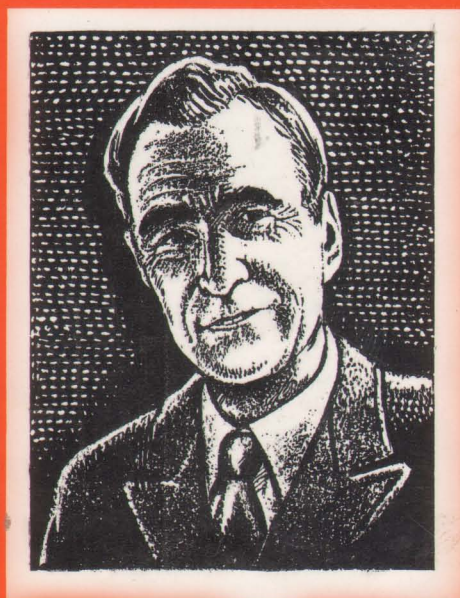

ЖИВИЙ ОСЬМАЧКА

Упорядник
Сергій Козак

ЖИВИЙ ОСЬМАЧКА

спогади

Упорядник
Сергій КОЗАК

diasporiana.org.ua

Детройт
„Українські вісті”
1998

*З нагоди випуску —
Сергій Козак!*

Детройт

Це перша книжка спогадів про один з найбільших українських талантів — Теодосія Осьмачку (1895-1962), чия доля навіть з-поміж особливо незвичайних є винятковою. Це книжка про тяжкий земний шлях визначного українця і письменника, який не прожив, а перестраждав своє життя. В долі Теодосія Осьмачки, можливо, як ні в якій іншій, відбилася доля всієї нашої України, яку він так любив, яку шукав усі роки життя на чужині.

Фундація ім. І. Багряного
(голова — д-р *Анатолій Лисий*)

Упорядкування *Сергія Козака*

Обкладинка *Івана Яціва*

Портрет Т. Осьмачки на обкладинці *Івана Кейвана*

Фотоілюстрації з архіву *Оксани Соловей*

Видано за „харківським”
правописом 1928 р.

- © Ukrainian News, 1998
- © С. Козак, передмова, 1998
- © С. Козак, упорядкування, 1998
- © І. Яців, художнє оформлення, 1998

ВІД УПОРЯДНИКА

Кілька років тому я звернувся до „живої легенди” — відомого літературознавця Григорія Костюка з проханням надіслати для публікації в *Українських вістях* „щось про Осьмачку”. Виявилось, що Григорій Олександрович, який добре знав Осьмачку, вже мав написане, але ще ніде не друковане, есе-спогади про цю талановиту постать, і, трохи поміркувавши, погодився на мою пропозицію. Відтак за якийсь тиждень на моєму редакторському столі вже лежали згадані (і очікувані!) спогади, які упродовж кількох місяців і були вперше видруковані в *Українських вістях* — тих самих, у яких у 40-х — 50-х не раз друкувався й сам Осьмачка. Власне, після цієї цікавої публікації в мене й виник задум упорядкувати та видати книжку спогадів про Тодося Осьмачку — особливої величі українця і письменника.

До цього видання увійшло, на мій погляд, усе найзначиміше, що було написане (зі спогадів) про Осьмачку на еміграції. Кожен з авторів цих спогадів — здебільшого це знані літератори — сам по собі яскрава особистість. Усі вони належать до тих, хто творив обличчя української інтелігенції поза Україною. Об’єднує їх і те, що з-поміж них немає випадкових в Осьмаччиній долі імен. Володимир Біляїв, Марія Кейван, Людмила Коваленко, Григорій Костюк, Петро Одарченко, Юрій Стефаник — усі вони за дивацтвами Осьмачки, спричиненими хворобою, глибинно добачали і цінували його гордовиту, сповнену природньої гідності, громадянську поставу і літературний талант. Їхні спогади, зібрані під „дахом” однієї книжки, й витворюють неповторний образ живого Осьмачки.

Шлях Осьмачки на Захід фактично почався навесні 1942 року, коли поет залишив Київ (ще, звісно, не відаючи, що назавжди) і незабаром дістався Львова. До речі, до Львова, де пізніше опинилася чи не вся

еліта Східньої України, він прибув одним з перших, оскільки не був обтяжений ані родиною, ані перевезенням бодай якогось майна. Перебування в Галичині, яку Осьмачка ідеалізував (насамперед тому, що не була вона тоді зачеплена російським духом), було, мабуть, найщасливішим періодом його життя.

В Галичині його зустріли дуже приязно. І не випадково. Адже Осьмачка прибув до цього краю глибоко освіченою людиною, вже добре знаним поетом, автором трьох книжок („Круча”, 1922; „Скитські вогні”, 1925; „Клекіт”, 1928), до того ж автором, який, живучи в підсоветській Україні, нічим не заплямив свого імени, вийшов звідти з чистим сумлінням. Усе це й поцінувала Галичина. В той час у Львові з великим успіхом відбулося кілька літературних вечорів поета. Тут він видав збірку поезій „Сучасникам” (1943), за яку, як „за кращу книжку останніх років”, одержав літературну нагороду Спілки Праці Українських Письменників. Там же, у Львові, на літературному конкурсі (1944) відзначено І премією і його перший прозовий твір „Старший боярин”. „За винятком може Шевченкових віршів і Гоголевих українських повістей наша література ще не знала такої української книжки як „Старший боярин” Осьмачки, — писав авторитетний критик Юрій Шерех. — Якщо можна перелити Україну в слово — то це повість Осьмачки; якщо може слово перенести пах України — то пахтить ця книжка всією запашністю України; якщо можна в слові збудувати батьківщину, державу, то вона збудована зримо і живовидячки!”

Гостинну Галичину Осьмачка залишив 1944 р. Звідтоді, власне, й почався еміграційний період його життя. Період, під час якого він „жив як Бог наказав, проти неба на землі” (так ще київське буття Осьмачки означив його друг Григорій Косинка). Життя поета на еміграції — це майже постійні мандри. Мандри самотньої лю-

---

дини. Мандри українця, відірваного від своєї материзни-України. Мандри поета-філософа. Цією особливістю, до речі, він, може, як ніхто інший, нагадує нам мандрівного Григорія Сковороду. Лише Осьмачка — Сковорода ХХ століття. І з тією ще різницею, що Сковорода мандрував здебільша все ж таки рідними шляхами, а коли й не рідними, то, принаймні, завше мав змогу повернутися на них. Мандри ж Осьмачки — це мандри без права на таке повернення, це мандри — чужиною. Чужиною, яка не замінила йому України. Відтак і поза Україною Осьмачка перебував у постійному пошуку хоч якогось куточка України.

Понад чотири роки провів Осьмачка в Західній Європі. Спочатку перебував у Відні (прикметно, що вже в той, ще дуже неспокійний, час у столиці Австрії заходами Українського Національного Об'єднання було влаштовано літературний вечір Тодося Осьмачки). Потім перемандрував до Німеччини, де побував у цілому ряді „діпівських” таборів. Гісен, Міттенвальд, Мюнхен, Регенсбург, Авгсбург, Фюссен, Цуффенгавзен — ніде не міг затриматися довше.

Треба сказати, що до такого мандрівного життя Осьмачка призвичаївся ще в Україні. В еміграції він перебував у постійному русі між різними містами так само, як колись в Україні він перебував у постійному русі „між Кисвом і рідною його Куцівкою” (Куцівка — село на Черкащині, де 1895 р. народився Т. Осьмачка). Відомо, що, залишивши дружину, він не мав постійного пристановища. Блукав київськими вулицями. Голодував. Тоді він сповна спізнав, якими важкими є сходинок чужих ганків і який гіркий смак хліба за чужим столом. Дні просиджував у бібліотеці. Ночами переважно тулився по друзях або біля казанів центрального опалення великих будинків. У теплу погоду — в Ботанічному саду, а то й на Байковому кладовищі. Усе це — в перервах між лікар-

---

нями, слідчими камерами, аж поки енкаведисти не захо-вали його до божевільні. Отож, хоча, як ми вже зазна-чали, Осьмачка вийшов на еміграцію нічим не заплямив-ши себе за советської системи в творчості, але психіка його не залишилась неушкодженою тією системою. Після тяжкого життя, численних арештів, допитів, пересліду-вань агентами ГПУ-НКВД у Осьмачки розвинулася манія переслідування, яка супроводжувала поета й поза Укра-їною. Навіть за океаном.

На американському континенті він також ніде не міг нагріти собі місця, жив по різних містах США і Ка-нади (Боффало, Міннеаполіс, Монтреаль, Едмонтон, То-ронто та ін.), але переважно все ж таки у Філядель-фії та Нью-Йорку. З Нью-Йорка 1948 р., власне, й почи-налося заокеанське життя Тодося Осьмачки. Починало-ся, треба сказати, важко. Бо численна українська емі-грація, в якій кожен був заклопотаний власним „ста-ванням на ноги”, тоді не змогла подбати про талано-витого поета і створити йому бодай наближені до нор-мальних умови для творчої праці. Зрештою, такими є реалії еміграційного життя, коли навіть найвизначніша професура і письменство змушені були займатися заробітковою працею, а не лише науковою і літературною. Отож, довелося Осьмачці в початковий період заробля-ти на хліб насущний, працюючи нічим прибиральни-ком на нью-йоркському вокзалі „Пенсільванія”, пізні-ше — палітурником, ще згодом — доглядачем будин-ку. Звідав він і інших праць, аж поки 1957 р. не був створений з ініціативи Юрія Стефаніка Фонд допомо-ги Т. Осьмачці, що, як і прихильність кількох родин, зробили умови Осьмаччиного життя більш сприятливи-ми для літературної праці.

В Україні Осьмачка належав до тих, чий талант визначав літературний процес 20-х років (після того, як 1930 р. всі Осьмаччині книжки були вилучені з бібліо-

---

тек і знищені, він дванадцять років ніде не друкувався і не видавався). Так само й історія літератури української еміграції буде завжди неповною без цього імени, бо постать Осьмачки в цій історії одна з найзначиміших. Він був одним з тих, хто заснував Мистецький Український Рух (МУР) в Німеччині і Об'єднання українських письменників „Слово” в Америці. Він був одним з тих, хто й за кордоном, як постійної ін'єкції від нестерпності чужини, „шукав у слові Україну”. Поза Україною окремими виданнями з'явилися такі твори письменника: „Старший боярин” (1946), „Поет” (1947), „Плян до двору” (1951), „Китиці часу” (1953), „Із-під світу” (1954), „Ротонда душогубців” (1956) — цей твір вийшов також англійською мовою („Red Assassin”). В його перекладі з англійської вийшли такі твори: „Баляда про Редінгську тюрму” Оскара Вайлда (1957), „Макбет” і „Король Генрі IV” Вільяма Шекспіра (1961), переклади з Байрона та ін. Принагідно зазначу, що в 1927-30 роках Тодось Осьмачка наполегливо вивчав англійську мову, бо вже тоді поезія Мільтона, Шекспіра і Байрона, як зізнався сам поет, зачарувала його.

Осьмачка з пам'яті читав, як з книжки. Майже все з власної творчості він знав напам'ять. Пам'ятав з точністю до сторінки, до рядка, до слова навіть те, що було написане дуже давно. Є підстави вважати, що саме в такий спосіб — з пам'яті — Осьмачка відтворив, а відтак і видав цілий ряд творів, які були втрачені в підсоветській Україні. На еміграції Осьмачка всі свої рукописи вже завжди носив з собою, в яку б дорогу — далеко чи близьку — він не вирушав. А вирушав, як відомо, дуже часто. Про Осьмаччині дороги — життєві і творчі — якраз і йдеться у спогадах його сучасників.

Це перша книжка спогадів про Тодося Осьмачку. Книжка, з якої постає невивгаданий Осьмачка, вихопле-

---

ний із самого життя — Осьмачка еміграційного періоду, тобто читачеві в Україні майже незнаний. Відтак це видання — символічна мандрівка „вічного мандрівника” Годося Осьмачки, мандрівка в Україну, яку він шукав усі вісімнадцять років життя на чужині. Бо навіть його остання подорож — подорож до Європи (1961) — була, може, не стільки подорожжю до Франції і Німеччини, де він тоді побував, скільки подорожжю в „бік України”. Можливо, що ця остання мандрівка — ближче до України! — і була останнім (і найбільшим!) бажанням письменника, а водночас і передчуттям незабарної смерті. Незабарної, бо ще в Німеччині Осьмачку розбиває параліч. В перші ж дні, ще непритомного, його відвідав Іван Багряний, який згодом написав про це в листі до Григорія Костюка:

„Останній раз я бачив його в лікарні в Мюнхені, розбитого паралічем і безпам'ятного, в ліжку, витягненого на весь зріст, суворого, як Данте. Всіма забутого і покинутого. Ця разюча подібність задуманого в безпам'ятстві, вимученого і вже потойбічного Осьмачки до Данте потрясла мене до самої глибини душі. І я тоді мало не заломився навіки в моїй вірі в українську людину, для якої і найкращі сини нації — *порожнеча*.”

Не знаю коли, але якщо моє серце трохи потягне, якщо його не доконає швидким темпом наша сумна замрячена дійсність, я вирізьблю той образ Осьмачки, який лишився в моїй душі”.

Звідтоді Осьмачці справді, на жаль, залишалося жити недовго. Хвороба, чужина, самотність виснажили його не лише морально, а й фізично. І то настільки, що хоча після паралічу він і прийшов до тями в мюнхенському шпиталі, але сам дати раду собі вже не міг. Його поверненням до США заопікувалося американське посольство в Німеччині. Спеціальним рейсом військового транспортного літака Осьмачку привезли до Спо-

---

лучених Штатів Америки. Спочатку примістили у військовому шпиталі неподалік Філядельфії, а потім у „Стейт Пілгрім” шпиталі в Лонг Айленді, де Осьмачка провів останній рік свого життя і де 7 вересня 1962 р. він відійшов у вічність.

Завершилася земна мандрівка видатного письменника Тодося Осьмачки на українському цвинтарі в Бавнд Брук (штат Нью-Джерсі). Його поховали, але він залишився з нами. Бо Осьмачка — ця талантом і стражданнями позначена постать — звісно ж, здобувся на святе право бути серед нас живим! Живий Осьмачка...

Сергій КОЗАК,
головний редактор
„Українських вістей”

Детройт, США

Т. Осьмачка після літературного вечора в домі мистця О. Булавицького. На столі — тоді щойно видана „Ротонда душогубців”. *Міннеаполіс, 1957*

Людмила КОВАЛЕНКО

У ПОШУКАХ „СПРАВЖНЬОЇ УКРАЇНИ”

I.

Друзі і дальші мені особи не раз докоряли мені за те, що я не пишу споминів, бо вже, мовляв, мало лишається людей, які були свідками і брали активну участь у тому літературному періоді, який тепер пишню називається „українським відродженням”, а який фактично був *народженням*, першим могутнім акордом, першим нестримним потоком творчости, якого український народ не знав до революції національної, і який був швидко придушений революцією соціальною, принесеною, як писав генерал Муравйов, „на багнетах з півночі”.

Але для спогадів перш за все потрібна точна хронологія, чого я не маю: події для мене пов’язані не з датами, а з місцем, з тими містами і мешканцями, в яких ми жили під час тієї чи іншої події. Я пригадую, як щось відбувалось, але не пригадую, який тоді був рік. Виглядає так, що Айнштайнова теорія про час, як четвертий вимір простору, для мене дуже спростилася: час для мене зник, а його місце посідають просторові ознаки. Тим то у мене далі буде так багато непереносних для порядного історика вставних слів: „мабуть”, „приблизно”, „від і до”, „на ючатку року” або „тієї осені” і т. п.

Але з другого боку я бачу, що в нашому літературознавстві починає панувати стихія імпульсивних припущень і без-

---

підставних теорій; починається мітотворення, коли ніхто не дбає про факти, якими вони були в реальній дійсності, а творить такі „факти”, яких йому хочеться. Тому я вирішила записати свої спогади про Тодося Осьмачку. Тим більше, що його історія дуже непроста, трагедія його більша, ніж досі її розкривали, але одночасно Осьмачка єдиний зберігся з тих літераторів, з якими був пов'язаний, чи які існували в той самий час у Києві. Єдиний зберігся, зумів вийти на еміграцію і писати тут вільно і одверто, чого вони ніколи не могли робити.

Отже, за „моєю хронологією”, мій чоловік, Михайло Івченко, познайомився з Осьмачкою десь у 25-26 році, а трохи пізніше познайомилась з ним і я. Він належав до тієї хвилі української сільської молоді, що посунула після революції до міста, „гризла граніт науки”, привозила з дому у торбинках пшоно, сало і хліб та борошно, і так, харчуючись самотужки, живучи в непалених гуртожитках, вивантажуючи дрова з барж на Подолі, таки кінчала ІНО — інститут народної освіти, у які тоді було переіменовано університети.

Коли я вже добре пригадую Осьмачку, окремо виділяю його з великої кількості початківців, що приходили до чоловіка читати йому свої твори чи питати якоїсь поради, то Осьмачка вже учителював у одній із київських шкіл, був одружений і мав сина. Дружина його була студенткою медінституту і звали її Леся. Імені сина я, на жаль, не пригадую.

Це була пора НЕПи, коли більшовицька доктрина завела державу до краю загибелі, і Ленін вирішив, що час робити „два кроки назад” і звернутись за порядком до недобитої ще тоді буржуазії. Було дозволено приватні підприємства і приватну торгівлю. Село, маючи що купити в місті, охоче везло туди свої продукти. Голос часів „воєнного комунізму” зник. Здавалось, Україна вступила в добу якогось добробуту.

Не менш буйно розквітало й культурне життя. Безнастанно творились нові мистецькі об'єднання, в Мистецькому інституті проголошувались трохи не щодня нові групи і нові маніфести — здебільшого проти мистецтва, як такого, а за „про-

---

летарське мистецтво”, суті якого так і не було ніколи виявлено.

Серед групи молодих письменників потроху виділилась і стабілізувалась та група, яка згодом почала називати себе „Ланка” і в яку входили Косинка, Антоненко-Давидович, Осьмачка, згодом Підмогильний, трохи збоку — М. Галич. Відносини між ними були, як на мене, дивні: вони тримались купи, але справжньої дружби між ними не було. Відчувалось приховане змагання за провідництво між Антоненком-Давидовичем і Підмогильним, у якому зрештою переміг Підмогильний, але це не було якесь велике змагання, що захоплювало б цілком обох їх чи когось із групи. Як знаємо, радянська влада робила спроби притягти на свій бік цю групу. Спочатку Антоненкові-Давидовичеві доручили редагування журналу *Глобус* (у якому, до речі, вміщено було і одне з моїх оповідань), а потім Підмогильному дали редагування журналу *Життя і революція*. Загально взаємини між ними мали характер вічного піддразнювання і жартів з усього, що діялось навколо, і з самих себе. Можливо, в тих умовах це був найліпший спосіб поведінки, але ні я, ні мій чоловік якось не могли увійти в цю атмосферу. Нам завжди хотілося щось обговорити, зрозуміти, що думають інші, яке їх ставлення до політичної ідеології чи які їх вимоги до літератури, до самих себе, до зовнішніх ознак їх творів, як стиль чи мова, чи ж соціальні вимоги. У них не було ніякого літературного чи ідеологічного точно зформульованого кредо, і, як ми пізніше побачили, його й не можна було висловлювати в тих умовах. Але це не врятувало їх, і вони всі загинули так само, як і неоклясики, які мали свої певні ідеали й форми літературні.

Тодось Осьмачка не вкладався в ці норми. Він взагалі був майже цілком позбавлений почуття гумору і не міг зносити жартів, навіть і найбезневинніших, щодо нього самого. Можливо, тут впливало ще й те, що він був старший між нами всіма. Найстарший був Михайло Івченко, і, порівняно з ним, Осьмачка в „Ланці” був більш „свій”, ніж Івченко, але й Осьмачка не був цілком свій. З ним треба було поводитись обережно, щоб не образити, бо він дуже легко почи-

---

нав сердитись і відповідати на жарти сердито, часом навіть грубо. І завжди занадто в'їдливо. Я віком була ближче до Осьмачки, але непогамовна цікавість все знати й бачити разом з великим почуттям і любов'ю до гумору, якось робили мене ближчою до Косинки, наприклад, ніж до Осьмачки.

Було в Осьмачці щось стримане, щось найжачене і серед загальних жартів і піддрознювань, його жарти були завжди якісь незграбні і особисто зачіпливі. Я не могла цього зрозуміти, бо тоді він був ще єдиним поетом серед прозаїків, отже, здавалось мені, не було місця для якоїсь конкуренції.

Потім сталась подія, що розкрила перед нами оту болісну роздвоєність Осьмаччиної душі, яка лишила слід на всьому його житті, але яка, можливо, саме й допомогла врятуватись йому єдиному з тієї талановитої групи, що рушила на завоювання пореволюційного літературного життя. Маю на увазі вибух хвороби в Осьмачки, перший вияв її назовні. За оповіданням Косинки, це було так.

Повернувшись із школи додому, Осьмачка, за звичаєм, почав переглядати свої рукописи. Раптом із страшним криком він накинувся на свою дружину з обвинуваченням, що вона пустила в хату гепеушника і той читав Осьмаччині вірші в рукописах.

Повернувшись із школи додому, Осьмачка плював на рукописи і рвав їх. Потім кинувся до дружини і почав душити її. Врятувало її те, що, за більшовицькими нормами, вони мали тільки одну кімнату, і сусіди, почувши крики, увірвались у кімнату й визволили жінку від Осьмачки.

Вона побігла до Косинки (чи, може, до Антоненка-Давидовича) і вони, швиденько порадившись, вирішили, що треба влаштувати Осьмачку в славетну в Києві Четверту Санаторію.

Четверта Санаторія для нервово-хворих на Бульварно-Кудрявській вулиці складалась із кількох будинків з величезним садом і перед революцією належала одному приватному лікареві. За більшовиків Четверта Санаторія була перетворена в своєрідну психічну ремонтну майстерню для підлатування психіки людей, які не могли знести більшовицької дійснос-

---

ти, хоч часом і працювали для них. Окремий відділ був призначений для важко хворих, які там перебували під наглядом найкращих психіатрів Києва. Більше половини хворих були саме гепеушники, які ще не зовсім збожеволіли, але які вже не були й нормальними в наслідок своєї так званої „роботи” — арештів, допитів, розстрілів. Їх приводили до більш-менш нормального стану і посилали знову на „роботу”. Для тих, хто цілком божеволів, існувала Кирилівська лікарня для умово-хворих.

Косинці з Антоненком-Давидовичем довелось побігати по різних установах, доки такі вони влаштували Осьмачку в Четверту Санаторію, бо там була, повторюю, найкраща медична обслуга. Але він був там дуже недовго — і вже на третю чи на четверту ніч переліз мур, що одгороджував сад, і в одній лікарнянській піжамі пробіг через усе місто, якщо не помиляюсь, до Плужника, що тоді ще не був одружений. Осьмачка запевняв Плужника, що Косинка і Антоненко-Давидович — сексоти і засадили його в санаторію, „щоб зробити його дурним”. А зробили вони це тому, що заздрять його талантові. Він виїхав на село до батька, але незабаром повернувся і помирився з дружиною. Так у тій атмосфері взаємних жартів і якогось підкреслено-несерйозного ставлення до подій як загальних, так і літературних, це напруження між Косинкою і Осьмачкою ніби призабулось, потонуло в потоці піддразнювань, головним із яких було, як Осьмачка в одній піжамі „драпав” через увесь Київ.

Мені яскраво пригадалися ці події на еміграції. Перший раз, коли я прочитала Осьмаччиного „Поета” в Регенсбурзі з обкладинкою, заставками та розділовими перед кожною частиною ввідними, так би мовити, малюнками Михайла Дмитренка.

Ця поема, як знаємо, має таку присвяту, оповиту ніби надгробним вінком: „Присвячую пам’яті єдиного могого друга і найблагороднішої людини між людьми, мені знаваними, — могого батька Степана Осьмачки”. У поемі є така сцена: батько героя поеми Свирида Степан розповідає, чого від нього хотіли чекісти, коли довідались, що Свирид приїде додому:

---

*Приїде ваш — вів з розпачем Степан —
із Києва Свирид на днях додому,
І ви його огляньте чамайдан,
але йому було щоб невідомо...
І жадний папірець на смітник в тан
не викидайте з зошита чи з тому...
І щонеділі будемо ми так
читати, що напише ваш козак;
а ми за це вам у дяка господу
однімемо, корову і скирти,
і в шані будете серед народу
від нашої уваги й доброти...
А на Різдво ми пришлемо по згоду
Калькутіна й чекістів з півчоти...
І вже ж то будемо тоді всі раді,
коли ви з нами станете в сільраді.*

Як бачимо, ота підозра і страх, що гепеушники хочуть і можуть крадькома читати його вірші, не лишила Осьмачки і через добрих двадцять років після того, як він вперше кинув це обвинувачення на свою нещасну дружину. Виходить, якщо взяти до уваги і присвяту батькові і розвиток подій, як вони описані в поемі, то Осьмачка вірив, що тільки один батько не зрадив його і не віддав на поталу гепеушникам його твори. До проблеми батька в Осьмачки я повернусь пізніше, а зараз зупинюсь на другому випадку, також уже на еміграції, коли я відчула знову відгук цієї старої вже на той час події: у статті, яку Осьмачка написав про Косинку, якщо не помиляюсь, в Ашафенбурзькій *Неділі*. Там Осьмачка намагався довести, що була різниця між тим, яке враження робили Косинчині твори, коли людина читала їх сама і коли Косинка читав їх уголос перед якоюсь аудиторією. Осьмачка писав, що в Косинці був якийсь демон, який і надавав сили його творам у власному Косинчиному читанні. Тут безперечно відіграло ролю те, що Косинка справді мав величезний успіх, коли сам читав свої твори. Манера в нього була проста, але повна отієї вітальності, отієї внутрішньої сили, яка підтягає слухача і змушує його слухати, не відриваючись, і сприйма-

---

ти всі відтінки настроїв і почувань. А Косинка, з його імпресіоністичною манерою писання, потребував багато уваги від читача і майстерности від того, хто читав твори вголос, щоб всі відтінки були відчутні і зрозумілі.

Якийсь час Осьмачка ще працював у Києві, друкуючи свої твори. Настрої його видно знову з того самого „Поета”:

*Редакція підводила будинок,
немов гісна голову з могил,
якій у пащу кидали, мов з вилок,
широкі вулиці людей і пил
коліс возових, дим автомашинок,
комуністичний без'язикий вир,
що, перетлівши в животі гісни,
блищить з газети чоботом воєнним...*

Осьмачка, здається, боляче пережив те, що його збірка поезій „Круча”, яка вийшла ще перед моїм знайомством із ним, не викликала такого резонансу, якого він, очевидно, чекав. Він не міг чути чийось добрих відгуків про Павла Тичину, а коли одного разу він зайшов до нас, коли у нас був Тичина, то просидів весь вечір мовчки, не сказав ні слова про читані твори, а як тільки Тичина кінчив читати, Осьмачка встав, попрощався з усіма дуже чемно і вийшов. Ми кілька хвилин від ніяковости не могли ні про що заговорити.

В „Поеті” Осьмачка пише, що коли його збірка „Круча” з'явилася на світ, то

*редакції звелися на граніт,
і загули ще гірше, як вовчиці:
що він таки справжнісінький „піт”,
і досі не застрелений з рушниці,
бо хоч і не за ворога тепер,
то буде ним дьконче „у четвер”.
І, здобуваючи душі оздобу
у Києві, напевно, років з два,
Свирид відчув у критиці жадобу
крови з юнацького свого єства,
і, триместрову кинувши хворобу,
у деканаті скванно до Різдва, —*

---

*взяв чамайдан і рушив без затриму
до рідних виводів з хвостами диму...*

Пізніше, коли Осьмачка цілком розійшовся з дружиною і надовго зник з Києва, а ми всі були зайняті тим, щоб створити для себе бодай подобу культурного життя після розгрому, що настав у наслідок і після процесу СВУ, Осьмачка несподівано написав мені, питаючи: „Як звати дочку того, що написав «Віта Нова»”? В ті дні я була так страшно заклопотана, що деякий час навіть не могла здогадатись, кого Осьмачка має на увазі, аж поки не згадала, що це саме під такою назвою вмістив А. В. Ніковський у газеті *Нова Рада* велику статтю, якою фактично звеличив Тичину і поставив його на перше місце серед українських поетів нової доби. Я відповіла Осьмачці, що оспівана з великим пієтизмом і пошаною героїня „Поета” хоч і скидається деякими зовнішніми рисами на дочку Ніковського, яка була тоді ще зовсім дівчинкою — мала років шістнадцять-сімнадцять, але імені її ніде в поемі нема. Можливо, що вона була героїнею якоїсь поеми, яку Осьмачка знищив у приступі підозри, але у мене склалось враження, що він знав свої поеми напам'ять, і потім знову відтворював знищене, мабуть, трохи переробивши чи змінивши несвідомо під час відновлювання.

Вже через кілька років після процесу СВУ Осьмачка знову почав з'являтися у Києві. Я думаю, що перерва була не менше, як чотири роки, але було це ще перед 1935 роком, бо мій чоловік був тоді ще вдома. Осьмачка ніколи не приходив до нас удень, тільки ввечорі, десь біля 9-10 години і питав, чи не міг би у нас переночувати. Він звичайно спав у одній кімнаті з чоловіком і часом читав йому свої вірші, які носив у акуратно загорнутому в газеті і перев'язаному пакуночку. Тільки один раз я відмовила Осьмачці, бо в нас був тоді чоловіків брат і його мати. І цього Осьмачка не забув на все життя. Вже на еміграції він спитав мене з докором:

— А пригадуєте, як ви не пустили мене ночувати?!

Але коли Осьмачка зустрічав мене десь на вулиці вдень, він ніколи „не пізнавав” мене, і в нього був такий вигляд, що я ніколи не була певна, чи він мене бачив. То була див-

---

на постать на вулицях Києва. Осьмачка двадцятих років любив одягатись підкреслено елегантно: обов'язкова в ті часи для українських інтелігентів мода вимагала, щоб на голові був фетровий капелюх, переважно сірий, а взимку — висока каракулева шапка. Пальта тоді були чомусь здебільшого широкі внизу, з вшивними рукавами, що називались „реглан”. (Тепер українські підрадянські письменники також старанно виписують, як їх герой досягнув такого ступеня добробуту, що вже носить „пальто-реглан”). Осьмачка тридцятих років являв собою дивну суміш рештків цієї елегантності з суто українським одягом: на ньому була свитка, підперезана червоним поясом з китицями, на голові отой сірий капелюх, на руках — рукавички, в одній руці — перев'язаний пакунок з віршами, у другій — елегантний стек. Люди спинялись, побачивши його, а він не дивився ні на кого, а йшов, устроївши погляд кудись удалечінь, понад головами перехожих, а на вустах грала якась таємничо-переможна усмішка.

Через деякий час Осьмачка зник з Києва, і я побачила його знову вже на еміграції. Одного разу Осьмачка розповів мені, що він ще за радянської влади вирішив тікати на Захід і почав потроху пробиратись ближче до кордону, але його зловило ГПУ і повезло товарним вагоном разом з урками до Москви. Осьмачка казав, що урки в вагоні розповідали такі страшно брудні речі і ляялись так дико-цинічно, що він не витримував і починав плювати на них. Тоді вони били його, а через якийсь час все починалось спочатку.

В Мюнхені я жила на Дахауерштрассе, якраз біля нічлігарні, і стало вже якимось звичаєм, що кожний знайомий, що ночував у нічлігарні, заходив до мене так би мовити „на каву”. Кава була якийсь несмачний „ерзац”, цукру здебільшого вистачало на першу половину місяця, бо я жила на німецькі картки і не одержувала ніяких додаткових поставчань від УНРи, але кава була тепла, і кожний міг посидіти в мене і розповісти свої пляни чи кривди перед тим, як іти в нічлігарню. Осьмачка досить часто заходив до мене, бо він, порівнюючи з іншими, досить часто міняв табір. Скарги були майже завжди ті самі: у Міттенвальді, „вони дають таку

каву, що я стаю дурний”; у Цуфенгавзені „вони навмисне зробили біля моєї кімнати світлицю для Пласту, щоб я не міг писати через той шум і співи” і так далі.

Під час цих розмов Осьмачка уперто запевняв мене, що Краківське в-во напевно пов'язане з енкаведистами, бо він віддав їм рукопис свого твору (очевидно, „Старший боярин”), а вони його знищили під претекстом, що треба було евакуюватись. Насправді, Краківське в-во виявило таку дбайливу турботу про твори авторів, які були в нього, якої нам тепер у Сполучених Штатах не побачити від жодного українського видавництва. Краківське в-во роздало рукописи своїм співробітникам, які мали вивезти їх разом зі своїми речами, хоч би їм довелось нести їх у рюкзаку. Повість Осьмачки вивіз Юрко Стефаник, але довів тільки до Відня, де рукопис лишився у його знайомої, яка дуже нескоро змогла вибратись звідти до Німеччини. Тому Осьмачка найбільш підозріло ставився до Юрка Стефаника і все запевняв мене, раз, що його рукопис „давно вже знищили совети”, а другий раз — що він не здивується, коли „хтось” видасть його роман, як свій. Коли рукопис таки дістався до Німеччини і був повернутий Осьмачці, то він на всі мої спроби довести йому, як він помилково осуджував людей, тільки відмовчувався.

Але щось таки лишилось у нього до співробітників цього видавництва, якась підозра, що засіла в ньому назавжди. І це спричинило досить, як на мене, комічний епізод, що розгорнувся за дві зустрічі Осьмачки в мене з М. Хом'яком, співробітником Краківського в-ва, хоч і не пов'язаним з літературними виданнями.

Якось Осьмачка сидів у мене і ми чекали, доки закипить моя славетна „кава”, що варилась на зробленій у цеглинні електричній плитці. Одчиняються двері і входить Хом'як. Коли я почала розливати каву, Хом'як вийняв з рюкзака консервоване молоко і сказав, що будемо пити сьогодні каву з молоком. Осьмачка випив каву і трохи посидів, розмовляючи так, що все ніби виглядало нормально.

Але біда хотіла, що десь місяців через 3-4 знову сидів у мене Осьмачка, і знову відчинились двері і увійшов той

самий Хом'як, який до кави знову вийняв баночку консервованого молока. Коли я налила Осьмачці кави, він відмовився, попросив у мене порожню чашку, пішов, набрав у коридорі з водопроводу чистої води і пив воду в той час, як ми пили каву.

Наші взаємини з Осьмачкою були несхожі на його взаємини з іншими: я взяла лінію, що він така сама здорова людина, як і всі інші, і так само відповідає за свої вчинки. А що вчинки його не завжди були вчинками відповідальної людини, то досить часто я сердилась на нього і вичитувала йому як слід. Він слухав мовчки, ніколи не сперечався і не доводив мені свої правоти, але й не гнівався на мене і не поривав зі мною зв'язків навіть після цього випадку з кавою, хоч досить довго після нього Осьмачка до мене не заходив.

Під час зустрічів Осьмачка розповів мені, дуже скупко і уривчасто, що сталось з ним у Москві і як він фактично вирвався з-під влади НКВД: вони вирішили, що він уже „отработанный пар” і скреслили його зі списку небезпечних людей. Сталось це так.

Коли Осьмачку привезли з урками до Москви, то він був такий побитий, що його одвезли в тюремну лікарню. Не знаю, хто і як там помітив, що він якийсь дивний, але факт той, що Осьмачку перевезли у величезний психіатричний пункт під Москвою, своєрідне містечко для божевільних. Там лікарі ствердили, що Осьмачка — шизофренік і що його не можна вилікувати. І через якийсь час його випустили на волю.

— Спасибі їм, пустили мене на волю, — казав він мені. — Якби не вони, то, може, я б уже десь і пропав!

Осьмачка також казав мені, що він деякий час ховався в могильних склепах колишніх багатих родин на Байковому кладовищі в Києві і що там були також схованки урків, але ці урки його не зачіпали і навіть ніби трохи боялись його. Він розповідав про це весело, з усмішкою, ніби за цим всім крилась якась таємниця, яку він знає, але не може мені розказати.

Цим, мені здається, охоплені мої фактичні зустрічі і спогади про Осьмачку.

II.

Тепер хочу спинитись на тих особливостях у творчості та психіці Осьмачки, що мене, як літератора, вражали своєю відмінністю, неподібністю до інших, і що одночасно якось ставали зрозумілими саме тому, що я знала Осьмачку так довго і що він зберігав до мене якесь довір'я, в тій мірі, у якій він міг зберігати довір'я до чужої людини. Для майбутніх літературознавців та дослідників ці риси, можливо, з часом притлумляться, а без них, мені здається, без їх аналізу і глибокого продумання не можна зрозуміти Тодося Осьмачку, як людину і як поета.

Перше, що мене вразило в Осьмачці, так це його якась особлива, невластива до його характеру глибока любов і пошана до батька. Як наша народна поезія, так і індивідуальна творчість окремих письменників повні апотеозою Матері з великої літери. Матінко, Ненько, Рідна Мати, Мати-Страждальниця, Мати-Помічниця — всі ці звертання можна знайти без винятку у кожного нашого письменника чи поета — але в Осьмачки образ матері насилу пробивається на світ. У нього постать батька домінує над усім — і все заступає собою так, що всі інші стоять у тіні. У поемі „Поет” Осьмачка навіть одверто каже матері, що не буде співати про неї. Він пише:

*Але не діви, не старим жінкам,
і не тобі складаю твір цей, мати,
бо мученикам терну для вінка
рубати дозволяли скрізь Пілати,
а рідна співчутливість боязка
не дозволяла їх із чол знімати...
Тому нехай уся поема ця
лунає тільки сміливим серцям!..*

Та пошана і любов до матері, очевидно, глибоко ховались в українському серці Осьмачки, бо пізніше, описуючи, як Свирид лежав зв'язаний чекістами після бійки в хаті і дивився, як вони витягали із скрині одяг і відкинули убік, як старий, материн „очіпок, вишитий «хрущем»”, Осьмачка перепро-

шує матір:

*І через те я помилюся, мати,
коли в дев'ятій пісні говорив,
що буду не тобі хвалу складати,
призначену для наших дивних див, —
бо тільки людської уваги вартий
пристиглий колосок під сонцем жнив,
а між сонцями у предвічних зимах
твоя любов нічим незагасима.*

Та тут же поет знову повертається думкою до батька, який загинув під час загальної бійки з чекістами, і устами Діда-Кота, який наказує повикидати „всю кацапню” із хати, поет говорить таке надгробне слово батькові:

*Та не підносьте ні руки, ні мітел
на скараного Господом дарма
і друга вірного мого, і пана —
правдивішого на весь світ Степана.*

Цим сміливим, чистим, побожним, найблагороднішим чоловіком і був для Осьмачки його батько. У „Поеті” є одна сцена: коли Степан чекає до себе чекістів і каже своїм гостям, що зійшлися на Різдво, щоб вони тікали геть, бо інакше він уб'є їх сам, щоб не дістались на поталу чекістам, усі Степанові друзі лишаються з ним, кожний так чи інакше, висловивши свою любов і пошану, і вірність йому — „моему панові”, як називає його Дід-Кіт. Тільки мати Свиридова, тільки жінка Степанова не лишилися.

*І жадному не стало в пильнім оці,
як хрест з пощц, небесам в докір,
взяла хазяйка без чуття і моці
і виїшла тихо, мовчазна, надвір.
Була розхристана, хитка у кроці,
і боса, ніби найтемніший звір,
і, падаючи від страшного горя,
пропала в русі сніжаного моря.*

Мати пропала. І хоч пізніше син згадує із сумом, як мати все питала його, „Чом ти похитнувся”, але зустрічати долю вони лишилися удвох із батьком.

Осьмачка дуже рідко і знехотя згадував свою іншу родину, хоч після смерти батька він під час своїх приїздів на село жив у сестер. Скільки у нього було сестер — не знаю, але у мене склалось враження, що не одна, і що Осьмачка жив по черзі то в однієї, то в другої. Так само він ніколи не згадував свого сина і не відвідував його під час свого перебування в Києві, хоч його колишня дружина жила там весь час аж до війни, коли евакуювалась. Моє враження, що Осьмачка був настільки зосереджений на самому собі, що в тому малому, звуженому світі, в якому він жив, уже не лишилось місця ні для кого — тільки для батька.

Пишу це і боюсь, що зараз почнуть творитися якісь „Фройдівські теорії” і що якийсь психолог обов’язково причепить сюди „Едипів комплекс”, який можна повернути в усі боки і пояснити абсолютно протилежні психологічні явища. Але ще під час нашого давнього знайомства я нічого не чула від Осьмачки ні про кого, а тільки про його батька. Пригадую невиразно, що історія була досить, так би мовити, затягана: як великий поміщик, що жив поблизу села, не міг нічого зробити з хворобою худоби, як навіть ветеринари відмовились, а тоді поміщик почув про славу Осьмаччиного батька — покликав його і — звичайно! — той вилікував йому худобу. Оця гордість і була, мабуть, тим, що найбільш ріднило сина з батьком.

Друга риса, що ріднила їх, це певність сина, що батько його не видасть чекістам, віра в його моральну чистоту і незрівнянну вищість над іншими. Проте, з тих дуже скупих згадок Осьмачки про дитинство, які самі собою не закріпились уже в пам’яті, лишилось враження, що батько був дуже суворої вдачі, і що дитинство самого Тодося Степановича не було ні надто легким, ні надто радісним.

Друге, що вражало в ньому — це якась дивна спорідненість містицизму з реальною, суто селянською практичністю. Можливо, що це навіть не був містицизм, а вплив з дитинства демонології українського села. Майбутній літературознавець муситиме добре пошукати за всіма цими образами „жаби з білими грудима”, „повішеного кота”, яких зустрічаємо і в

„Поеті”, і в „Плянї до двору”, і в тій несхибній паралелі, яка проходить у Осьмачки між демонами, дияволом і чекістами, і яка для нього була цілком реальною.

Звідси навіть про Вустю, оспівану героїню „Поета”, Дід-Кіт каже, що бачив, як вона сиділа на даху верхи на вінику і казала, що вона відьма і полетить на Лису Гору. Звідси образ звичайного кота, що раптом обзивається людською мовою, звідси всі ті страхіття, які ввижаються Свиридові, коли він іде копати запорозький скарб, щоб було за що поїхати вчитись до університету. Хтось мусів у дитинстві розповідати силу старовинних казок малому Тодосеві, викликаючи у нього, може, страх, може, цікавість, але в усякому разі, карбуючи ці образи народнього мітотворення в його уяві навіки.

Звідси оті похмурі, на перший погляд дикі і непов'язані образи, які спиняють хід поеми, переривають її чар і змушують читача пропускати їх, як щось вставлене і з дією не пов'язане.

Для загального враження, для вивчення доби, Осьмаччині твори через це не мають того, так би мовити, „документального” значення, яке має, наприклад, роман „Діти Чумацького Шляху” Докії Гуменної.

Найстрашніше з усього, що принесла нам революція, це — знищення віри в людину, у її доброту, у її бодай якусь елементарну гуманність. Революція показала, до якої дикости, до якої люті, до якої підлої жадоби і скупости може дійти людина, коли перед нею стане оголена боротьба за саме існування, за збереження життя — свого і своєї родини. У Осьмачки це падіння людини підмінюється тим, що діють не люди, а якісь демонічні сили; що жах перед тим, якою низькою і злобною може стати людина, підмінюється жахом перед якоюсь позаземною демонською силою. Як на мене, то перше значно страшніше за друге. Осьмачка кидав виклик одвічній силі, що створила такий світ, де могли демонські сили запанувати над Україною. Ці демонські сили втілювались у нього в чекістах взагалі і зокрема в поемі „Поет” у чекісті Калькутіні. Ось, що поет пише, звертаючись до Ви-

---

щої Сили:

*О, сило всіх початків і загину!
З останнім словом я до тебе став:
ти вирвала ворота й браму вину,
що у світах держала тьма густа,
і геть розкидала, немов скотину,
Великими пожежами повстань,
і всі стихії вирвались до лету,
і трусять нашу, вже стару планету.*

*Сама ж, о сило, на безоднях ти
пливеш з розкритим і порожнім лоном,
і саме час мені слова стрясти
з душі, неначе ос отрутне гроно,
в ту совість, що утворює світи
серед якогось вічного закону,
який формує тут звіриний люд
надхнення убивати і мій труд.*

Поет признається, що він пробував зносити страждання терпеливо, але тепер він повстає проти цього:

*І через те Христос тобі супроти
не опирався і не повставав,
і я і невдоволення і спротив
у гнівній серці довго теж ховав,
гадаючи, що посеред голоти
духовної орел із неба впав...
Гадаючи, що не артист він в ролях,
а єсть і Бог і світова воля...*

Проте, ми зустрічаємо в Осьмачки одночасно і повні зворушеного почуття поетичні описи святкувань Різдва й Великодня, і вся трагедія в „Поеті” розігрується саме під час різдвяної гостини у Степана. Можливо, для Осьмачки, як і для значної частини інтелігенції, глибина релігійного патосу цих свят затьмарювалась поетичною обрядовою традицією, яка виступала для них на перший план.

Вважаючи себе чи ненайбільш важливим ворогом радянської влади, а свої вірші — найгірнішою проти неї зброєю,

---

Осьмачка, звичайно, не раз ставив себе проти тодішнього всеможця Сталіна, а в „Поеті” ця зустріч відбувається в Кремлі і крім Сталіна присутній на ній чомусь іще Дем'ян Бедний — більшовицький славословець, якого Сталін заслав у тридцятих роках (якщо не розстріляв) за те, що Дем'ян Бедний посмів надрукувати в *Ізвестіях* вірш, присвячений Алілуєвій, жінці Сталіна, яку той убив. Це, на мою думку, має означати, що поему „Поет” Осьмачка писав таки не на еміграції, а ще вдома, що це вона ховалась у його акуратно загорнутому в газету пакуночку ще в Києві.

На погрозу Сталіна, що він зробить так, що

*...не засвітить сонце, ані місяць,
жовтіючи в летючому пилу,
і племена самі себе замість
в орду розлюченого загалу,
де кожного немов кати підвісять
до куряви на зламану стрілу,
щоб линули мільйонні бідолахи,
неначе попрострелювані птахи...*

Свирид-Осьмачка відповідає:

*І світ не знатиме того великий,
хто відбивав зрівнялівську орду,
тамуючи у серці муку й крики,
аби не виявити там біду,
яка говорить, що у час цей дикий,
коли бажаєш думу молоду
з'єднати, то з'єднаєшся з шпіоном
і з Юдою зустрінешся поклоном.*

Так, в уяві поета, стояли один проти одного ці два можливо-владці — один, що володів фізичною силою, а другий, що володів не меншою духовою владою. Між ними товстий Дем'ян, як втілення російського духа, обстоював важливість п'янства для розвитку СРСР...

„Ротонду душоубців” Осьмачка також починає з опису того, як виходить Сталін до куркулів, витренованих на яничарів, і наказує їм їхати в Україну запроваджувати штучний голод.

Я вже згадувала, що з усіх членів колись молодой групи один Осьмачка уцілів, не був на засланні, як Плужник і Антоненко-Давидович, уникнув розстрілу, як Косинка, і не зник безслідно після арешту, як Підмогильний. Сталось це, як я вже згадувала, в наслідок того, що Осьмачку визнали московські психіатри за клінічно-незаперечного шизофреніка... Отже, серед божевільной атмосфери загальної підозри, доносів, переслідувань і страху, яка панувала у містах в Україні десь від початку тридцятих років, коли одночасно фізичним голодом видушено було селянство, — вижити і зберегтись міг тільки той, що сам був повний підозри, страху, недовір'я і одночасно переконаний у своїй величї і цінності, а тому повний бажання за всяку ціну зберегтись і вижити, так би мовити, „на зло ворогам”. Але важить, що Осьмачка не тільки зберігся, але використав дику безглуздість і підозріливість окупантського апарату, щоб скласти на нього провину за свою хворобу: „Вони хочуть зробити мене дурним”. Усвідомлюючи якимсь кутом свого єства, що з ним не все гаразд, Осьмачка не припускає — та й не міг припустити — думки, що з ним, найбільшим поетом на землі, щось не в порядку само по собі. Ні, коли він „стає дурним”, то тільки через те, що вороги напускають на нього цю хворобу якимись незаними йому засобами: у Міттенвальді — кавою, у Цуфенгавзені — шумом, у Нью-Йорку — таємничими променями, що переходили крізь стіни його мешкання. Це, на мою думку, давало Осьмачці певне звільнення від хвороби, певний катарзис: він був переможем, обдурював ворогів, тікав від них у нове місто чи на нове приміщення, і там уже — цілком вільний від усякого напуску хвороби — міг вільно творити... аж доки вороги не відшукували його й там. Ця концепція, що хвороба не є його, а надіслана комуністами і гедеушниками та їх слугами, давала Осьмачці певність, що сам він здоровий, що він може і мусить працювати, бо світ чекає від нього творів, які тільки він один може дати!

Разом з практичністю, про яку я вже згадувала, це, мабуть, і було отим основним джерелом сили, яка утримувала Осьмачку на поверхні, привела на еміграцію, провела через

усі бюрократичні й нацистівські перевірки, з яких остання була особливо страшна, бо наці просто давали божевільним у лікарнях отруту, щоб не витратити на них харчів і обслуги, і ніякі розмови про важливість збереження українського письменника на них не вплинули б. Це знову був режим, можливий тільки серед цілком збожеволілого, абсолютно ненормального світу, в якому нашому поколінню судилося прожити майже все своє життя. Доба була і є цілком ненормальна, засади, на яких будуються тепер суспільства, є суто-теоретичними догмами, безпідставність яких уже давно доведена, але ці доводи нікого не спиняють і нікого не переконують, крім хіба нацистів, що їх догму було розбито бомбами і гарматами, а не доказами. Коли учені-філологи могли серйозно писати, що Сталін — найбільший філолог світу, а Марр — його пророк, то чому Осьмачка не міг бути переконаний, що він — найбільший поет на землі, якого Сталін боїться, як нового Шевченка?! Доба була наскрізь шизофренічна з типовим параноїком на чолі, з масами тупих півінтелігентів, які вірили йому, бо не знали нічого кращого і тому, що, служачи йому, могли зажити бодай подобою буржуазного життя, яке для них було і лишилось ідеалом „доброго життя”. Тільки параноїк міг мати силу, щоб устояти проти нелюдських умов, у яких жив Осьмачка, бо він не мав сумніву, що все це — тільки змагання між ним і Сталінім, змагання, у якому він мусить перемогти. Кожний день був перемогою, кожна проспана без застуди ніч у могильному склепі була перемогою. Кожний написаний вірш — був не тільки перемогою, а ще й безпомилковою зброєю для неї.

І що робить Осьмачку для нас неймовірно дорогим і близьким, це те, що він змагався із Сталінім не за свою владу, не за свою славу, а все за ту саму Україну, за збереження „справжньої України”, якої Осьмачка все своє життя шукав.

В Америці я рідко бачилась з Осьмачкою і можу помилятися, але мені здається, що тією „справжньою Україною” він найбільше тішився саме під час нашого таборового життя, у наших таборових республіках, у яких ми, треба з гор-

---

дістю зазначити, за чотири роки створили більше культурних цінностей, ніж за океаном за чотирнадцять.

На американському континенті Осьмачка найдовше надіявся знайти „справжню Україну” в Канаді. Я пригадую, як я побачила його вперше в Америці. Це було на подвір’ї Горожанського Клубу у Філядельфії, куди ми, що вже мали якісь мешкання, однаково сходились щодня подивитись, хто приїхав, хто живе в Клубі, а хто вже влаштувався, почути, які є новини про працю. Серед гурту діпістів стояв д-р В. Галан, коли раптом у двір увійшов Осьмачка і звернувся до мене:

— О, і ви вже тут! А хто тут старший?

— Ось, доктор Галан, — відповіла я і познайомила їх, представивши Осьмачку, звичайно, як „нашого славного поета й письменника”.

— Дуже приємно, — якось недбало сказав Осьмачка. — Пошліть когось заплатити за моє таксі, бо в мене нема грошей... А мені треба з вами побалакати. Я хочу поїхати до Канади.

— Таксі? — розгублено питав Галан. — До Канади?

— Так. Що ж мені тут робити? — так само весело і недбало командним тоном говорив Осьмачка. — Мене примістили до якихось людей. Добрі люди, дають мені їсти і кажуть, щоб я фарбував їм забор... Я пофарбував трохи, але не можу ж я все життя фарбувати забори. Мені треба дістатись до Канади...

Не знаю вже, чим скінчилась цього разу його мрія побути в Канаді, але Осьмачка приїздив туди не раз. Ті, що знають про це, повинні записати вже тепер, як оце роблю я, — бо пізніше всі ці факти забудуться.

Пізніше Осьмачка поїхав шукати „справжньої України” аж у Югославію. Я нічого про це не знала, аж доки не одержала з Парижу листа, в якому мені писали, що Осьмачка з Югославії, не знайшовши „справжньої України” й там, приїхав до Парижу, зайняв кімнату в якомусь готелі і засів там, не виходячи, бо вже не мав грошей. Управитель готелю, нарешті, повідомив про „чудного американця” американ-

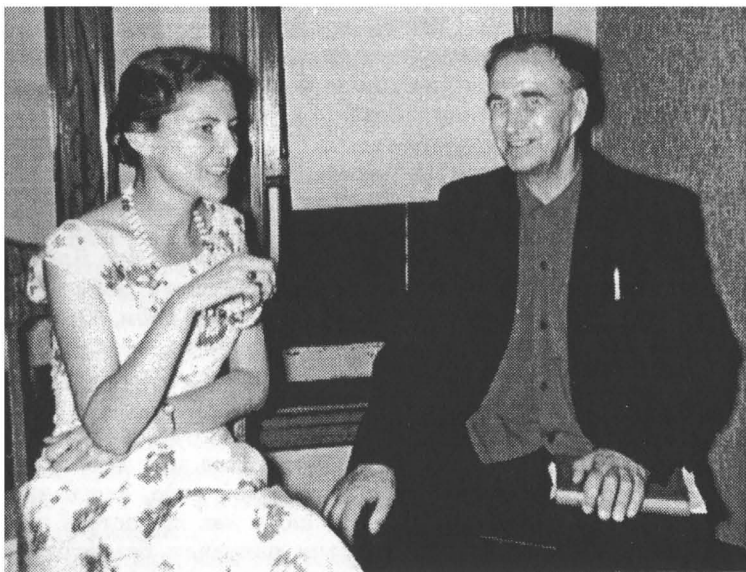

ську амбасаду, яка зайнялась Осьмачкою. Вони розшукали українців у Парижі, возили його до Сарселю, і українська громада трохи збирала грошей, щоб вислати Осьмачку назад у Сполучені Штати. Але він поїхав ще до Мюнхену, може з носталгічними спогадами про таке просте і широке колись українське таборове королівство, і там упав на вулиці, розбитий паралічем. Звідси його привезли сюди, і тут він помер, пролежавши в лікарні на Лонг-Айленді досить довго.

Отак, із трьох страшних колізій витворювалась та дивна психічна структура Осьмачки, яка гнала його на боротьбу проти юрби, яка казала йому не вірити ніяким друзям, яка невпинно кидала ним по світах і континентах у пошуках за „справжньою Україною”.

Я не думаю, що Осьмачка був найбільшим поетом на землі, як це сказав на одному із з'їздів МУРу під час вечері В. Барка. Я не думаю навіть, що Осьмачка був найбільшим українським поетом. Але він безперечно був і лишиться назавжди найбільшим поетом більшовицької доби в Україні, чи, коли хочете, сталінської доби, тієї доби, коли людина на людині була гірше вовка і небезпечніша за гадюку, коли людина була ніщо, коли вся наша нація була взята під підозру і засуджена на смертну кару. У ті часи люди думали, почували, боялись і бодай у думці протестували саме так, як то писав Осьмачка в „Поеті”. Різниця між нами, що вважали себе тоді „нормальними”, і Осьмачкою, якого визнали за шизофреніка, була лише та, що у нас ці настрої находили і проходили, а у нього вони панували безнастанно, як безнастанно горіло в ньому й бажання — ні, не бажання, а свідомість найвищого обов'язку людини: *служити отій справжній Україні*.

1962 р.

Т. Осмачка і літераторка Оксана Соловей. Міннеаполіс, 1957

Марія КЕЙВАН

У САМОТНІЙ МАНДРІВЦІ ДО ВІЧНОСТІ

Довголітня приязнь з Тодосем Осьмачкою зобов'язує мене написати ці сторінки. В них більше фактів, ніж коментарів. Про минуле поета пишу так, як я від нього чула, хоч я свідома, що про це він різним людям оповідав по-різному. Вживаю багато його оригінальних висловів та цитат із листування. Це тому, щоб образ Осьмачки-людини вийшов якнайвірніший.

Може хтось скаже, що тяжко сполюгати на свою пам'ять, коли мовиться про події чи розмови з-перед кільканадцяти років. Тут мушу ствердити дві речі: поперше, Осьмачка був великою, непересічною індивідуальністю, а такі залишаються у пам'яті набагато живіше, ніж звичайні люди. Тому мені не важко відтворити розмови з поетом навіть з початків нашого знайомства в 1945 році; подруге, пишу тільки те, що в мене не залишає сумніву, зазначивши усе, у чому я не впевнена.

Коли я вважаю Осьмачку великою індивідуальністю, то маю на думці не тільки його величину в літературі. Не менш великим він був і характером, патріотизмом, світосприйманням, а понад усе своєю фанатичною любов'ю до правди. Його психічна хвороба ніяк не зменшує, навпаки, на мою думку, тільки додає до його величини. Можна дивуватись, що

людина з психічною хворобою зробила такий колосальний вклад у культуру, а до того стала прикладом по-геройському безкомпромісного життя.

Постать Осьмачки глибоко трагічна. Та для мене є щось радісне й оптимістичне в цій постаті самотнього мандрівника, що йшов до вічності таким гірким шляхом української правди. Для мене він говорить: Москва і зло не всесильні!

Наше знайомство з Осьмачкою почалося на еміграції в Німеччині 1945 року, коли ми переїхали з табору „Ді-Пі” у Байройті до такого ж табору у Фюссені. Був це великий, на пару сотень людей, табір, приміщений у військових касарнях на краю альпійського містечка. Там я стала працювати у таборовій амбулаторії. Хоч мешканці табору були майже виключно українці, — лікарі та обслуга амбулаторії склалися в більшості зі старих емігрантів-москалів (або змосковщених українців). Вони ж і мали великі впливи на адміністрацію табору.

Одного осіннього дня зайшов до амбулаторії високий, немолодий уже пацієнт, одягнений у кожух радянського крою, вовною наверх і в такій же шапці. Коли заговорив гарною українською мовою, я поглянула уважніше на нього. На його обличчі, що в першій хвилині видалося мені обличчям затурбованого українського дядька з густими бровами та синіми очима, вразила мене якась особлива усмішка тонких уст. Було в ній багато людського горя і трохи презирства. У нього була мала рана на п'яті — черевик намуляв. На його реєстраційній картці було прізвище — Осьмачка. Я зразу спитала, чи це він поет Осьмачка, автор „Думи про Зінька Самгородського”, що її недавно прочитала. Поет увесь прояснів, очі в нього засяяли, обличчя теж, уся постать змогутніла і він, набагато молодшим голосом, як досі, запитав:

— А хіба ж ви, шановна пані лікарко, інтересуєтеся поезією?

Я відповіла, що люблю поезію, що крім „Думи про Зінька Самгородського”, знаю його збірку „Сучасникам” і ще дещо, друковане по журналах. Осьмачка стояв, слухав і сяяв. Я попросила його зайти до нас, познайомитися з моїм

чоловіком, що в той час намагався зорганізувати в таборі спілку мистців. На це поет зразу заявив, що він вважає всі організації зайвими та нікудишніми. Я подала йому номер бльоку та кімнати, де ми жили, і він відійшов. А коли ополудні я прийшла додому з амбулаторії, коридором перед нашою кімнатою проходжувався Тодось, ждучи поки хтось з нас прийде.

Відтоді розпочалася наша приязнь з Осьмачкою, що перетривала кільканадцять років. А всім, що знали поета, аж надто відомо, що жити з ним у приязні не така вже проста річ. Тодось умів робити собі ворогів. Як часто він, здавалося, без причини, ображав людей, що були до нього прихильні! Та в ім'я правди мушу сказати, що його ставлення до нас було завжди коректне, повне довіри, навіть щирости. Такий сповидно дрібний факт, що Тодось завжди у нас їв, не відмовляючись, як по інших долях, є багатомовним для того, хто його знав. Тільки один раз упродовж цих років Осьмачка загнівався на нас і це тривало кілька місяців. Та після цього наші взаємини повернули до попередньої щирости.

Думаю, що одною із причин поетової довіри до нас було те, що ми були із Західньої України, тобто галичани. У часі, коли ми познайомились, Осьмачка ставився з великою підозрою до своїх ближчих земляків, утікачів з радянської України. В них добачав він платних агентів НКВД, що чигають на його життя. Тому й обминав їх, як тільки міг. Уже менше застережень мав до старих емігрантів, а найбільше довіри мав таки до галичан.

Поетова довіра до нас нам трохи підлещувала, а для нього була вона порятунком не тільки морального, але й фізичного порядку. Як відомо, Осьмачка жив у постійному страху, що його хочуть отруїти, і тому з великою підозрою ставився до харчів із таборової кухні та консервів з магазину. Харчів із кухні він не їв — не переконувало його, що їли їх сотні людей без жодних злих наслідків для себе, а кожний діставав страву зі спільного казана у власну посудину. Щоправда, кухонні харчі були одноманітні, не завжди смачні та поживні, тому я доварювала дещо для нашої родини і для

Тодося. У тому часі він не їв у нікого, крім нас, і ми не раз жартували, що Тодось міг би загинути з голоду, якби не ми, і то серед білих „унрівських” хлібів, перетривавши жажливі голодні роки в Україні. Я додавала, що це була б таки не проста глупота. Та Тодось був впертий і послідовний у своїй недовірі до кухонних харчів. Щоправда, декілька разів удалося мені переконати його, щоб пішов зі мною до таборової кухні по обід чи вечерю. Та повертаючись, він дeneбудь залишав чи виливав ту їжу. Безпосередньою спонукою до такої дії була завжди зустріч з якимсь таборовиком, звичайно молодим здоровим парубійком. Таких у таборі не бракувало, тому й годі було не зустріти когось з них, проходячи доріжкою між бараками. Нічого дивного не було для мене, коли такий перехожий поглянув був на нас, чи й сказав якийсь привіт. Та Осьмаччі завжди причувалося, що він сказав „гам-гам” або „приємного апетиту”, а це був нехитрий знак, що його їжа затруєна. Тому я перестала намовляти поета ходити за обідами до кухні, а завжди старалася мати для нього щось з власного куховарства. Та часто прямо не було що варити, бо таборових кранниць у тому часі ще не було, а щоб вимінювати харчі в німців, треба було мати, що міняти і хист до того. І я мусіла трохи хитрувати та обдурювати Осьмачку. Він дуже любив кислу капусту, а нам її доволі часто давали з кухні. І коли голодний Тодось приходив на вечерю, я частувала його тою ж капустою, запевняючи, що це моєї роботи. А про це він завжди декілька разів допитувався, поки починав їсти — аж мені ніяково ставало. Та я не бачила іншого виходу.

Коли я вже при такій непоетичній темі, як харчування, то мушу зазначити, що смак у поета був невибагливий. Він любив капусту й борщ (борщем називав кожну зупу), вуджену солонину, смажене м'ясо. Не любив ні кави, ні чаю, хоч таборову „люру” пив — з необхідности. До консервів, які нам видавали з магазину (молоко в бляшанках, м'ясо тощо), також не мав довіри. Та не викидав їх, тільки приносив до мене — вимінювати на ті, що ми дістали. Не хвилювало його ані трохи, що давши нам консерви, які він уважав

затруєними, виставляє нас на таку ж небезпеку. І для мене це не було ніколи проблемою, я завжди радо міняла консерви, та нашим співмешканцям ця виміна ніяк не подобалася. Нас жило тоді три родини у великій, перегородженій сірими військовими покривалами кімнаті. Зокрема покійний інженер Федір Пігідо, що разом з дружиною був нашим співмешканцем, завжди відмовляв мене вимінювати Осьмачці консерви. На його думку, це було велике нахабство зі сторони Тодося давати мені молоко, яке він вважає затруєним, знаючи, що в нас мала дитина. Та я була свідома, що Осьмаччині думки ходили іншими шляхами, як других людей, і що напевно він не хотів нас труїти. Тому, хоч інженер Пігідо — до речі, дуже гарна людина — мав свою рацію, я все ж таки вимінювала Тодосеві консерви.

Тодось був не тільки моїм столовником, а й пацієнтом. До мене, як до лікарки, мав дуже багато довіри і тому часто заходив до амбулаторії зі своїми, здебільшого уявними, хворобами. Був гіпохондриком, що підозрює у себе різні тяжкі хвороби. Фактично в нього був здоровий та надиво витривалий організм. Довгі роки злиденного життя, тюрма, перебування на кладовищах у гробівцях, по оборогах, позначилися сильно на його психіці та мало на фізичному здоров'ї. Нізачо в світі не лікувався б у лікаря з нової підбільшовицької еміграції або москаля. Завжди просив мене виписувати йому рецепти до німецької аптеки в місті, хоч міг дістати ті самі ліки безплатно з таборової аптеки. Часом мені здавалось, що він загалом не купує ліків, тільки приходить по рецепти — щось зачасто приходив по рецепти і надто хвалив їх, та він жваво заперечував, коли я жартома його про це питала. Та знавши, яка це невдячна роля — лікувати гіпохондрика → я могла б бути і гордою за такого задоволеного пацієнта, якби не одна обставина, що мені ніяк не подобалася. А саме: кожної ночі, між першою і другою годиною, Осьмачка стукав у наші двері, входив до кімнати і крізь покривало, що було нашою стіною, говорив до мене:

— Пані лікарко, у мене дуже болить голова, дайте що-

небудь!

Я пояснювала йому сердито із-за коца, що я виписала йому ліки, які він мусить ще мати, що я не маю чергування цієї ночі (список чергових завжди висів у бльоці на стіні), та він знову повторював те саме. Для відчепного я давала йому яку аспіріну чи пірамідон у його простягнуту з-поза коца руку і він відходив. Та співмешканці вже побудилися і голосно нарікали. Мій чоловік та син завжди міцно спали. А коли я вдень попереджала Осьмачку, щоб не робив цього, постійно діставала ту саму відповідь:

— Так що ж, шановна пані, коли мені хочеться почути ваш голос!

На щастя, в ближчому місті Кемптен зорганізувався шпиталь УНРА. Тому що Тодось щоразу частіше скаржився на різні хвороби (нирки, печінка), яких не було спроможности перевірити у Фюссені, я намовила його переїхати до кемптенського шпиталю на обслідування. Там він перебув біля двох тижнів (зима 1945-46) і властиво нічого поважного в нього не знайшли. Коли повернувся до табору, усе ж таки заспокоєний щодо свого здоров'я, то перш за все спитав мене, чи пан (забула прізвище) передав мені листа від нього. Я сказала, що ні і Осьмачка зідхнув з очевидною полегшою, сказавши:

— Я невимовно радий, що воно так вийшло!

Чого він був радий і що було в цьому на сім аркушів довгому листі, я не знаю. Ще поки повернувся Тодось зі шпиталю, зайшов до мене один таборовик і перепросив, що загубив листа від Осьмачки. Вони лежали разом у кемптенському шпиталі. Він виходив раніше і Тодось, написавши листа на сім аркушів, просив його передати мені. Та лист загубився. Нічні відвідини поета також уже не повторювалися.

І мій чоловік, і я скоро збагнули всі дивацтва Осьмачки, проте ніколи не намагалися його змінювати чи навчати. Власний Осьмачка — неповторна індивідуальність — це були не тільки його поезії в частими проблесками геніяльності (його проза в тому часі ще не була нам відома), але і його дивацтва. Більшість мешканців табору не знали й не оцінювали

в ньому поета, зате докладно добачали дивака. Для більшості таборовиків Тодось — це був той півбожевільний, що ще й вірші пише. Для нас він був українським поетом у трагічному розумінні того слова. Його самотність серед власної спільноти зворушувала мене. Тому я зразу постановила собі, що для Осьмачки завжди буде приязне місце біля нашого родинного вогнища — незалежно від усіх його дивацтв. А врешті це не була ніяка жертва, було приємно освітити сірість таборових буднів теплим почуттям приязні великої людини.

Відвідував нас поет дуже часто — кілька разів денно. Для нього не існувало якоїсь відповідної чи невідповідної пори для відвідин. Міг прийти зовсім рано, пізнім вечором, навіть уночі. Відвідини назагал були короткі — кілька хвилин. Тільки раз на день сидів довше, їв вечерю, оповідав дещо або читав поезії. Коли до хати заходив хтонебудь з наших знайомих, це бентежило його, зокрема, коли це були люди, яких він не знав, або не любив. Він уривав розмову чи їду, сидів хвилину мовчки, а потім уставав і зі словами: „Так що ж, хіба я вже піду від вас”, — відходив. А вже одразу і мовчки відходив, коли гість брався почастивати його цигаркою. Це був для нього безсумнівний більшовицький агент, що хоче його отруїти (Осьмачка не куриє взагалі). Щастя, що в час, коли ми вечеряли, вечеряли і всі інші і рідко коли хто заходив. І Тодось, з'ївши вечерю та подякувавши господині (а цього він ніколи не забував), часто витягав з кишені якісь записки та починав читати вірші. Великої шкіряної торби у нього тоді ще не було. З'явилася вона пізніше і стала нерозлучним додатком, органічною частиною образу поета. Одними з перших, тоді ще недрукованих поезій, що їх Тодось нам прочитав, були „Вдовиця” та „Молитва”.

До сьогодні бринять у моїх вухах ці вірші, рецитовані автором. У його голосі було стільки широкі та пристрасної туги за любов'ю, що мені аж лячно стало, бо в мене від початку нашого знайомства не було сумніву, що його єдиною судженою може бути самота.

„Молитва” написана з думкою про монахиню, в яку поет

закохався, перебуваючи в Західній Україні, мабуть, у Криниці. Була це василіянка, середнього віку (на думку Тодося, їй було 38 років). Вона вчителювала в гімназії і знала добре світову літературу. Чомусь поет переговорював з нею у справі видання своїх творів, мабуть, ішлося про „Старшого боярина”, зрештою докладно не пригадую. У кожному разі вона захопилася творчістю Осьмачки і, на його думку, ним самим (а може це тільки в його уяві?). Симпатію цю не вдалося приховати і на монахиню наклали домашній арешт. На прощання вона сказала поетові, що найбільшим щастям для неї було б ще колись видати його твори. Цю монахиню Тодось довго й часто згадував з побожністю та щирим захопленням. З думкою про неї написав він декілька віршів, що увійшли до збірки „Китиці часу” („Присвята”, „Предше”, „Кривда”, „Хустка”, „Молитва”). Тодось був прекрасним рецитатором своїх поезій і я завжди була зворушена, коли він читав вірші. Зокрема, як я вже згадувала, в читання любовних поезій він вкладав стільки щирости та безпосередности, що можна було дивуватися свіжості почувань його п'ятдесятирічного серця. Здавалося, що він починає життя там, де його залишив 1930 року, коли його вперше ув'язнили. Його серце наче б проспало стільки років, а тепер збудилося з великим бажанням любовних переживань. Самозрозуміло, що я ніколи не говорила йому про свої мелянхолійні прочування в зв'язку з його тугою за любов'ю.

Думки та мрії про любов не були єдиною турботою поета в тому часі. У нього було ще багато інших турбот, одні — щоденного характеру з відповідним приміщенням у таборі, з приділами одягу та харчів, другі — зі своєю уявою про переслідування. Одні й другі перепліталися в нього без різної межі. Неохоту таборових референтів дати йому окрему кімнату чи якийсь одяг він брав не на карб малої особистої культури тих людей, їхнього браку розуміння мистецтва, тільки на карб переслідування його більшовицькими агентами. У таборі у Фюссені поет примістився у куточку піддашся, відгородженому тонкими дошками. Навіть на бідні таборіві обставини ця кімната робила на мене страшенно

прикре й понуре враження зі своїми стінами з неструганих дощок, зі шпарами. Та Осьмачці докучала не так убогість обстановки, як факт, що на піддашші відбувалися кожного вечора проби танців таборового ансамблю. Були в нього також слухові та зорові галюцинації, щоправда в Німеччині рідші, як на цьому континенті. Та все ж таки мушу ствердити з признанням, а навіть і з подивом, що Тодось умів пристосуватися і давати собі не найгірше раду серед ненормальних зовнішніх та таких же внутрішніх (душевних) обставин. Сприт підрадянської людини, що там, мабуть, рівняється інстинктові самозбереження, він без сумніву мав. Він завжди був порядно одягнений (дбайливість про свою зовнішність була питоменною для нього, як і охайність) і завжди мав якісь гроші в кишені. Коли захотів кудинебудь поїхати, то ціна квитка ніколи не була для нього перешкодою. Він не курив і свій приділ цигарок приносив до мене. Я відносила їх до однієї лікарки з нової підрадянської еміграції. Була це старша незаміжня жінка, що все життя займалася науковою працею. З нею жив її брат, теж неодружений науковець. Обоє робили враження відірваних від реального світу диваків, а проте, які вони, чи радше вона, була спритна: торгувала цигарками і не тільки ними. Тоді я зрозуміла, як тяжкі життєві умови виробляють сприт — як і в Осьмачки. Коли я раз сказала Тодосеві, щоб він безпосередньо продав цигарки тій лікарці, то він злякано відмовився, говорячи: „А що як вона енкаведистка?“. Мені видавалося це неправдоподібним. Ані мій чоловік, ані я ніколи не розпитували Осьмачку про його минуле. У нас були інші цікаві теми — українське мистецтво, зокрема література. Між нашою спільнотою утерлося неправдиве поняття, що Осьмачка визнає тільки Шевченка та себе. Це вигадка. Тодось говорив з признанням та високою оцінкою про багато прізвищ в українській літературі, як давній, так і сучасній. Він майже боготворив новелі Винниченка і Стефаніка, поезії Федьковича (лірику), із сучасників цинив Домонтовича, а недолюблював неоклясиків. Зокрема не любив одного з наших визначних прозаїків на еміграції і це пристрасне почуття допровадило його вреш-

---

шті до бійки (уже в Канаді). Та цього він соромився і, оповідаючи нам про цю подію, всю вину складав на пиво, що його забагато випив. Відтоді він взагалі перестав пити пиво. Горілки не цурався, та ніколи не пив понад міру. Чарка-дві, не більше, і ніколи я не бачила його не то що п'яним, але навіть підпилим. Зрідка випивав з нами чарку вина.

Та повертаючись до літератури, мушу зазначити, що поетичним Євангелієм Осьмачки був Байрон і — в меншій мірі — Пушкін. Про Байрона він говорив з захопленням, як про поета. Про Пушкіна ж перш за все говорив, що в нього була молоденька дружина, через яку він згинув у двобої. Факт, що хтось мав кільканадцятирічну дружину, дуже імпонував Тодосеві. Одного з наших еміграційних письменників він завжди подивляв, бо той — за словами Осьмачки — вже після п'ятдесятки одружився зі своєю кільканадцятирічною ученицею.

Прекрасно та цікаво оповідав Тодось про поетів та письменників українського ренесансу двадцятих років. Усіх їх знав особисто, а з деякими, наприклад, з Косинкою щиро дружив. Оповідав про зворушливу зустріч зі старою матір'ю Косинки, вже за німців, що зустрічала його як рідного, тому, що він був приятелем її розстріляного сина. Між іншим, Осьмачка твердив, що О. Влизько не був глухонімим, тільки таким прикидався. Коли його вели на розстріл, то він багато чого наговорив на москалів та євреїв. Не раз згадував Марусю Галич, що була трохи зизоока і вони всі по-товариському сміялися з неї, що в неї „один глаз на Кавказ, а другий...” — не пригадую куди. Її уважав Осьмачка доброю поеткою.

Про ставлення Осьмачки до Шевченка нема потреби писати, воно загально відоме. Він твердив, що прийде час, коли світ поділиться на двоє — на Шекспіра і Шевченка. Пригадую одну розмову в нашій хаті в трохи ширшому товаристві про Архипенка. Хтось висловив думку, що скульптор не дуже признається до українців і ледве чи почувася себе українцем. Та при тому була згадка, що він різьбив Шевченка. Тодось з місця вирішив:

„Раз він різьбив Шевченка, так він українець і не може

бути іншої думки про це”.

Архипенка як мистця Осьмачка вважав різьбарським графіком.

Не раз згадував, яке колосальне враження робив Шевченко на нього в його молодості — завжди зворушував його до сліз. Один раз в часі революції Тодосеві довелося промовляти на сільському мітингу — мабуть, таки в рідній Куцівці (та я не певна щодо місця). Він сказав тільки, що ми мусимо йти боронити Україну, бо коли ми не підемо, так що скаже отой тут... і вказав рукою на портрет Шевченка на стіні і далі говорити не міг, бо його залили сльози. Ця промова мала надзвичайний успіх. Про себе Осьмачка згадував, що він був коротко в Чорних Запорозжях.

Любив переповідати також одну подію, що виглядала радше на анекдоту, хоч запевняв, що вона автентична. Група українських радянських поетів поїхала на відвідини до одної із азійських республік. Під час зустрічі з тамошнім населенням, якась косоока молодиця із залі спитала, чи є між поетами Тарас Шевченко. Коли почувла, що нема, сказала:

— Так вітайте його від мене, бо оце він про мене свою „Катерину” написав! Я завжди її читаю і завжди плачу, так вірно про мене написано!

Репродукцію і автопортрет молодого Шевченка Осьмачка всюди возив із собою та чіпляв на стіну в кожному мешканні. Убрав його в текстурові рамки, прикрашені рослинним орнаментом власної роботи. Свої думки про Шевченка він висловлює в одному листі до нас, який наводжу в цілості (помінувши останнє речення, що стосується одної знайомої):

„Вш. Панство і Вш. колишні мої приятелі!

Дякую Вам за листа і пам'ять про мене. Ви, мабуть, усі страшно змінилися і Ваші діти, мабуть, стали вищі за Вас. Що ж, вітаю їх ріст і знайомство зі світом. Я теж страшно змінився. І для моєї душі є єдиний «Кобзар» як утіха і радість бідного мого серця. Кращого в світі такого немає. А якщо і є для якихось пишногубів та слагослівів, то тільки риторики та фальшивники почуттів. Всі мистці тільки

ті нам дорогі, що близькі нашому почуттю, що вміють нас зворушити і заплакати з нами. Бачите, який я став старий. І мені жаль, жаль того часу, що я знівечив задля писання книжок, а не задля пишности свого почуття. Я не мав нагороди за жодну свою книжку. І чи хоч варто було витрачати серце для них?..

Вітаю всіх,

Ваш Т. Осьмачка, року 1959, 9 травня”.

Коли Тодось розговорювався і наче б оживав душею, то в нього було багато своєрідного дотепу. Ми часто переходили на веселий тон і Осьмачка сміявся характерним дрібним сміхом. Його сміх, як і його хода, були якось неспівмірно дрібні до великої людської постаті. Він любив покепкувати із самого себе (називаючи себе часто „старим дурнем”), часом незлобно з мого чоловіка, а вже ніколи з мене. А коли він трохи насміявся та увіходив у добрий настрій, тоді залюбки згадував своє минуле, завжди окремими фрагментами, ніколи системно.

Багато епізодів, які він розказував, знайшли свій відгомін у його повістях та в поезії, перш за все, в „Поеті”. Цю поему присвятив він своєму батькові Степанові, що його справді уважав найчеснішою на світі людиною. Та говорив про нього мало, ніколи нам не згадував, що батько лікував худобу, або, що залюбки пив, хоч знаю, що розказував про це іншим. Частіше та зі зворушенням згадував матір. Мати була простодушна, добра серцем, завжди дуже запрацьована жінка. Це факт, що після його народження (а був він не першою у своїх батьків дитиною) вона оглухла, як і мати „Поета”. З роками їй частинно повернувся слух. Тодось оповідав, що рідня й сусіди часто йому підкреслювали цей факт і в нього — дитини — зародилося почування вини за каліцтво матері. Тому в хлоп'ячому віці він завзято помагав мамі в роботі: замітав хату, носив воду, дрова, щоб спокутувати свою провину. Мати говорила тільки по-українському і тільки українську мову вважала християнською, а то й людською. В школі Тодось вчився по-російському і, прийшовши зі школи, не раз заговорював тою мовою дома. Мати зараз же почи-

---

нала ляяти його: „Та говорив би ти, сину, по-християнському”, або: „Чому не говориш по-людському?”

Такі моменти Тодось згадував із справжнім зворушенням.

Де була ця школа, що до неї ходив Осьмачка, і як довго він ходив до школи, я не знаю. Сьогодні мені здається, що я могла б була дізнатися багато більше про життя поета, ставлячи йому відповідні питання. Та я не думала збирати його біографічні дані, а, мабуть, і саме тому, що ми ніколи не ставили поетові особистих питань, то він і мав стільки довіри до нас.

Після закінчення школи, він, здається, перебував таки на селі, бо часто згадував про час, коли починав парубочити та залицятися до дівчат, про звичаї, які були тоді між сільською молоддю — хлопці й дівчата проводили літні ночі разом по стодолах та садах. Дівчата вибирали собі пари і який він був гордий, коли раз одна дівчина запросила його до себе, як тільки він починав парубкувати. Потім та дівчина вийшла заміж та до нього все одно ставилася з великою симпатією. І коли вже у тридцятих роках він переховувався від арешту по оборогах, вона післала на Великдень свою кільканадцятирічну дочку-красуню до нього в поле зі свяченим. А факт, що хтось згадав про нього в час, коли весь хрещений світ святкує Воскресіння Христове, що і йому хтось сказав „Христос Воскрес” надзвичайно зворушив та підніс на дуці поета. Був це один з найкращих моментів у його сумному житті.

Коли Осьмачку покликали до царської армії (з вибухом війни), він, начитавшись вже революційної літератури, з переконання не хотів служити у війську. Отож, побувши трохи в солдатському мундирі, надумав симулювати туберкульозу, щоб його звільнили. Насильно кашляв якийсь час, а раз, під час довгого маршу, свідомо впав на закруті. Закашлявся сильно, розкусив собі язика і далі кашляв та плював кров'ю, аж знепритомнів. Все обличчя в нього було залите кров'ю з піною. Його віднесли на носилках до військового лікаря. Лікар був старий та дуже совісний. Він довго та прискіпливо оглядав Тодосю, а потім покликав другого, молодшого віком, лікаря. Осьмачка чув їхню розмову. Старий лікар попрохав

другого, щоб він оглянув цього солдата, бо, на його думку, у нього легені здорові. Вони удвох ще раз уважно оглянули Тодосю і хоч погодилися, що легені та серце в нього цілковито здорові, все ж таки його негайно звільнили з армії. Я питала Осьмачку, чи йому подали причину звільнення, та він відказував, що і не цікавився тим, щасливий, що його звільнили.

Про жодні інші хвороби у своєму житті Тодось не згадував. У нього, мабуть, було надиво сильне фізичне здоров'я. Декілька разів питала я його, якою була діагноза у психіатричній лікарні. Він завжди відповідав, що „епілепсія”. Мені здавалося, що то мала б бути „шизофренія” і власне тому я питала не один раз. Та Осьмачка казав, що в нього не має сумніву, що „епілепсія”. Її він не раз бачив на своїй історії хвороби та інших записках, часто чув, як його лікарка це комусь, чи і йому самому, говорила. Я щиро казала Тодосеві, що мені видається дивним симулювання епілепсії і він оповідав, як це робив: час до часу вночі зривався з ліжка з диким криком, бив вікно в своїй кімнаті, нищив, що міг, а себе побивав до синяків та калічив до крові. Потім знесилено падав на підлогу та лежав без руху. Вранці приходила лікарка й казала, що вночі в нього знову був епілептичний приступ. Я питала, як часто він це робив, а він відказував, що не систематично, залежно, як відчував ситуацію в лікарні. Коли йому здавалося, що до пацієнтів приглядаються пильніше, — часто, навіть кілька ночей підряд, коли ж атмосфера відпружувалась, — рідше, раз на кілька тижнів.

Осьмачка завжди твердив, що його перебування в психіатричній лікарні було свідомою симуляцією хвороби. Та деякі моменти в його житті вказували, що в нього були прояви шизофренії і до того часу (ставлення до дружини й сина, але про це пізніше). Та на цьому не хочу зупинятися, не маючи досить даних. А щодо діагнози епілепсії, то можливі два логічні припущення: або вона була правильна, або помилкова. Така помилка в діагнозі сьогодні виглядає мало правдоподібною, та не забуваймо, що це були ще тридцять

роки, та ще й у тодішній большевії.

Крім глухоти матері, іще одна мимовільна провина супроти найближчої рідні лягла на сумління поета, коли він був уже молодою людиною. В часі визвольних змагань він склав якусь патріотичну, дуже протимосковську пісню. Брат Тодося, якого взяли до Червоної армії, раз крізь сон заспівав цю пісню. Його розстріляли за контрреволюцію. Ця подія довго й боляче гнітила поетову душу.

Не знаю точно, скільки дітей було в родині Осьмачки. Та мусіло бути їх хоч шестеро, тому що крім цього, мабуть єдиного брата, він часто згадував про сестер — старших та молодших, одних і других у множині. Вони дуже різнилися характерами. Одні були веселі, охочі до музики та танців, любили гарно одягатися, завжди сміялися та дивилися в дзеркало. Другі ж були працьовиті, поважні, завжди пригнічені, не любили гарно одягатися, не ходили на танці. Не пригадую собі докладно, котрі були веселі, а котрі сумовиті, — мабуть, старші були поважні. Поет багато завдячує своїм сестрам у найтяжчі для себе часи, коли він перебував від повторного ув'язнення. Вони, із справжніми сестринними серцями, укривали та годували його. А годувати зайвого рота у ті часи — значило відняти шматок хліба від себе та своїх дітей. І Осьмачка оповідав, як зраділи його сестри, коли одної зими взяла його на харч якась удовиця.

„Вони зраділи, що я їстиму не їхній, а її хліб”, — говорив Тодось без дрібки гіркоти. Він знав, як цінився тоді кусень хліба на нашій землі. А все це сталося тому, що Осьмачка намалював з фотографії портрет покійного чоловіка одної селянки. Портрет їй так подобався, що вона обдарувала поета добрим одягом небіжчика і запросила його жити протягом зими до себе, щоб міг змалювати ще й її та решту родини. На жаль, інші портрети вже не надто вдалися, та зиму Осьмачка таки пересидів у вдовиці — в теплі та не голодний. Поет не раз згадував, що в нього було трохи хисту та охоти до малювання, хоч у часах нашого знайомства він уже ніколи пензля в руки не брав. Часом тіль-

---

ки komponував обкладинки до своїх творів, що давали йому, маляреві, щонайгірше свідоцтво. Тому я досить скептично думала про смак молодиці, що захопилася Осьмаччиним малюванням і навіть кепкувала собі з нього, що їй, певно, подобався маляр, а не портрет. Тодось сміявся, та все ж таки обороняв свою позицію портретиста:

— І що це ви говорите, шановна пані? Той патрет був на диво добрий. Щоб ви лише бачили!

Картинами мого чоловіка він завжди захоплювався, зокрема моїм портретом з 1948 року. „Скільки в ньому підсвідомої жіночости!” — говорив. Захоплення в Осьмачки могло бути тільки щире. Він ніколи не зумів би хвалити чогось, що йому не подобалося. Завжди висловлював свої безпосередні враження від картини, вірша чи будь-якого мистецького твору. Не раз це ставало причиною непорозумінь, а то й образ, коли до нього приходили зі своїми творами люди, що мали до поезії більше любови, ніж спроможностей. При оцінці поезії Осьмачка користувався своєю надзвичайною пам'яттю. Він зразу помічав кожний образ чи вислів, що його вже колись вживано в українській чи світовій літературі. Щирість та безпосередність почувань зворушувала його. Якщо йде про читання поезій, то він був ворогом надто драматичного читання. Говорив, що театральність псує враження від поезії; вірші треба читати природнім голосом, зі зрозумінням, без зайвої міміки чи жестикуляції.

Любувався альпійськими краєвидами, що їх тоді змальовував мій чоловік. Та завжди розглядав їх як тло до людської трагедії і намовляв чоловіка умістити якусь трагедію на образі.

„А коли ви не зробите цього, то ви мізантроп...”, — говорив. Та мізантропом мій чоловік ніколи не був, тільки не любив людських постатей на краєвидах. Зрештою, Осьмачка, як і інші люди, чомусь вважав його набагато суворішим, ніж він був насправді. Мабуть, тому Тодось не раз говорив мені:

— А ви таки справжня жінка, бо навіть Івана Миколайовича потрапите навколо пальця обкрутити!

Зі свого графічного портрета, що його зробив Осьмачці мій чоловік, був дуже задоволений. Цей портрет репродукований у збірці „Із-під світу”, на жаль, не найліпша репродукція. Це, мабуть, і єдиний портрет поета, що залишився після його смерті.

Я вже згадувала, що в Осьмачки було багато різних турбот. Та в часі, коли ми заізналися, найбільшою його турботою був утрачений рукопис повісті „Старший боярин”. Ця повість, що дістала першу нагороду на літературному конкурсі у Львові в 1944 році, ще не була надрукована. Рукопис, що зберігався у Юрія Стефаніка, члена журі конкурсу, залишився у Відні у більшовицькому секторі. Осьмачка не вірив, що при наступі більшовиків на Відень, можна було і власну голову залишити, не тільки рукопис. Він був переконаний, що це зроблено свідомо, щоб знищити і його твір, і його самого. Про це говорив Тодось дуже часто, завжди повний гіркоти та підозрінь щодо ролі Ю. Стефаніка, що нібито з якоюсь метою вкрав його твір. У нього навіть вірш на цю тему є („В новітніх русичів — нові злодії”). Та несподівано ситуація змінилась — рукопис віднайшовся. Оленка, тодішня наречена, а теперішня Юрієва дружина, привезла його з Відня від німців, де Юрій мешкав і де залишив свої речі. Як тепер бачу, якою радістю світилися Тодосеві очі, коли він повернувся з цією новиною з одної зі своїх частих подорожей.

— І ви знаєте, що Юрій казав, що він одружиться з тою панною, що привезла мою книжку, — говорив Осьмачка, переконаний, що це стало причиною одруження Стефаніків. З того часу Тодось почав говорити про Юрія з приязню та симпатією і вже не мняв думки аж до своєї смерті.

Другою постійною турботою Осьмачки в таборах „Ді-Пі” були його подружні пляни. Він щиро бажав покінчити зі своєю самотністю та завжди мріяв про одруження. Та я певна, що коли б ця солодка мрія стала дійсністю, то дійсність була б дуже гіркою. До подружнього життя поет ніяк не надавався! Усе ж таки про його сватання можна писати цілу книгу. Розчарувань мав він багато. Вони завжди знеохочували його до даної людини, але ніколи до ідеї подружжя вза-

---

галі. Зрештою, у нього складалося так, як часто в житті буває: ті, що він їх сватав, не хотіли його, а він не хотів тих, що були б радо змінити прізвище на „Осьмачка”.

Про деякі сватання я хочу написати, хоч знаю, що Тодось тут вийде трохи неповажно, може й гротесково. Та він таки був смішний у своїх вічнозмінних захопленнях, а я хочу дати його вірний образ, не приховуючи і смішних сторінок, що їх, зрештою, мають усі великі люди.

Пригадую одне його розчарування, що про нього він пише у вірші „Коньюктивіт” („Китиці часу”). Тодось надумав освідчитися молодій дівчині, що закінчила гімназію в одному із таборів. Знав її і батьків ще з Відня, уся родина дуже прихильно ставилася до нього та захоплювалася його творами. Вибираючись у дорогу, він мав на думці ще дві інші дівчини, якщо б його зустріла невдача з першою. Склалося так, що він спочатку зустрівся з одною із двох інших. Вона йшла на прохід з возиком, а у возику спало немовля. Осьмачка, що захоплювався нею ще колись у Львові, якось і не подумав, що вона одружена, тільки почав розмову і зараз же їй запропонував подружжя, додаючи, що це нічого не шкодить, що в неї дитина. Вона сказала: „У мене не тільки дитина, але й чоловік!”. Ображено повернулася спиною та й відійшла.

„А я залишився на стежці і думав, чого це я такий дурень?” — розказував мені потім широко Тодось. Я не мала відповіди...

Та цього інциденту Осьмачка не переживав ні надто довго, ні надто глибоко. Він властиво їхав в інший табір сватати іншу дівчину, молоду красуню, що — за його словами — наче б зійшла з образу Пимоненка. А Тодось завжди захоплювався типами дівчат Пимоненка.

Велика радість чекала Тодося. Коли він освідчився вимірній дівчині, вона, мабуть, під впливом якогось хвиливого настрою, погодилась вийти за нього заміж, але із одним застереженням, що ще мусить порозумітися з батьками. Вони жили в іншому таборі, де не було гімназії. Осьмачка був невимовно щасливий і страшенно гордий своїм досягненням. На зворотньому шляху він вступав до всіх українських осе-

---

редків і всюди хвалився своїм близьким одруженням. Врешті, повернувся до Фюссену і, все ще тріюмфуючи, розказав нам про своє щастя. Та в мене від першої хвилини було враження, що радість поетова буде короткотривала. І справді, на другий день вона вже на половину пригасла, а на третій майже зовсім згасла. Осьмачку почали мучити сумніви, чи він добре зробив, а може і які злі прочування прокинулися в його душі. Він гірко кається:

— І чого це я, старий дурень, зразу всім похвалився, що в мене буде молода дружина? Ото ж тепер, як нічого не вийде, усі з мене сміятися будуть!

Через декілька днів дівчина змінила думку і відмовила Тодосеві. Не знаю, чи сталося це після порозуміння з батьками чи з інших мотивів, не знаю, чи ця відмова була листовна, бо я не хотіла випитувати поета про особисті справи. Мабуть, ішлося про різницю у віці, бо у вірші „Коньюктивіт” він пише:

*...не догледіла я вас раніше,
що ви вже трохи сивий і сліпий...*

(Ні одне, ні друге не було правдою. Сивий він не був, а зір мав знаменитий, окулярів не носив і не потребував. Та, очевидно, що в очах вісімнадцятилітньої дівчини Тодось, якому було тоді п'ятдесят, мусів виглядати дуже старим).

Тодось щиро переживав цю відмову, та все ж таки думки про одруження не закинув. Його захоплення чергувалися з розчаруваннями, а про одні й другі оповідав він мені з подивугідною відвертістю. Раз спитав мене про знайому гімназистку: „Чи, на мою думку, їй подобаються поети?” Я відповіла жартом:

— Думаю, що їй радше подобається якийсь фризієр з чорним вусом.

А через декілька днів, коли ми вийшли вечором на прохід до лісу, зустріли цю дівчину з молодим таборовим фризієром, що мав імпозантні чорні вуса. Я мимоволі розсміялася, а Тодось дуже сумно сказав:

— І які це ви були праві, шановна пані!

Не раз траплялося, що будь-яка дрібничка зраджувала йо-

го до дівчат. Наприклад, раз він захопився одною молодою дівчиною, сиротою, а він часто мріяв про сироту. Через декілька днів оповідав мені про неї з великим ентузіазмом, потім перестав, наче б її і на світі не було. На мої питання, відповів, що дівчина перестала його інтересувати, бо: „У неї нема одного зуба і коли вона відкрила рота, я побачив крізь діру від зуба чорну та велику яму, ніби щелепа. Їйбогу, що мені чогось аж лячно стало і я перестав з нею здоровкатися.

Подібних історій було більше, та нема потреби писати про кожну зокрема. Вимріяним ідеалом Тодосевим була молода дівчина-сирота, дуже проста душею та чутлива серцем. Він збирався писати про жінку, що була б зовсім неосвічена, навіть неграмотна, ще й трохи недорікувата, але з дуже спочутливим серцем, милосердна і високоморальна. Та незалежно від цього свого вимріяного ідеалу в житті Осьмачка завжди шукав товариства інтелігентних та освічених жінок. Усі дівчата, яких він сватав, чи пані, в яких закохувався, були хоч з гімназійними, якщо не з університетськими дипломами. Хоч у таборах було дуже багато молодих та гарних сільських дівчат, що їх позабирали до Німеччини на роботу, поет ніколи не шукав знайомства поміж ними. І взагалі в житті Осьмачка настільки оминав товариства простолюддя, наскільки у всяких дискусіях завзято обстоював його, а навіть ідентифікував себе з ним. Та теорія і практика не завжди покриваються.

Коли Осьмачка був у веселому настрої, то жартував, що йому жінка тим більше подобається, чим більше вона розмальована і чим дурніша. Та це був тільки жарт, а насправді найкращою прикметою у жінки він уважав сантиментальність. Твердив, що люди фальшиво розуміють це слово, приписуючи йому негативне значення. На його думку, ні українська література, ні українська жінка не занадто сантиментальні, як це часто чується, навпаки — замало. І в час наших розмов, коли я висловлювала свої погляди на якісь актуальні справи, а мій чоловік не раз сміявся, що в мене надто сантиментальний підхід, Осьмачка завжди говорив з глибоким переконанням:

— А хіба ж може бути на цьому світі щось кращого, як сентиментальна жінка?

Уважав, що українська жінка — прекрасна господиня і тому вже надто заклопотана дрібними, щоденними справами. Уже на цьому континенті він указував на факт, що українське жіноцтво так легко погодилося на новий стиль, як на доказ, що воно не сентиментальне, тільки практичне.

Говорячи про жінок у житті поета, не можу не згадати його власної дружини. Факт, що Тодось був одружений, а ще й батьком одного сина, мабуть, мало кому був відомий, у кожному разі я від нікого про це не чула. Одного разу я сказала йому жартом: „І що це ви сватаєте дівчат, а може ви залишили в Києві жінку та дітей, як д-р...”. (У той час була в таборі голосною подія, що один старший віком лікар з нової еміграції надумав одружитися з повдовілою та зубожілою московською аристократкою. Його син, сам уже з родиною, голосно протестував, говорячи, що мати залишилася живою в Києві).

На це Осьмачка дуже поважно, аж якось урочисто, відповів мені:

— Ййбогу, шановна пані, що я ніколи не був одружений!

Я зразу повірила і навіть була лиха на себе, що, мабуть, зробила йому прикрість своїм нетактовним питанням. І вже багато років пізніше, коли поет відвідував нас в Едмонтоні, розказав мені про своє подружжя. І вже без ніякого мого питання. Я мимоволі згадала нашу розмову про це в Німеччині, зрозуміло, що не вголос. Та Осьмачка, що мав здібність читати людські думки, разом з прекрасною пам'яттю, відповів моїй думці, що він уважав та уважає себе неодруженим, бо ніколи не брав церковного шлюбу. (Припускаю, що записувався в ЗАГСі, зрештою, я його про це й не питала). Які мотиви спонукали Тодося розказати мені про те, про що мовчав стільки років — не знаю. Може дістав якусь вістку з рідних земель, а може з віком почав частіше згадувати минуле. Розказав мені, що його дружина була лікаркою-окулісткою. Закохалася вона в нього ще студенткою і вони стали жити

разом. Осьмачка говорив, що він її ніколи не любив, тільки вона його і то дуже. Він помагав їй писати докторську працю (тема — главкома) і так устилізував, що професори питали, що це за письменник писав. 1924 року у них народився син. Співжиття не було щасливе, хоч Тодось завжди згадував, як дуже вона його любила. Також щиро признавався, що він жінки ніколи не любив, а ще й побивав, а вона чомусь таки не кидала його.

„Я її і бив, і за коси тягав, а вона все ж мене любила”, — говорив не один раз. Зрештою, я не сумнівалася в її любові до поета, бо яка ж інша причина могла б примусити освічену жінку зносити побої чоловіка? Його ставлення до сина також видавалося мені дивним:

„Я завжди дражнив його, брав його на річку, занурював у холодну воду, він весь трусився і плакав, а я сміявся. Ййбогу, аж якось совісно згадати!”

Одначе він з признанням розказував, що дружина посилала його до бібліотеки — якнайбільше читати. І в перших роках по одруженні, він прочитав дуже багато — більше, як за все життя. Це властиво єдиний час в його житті, коли він систематично читав — зокрема чужих авторів. А жили вони бідно, дружина вчилася, потім працювала, і всю домашню роботу сама робила, та проте ніколи не посилала його до праці, тільки штовхала до вивчення літератури. Та все ж таки Тодось не сумнівався, що це вона видала його, коли він укривався від повторного арешту. Я завжди казала Осьмачці, що я не можу в це повірити, взявши до уваги її велику любов до нього, та він непохитно вірив, що тільки завдяки дружині його ув'язнили другий раз. Точних дат ув'язнень Осьмачки я не знаю, знаю тільки зовсім певно, що вперше його арештували 1930 року, після того, як у 1928 році вийшла його збірка поезій „Клекіт”. У тому ж 30-му році знищено всі його книжки, що були по бібліотеках чи в продажу. Цю дату він не один раз подавав мені, як дату свого першого ув'язнення. А взагалі його ув'язнювали декілька разів, на жаль, точно не знаю скільки й коли.

Я питала Осьмачку, чи він зустрічався з дружиною, вий-

шовши з божевільні в часі німецької окупації. Він казав, що й бачити її не хотів. Усе ж таки питав людей про неї (щоб не зустрітися випадково) і йому сказали, що вона добре живе та далі лікує людям очі. Про долю сина не знав, чи, може, тільки не хотів говорити. Я висловлювала своє щире здивування, як можна не цікавитися долею дитини, та Тодось, із ще більшим здивуванням, говорив:

— Бог з вами, шановна пані, а що як він енкаведист?

— А що як ні? — питала я, та Осьмачка таки твердо вірив, що дружина і вихований нею син його вороги. Мати свою думку про це мені тяжко, знаючи справу тільки однобічно. Зрештою, у тому режимі відомі випадки, коли жінку змушували стежити за чоловіком чи навпаки.

Коли весною 1956 р. я читала рукопис „Ротонди душогубців”, то спитала Тодосю, чи Щоголова має щось спільного з його дружиною. Він дуже рішуче заперечив. Пізніше я ще раз говорила з Осьмачкою про це, сказавши йому, що так думає Ю. Стефанік.

— Та Бог з ним, — сказав Тодось. — Щоголова — це прекрасна жінка, а моя дружина видала мене НКВД.

Тоді він розказав мені, що творивши тип Щоголової, увесь час мав на думці одну свою колишню ученицю, кільканадцятилітню школярку, дуже гарну та серйозну дівчину. Звалась вона Валя, прізвище я забула. Я спитала, чи вона була лікаркою і чи її доля хоч дечим нагадувала долю Щоголової. Тодось не знав нічого про її долю, тільки уявляв собі, що вона могла б так вчинити в даних обставинах, як його героїня. Образ цієї дівчини був увесь час в його уяві, коли він писав книгу.

Осьмаччина незацікавленість власним сином мене таки справді дивувала, бо в нього мрія про одруження завжди йшла в парі з мрією про сина. Він дуже любив та часто брав на руки нашого Ореста, якому доходив рік, коли ми познайомились у 1945 р. До мого чоловіка часто говорив:

— Ось де безсмертя! Ви вже безсмертний! Якби мені таке щастя!

Коли я очікувала другої дитини 1948 року, Тодось дуже

хотів бути хресним батьком і ми обіцяли йому попросити його в куми. А до цього він прив'язував якесь дуже велике, майже містичне, значення. Чомусь був зовсім певний, що це буде також хлопчик і що в нього буде така голова, як у мене та в Ореста. Осьмачка завжди звертав увагу на будову черепа — зокрема у жінок. Випадково в мене й Ореста такі голови, які він чомусь уважав найкращими і, дивлячись на Ореста, часто зідхав:

— Якби це в мене син з такою головою...

Запевняв мене, що свого похресника буде любити, як власного сина, а про його сина я тоді ще не знала. Та сталося інакше. Народилася дівчинка, а кумом Тодось не був, бо ніяк не можна було його відшукати на час хрестин. Він зник безслідно, як це не раз траплялося. Ми ждали, ждали, врешті охрестили дочку без нього. Було це в серпні 1948 р. в таборі в Міттенвальді, куди нас перевезли з Фюссену ще влітку 1946 р. Осьмачка також переїхав тоді з нами, та, як відомо, він ніде довго не міг нагріти місця і завжди переїздив з табору в табір. Кількома наворотами перебував по два-три місяці у Міттенвальді, а коли жив деінде, то часто нас відвідував, гостюючи по кілька днів. Приїздив несподівано. Хоч табір мав кімнати для гостей, він завжди ночував у нас. Один раз, коли він несподівано приїхав пізнім вечором, а я спрямувала його ночувати до таборового готелю (мій чоловік був тоді у Берхстесгадені), він проблукав цілу ніч лісом. Раненько зайшов знову, невиспаний та перемерзлий, сказав, що не залишиться на довше, як зразу плянував, і відїхав.

Тоді ми вже мали окрему кімнату, поруч з двома другими на окремому коридорчику. Усі три родини мали спільну лазничку. (Цей табір, як і фюссенський, був у військових касарнях). У нас було запасне розкладне ліжко і коли приїздив Тодось, розкладали його для нього. Він завжди привозив із собою своє простирadlo та свій хліб. Свій „чамайдан”, у якому возив і свої твори, клав на ніч у головах.

Я любила Тодосеві відвідини, бо вони мали свою романтику. До пізньої ночі, коли ми вже всі були в ліжках, він декламував з пам'яті свої нові вірші, чи щось із давніх. Крізь

вікно світив місяць та видніли верхи Альп (фіранок ми не мали і не потребували, бо жили на поверсі) і це підсилювало враження від поезії. А Осьмачка був добрим рецитатором. Пізно вночі закінчували ми вірші та розмови.

Уранці, коли ми сідали до сніданку, Тодось обов'язково витягав свій хліб з валізи. Гість, що, приїхавши в гості, привозить власний хліб, мені ніяк ні подобався. Мені здавалося, що це образа для господарів і я казала Осьмачці:

— Що це ви, пане Тодосю, вважаєте нас за таких дідів, що й шматка хліба для гостя в хаті не мають?

Поет ніяковів і з великою покірною говорив:

— Та це вже, мабуть, я, шановна пані, так здідів, що вже й не знаю, що годиться, а що ні.

А говорячи це, брав ножа і краяв кусень власного хліба. Решту ховав до валізи. Тому я й перестала звертати увагу на це. Те саме повторювалося за вечерею. Поет їв усі страви з нами, а хліб свій. Обіду не їв, бо весь день ходив по горах, або полагоджував свої справи у вічних конфліктах з таборовою управою. Зрештою, конфлікти були в нього не тільки з управою, а й з багатьма іншими людьми, часто із-за нічого. Осьмачці не раз траплялося, що він мимохіть сказав комусь прикре слово, навіть плянующи сказати щось приємне. Наприклад, раз запросив його до себе наш спільний знайомий письменник. Тодось ішов до нього в доброму, навіть веселому настрої, але повернувся незадоволений, шкодуючи, що ходив. Мені оповідав так: ішов він у гості з наміром бути ввічливим та приязним, а вийшло навпаки. Його гостили якимсь дуже добрим борщем і він уже хотів сказати, що господар щасливий, бо в нього така хазяйновита дружина та ще й прекрасні внуки. Та тут наче б щось повернуло йому язика і він сказав, що господар щасливий, бо в нього жінка, хоч стара, та добра куховарка, а й він сам уже беззубий і, мабуть, тільки борщ може їсти... Зрозуміло, що господарі не сприйняли цих слів із захопленням.

Так не одних людей Осьмачка спротивив собі мимоволі. Та бували в нього і більші конфлікти, навіть бійки. Одна така бійка могла закінчитися трагічно, якби не випадок, що Ось-

---

мачці зятався ніж. Цей випадок — велике щастя, бо інакше Осьмачка, якщо і не зарівав, то хоч порівав би одного маляра. Ніж був великий, закривлений і дуже гострий. Трапилося це в Мюнхені, в одній українській редакції. Ішлося про гроші, кілька сотень марок, яких домагався маляр — на думку Осьмачки — безпідставно. А у справі грошей Осьмачка був особливо вразливий. Був дуже чесний у грошових справах та впадав у неконтрольовану лють, коли думав, що хтось хоче його обдурити. Оповідав нам, що він зігнував домагання цього маляра, знаючи, що видавництво вже заплатило йому, і хотів відійти. Та враз хтось ззаду штовхнув його в голову. Осьмачка оглянувся й побачив, що це маляр хоче перешкодити йому вийти з редакції. Він скипів і кинувся на напасника, сягаючи рукою до кишені, де завжди носив ножа, про всяк випадок. Та вперше в житті ніж зятався. Присутні в редакції зараз же їх розборонили. Тодось вибіг на вулицю та дуже схвильований, майже бігом, пустився на станцію. Там пересидів кілька годин до найближчого поїзда до Міттенвальду і приїхав до нас. Було це зовсім рано, тільки починало дніти. Ще в ліжках вислухали ми цю історію, що мені ані трохи не сподобалась. Та Тодось був дуже втомлений і невиспаний і я тільки сказала йому, що ніж розумніший за нього. Ми внесли ліжко і він, одягнений, ліг спочивати. Ножа в нього вже не було, викинув його ще в Мюнхені, не знаю, чи з пересердя, що завів, чи побоявся другої спокуси, зрозумівши, що могло статися.

Тоді Осьмачка перебував у нас декілька днів, а розмови крутилися навколо цієї події. Я не приховувала того, що дикі бійки, а ще й через гроші, мені ніяк не подобаються. Та все ж таки я не могла надто сердитися чи лаяти Осьмачку. Цього я ніколи не робила і з огляду на велику різницю в роках і на недоцільність всякої спроби „реформувати” поета. За всі роки нашого знайомства один тільки раз я накричала на нього, коли він дуже зневажливо та безпідставно говорив про одну гарну людину. Тодось мовчки слухав з якоюсь болючою усмішкою на обличчі. А коли я вмовкла, він сказав:

— Ви і не уявляєте собі, шановна пані, який я щасливий, що ви мене зараз лаєте. Таж це тільки жінка чоловіка отак лає!

Я розсміялася від такої несподіваної відповіді і сказала Тодосеві, що цієї приємності більш ніколи йому не зроблю. Зрештою, ніколи й не трапилося, щоб Осьмачка сказав мені щось прикре, навпаки — завжди говорив мені багато компліментів, у чому, можна б без пересади сказати, був мистцем. Його компліменти відзначалися не тільки оригінальністю, але й надзвичайною щирістю в намірі, у них завжди звучало глибоке переконання.

Часто бувало, що Осьмачка, чимось надмірно схвилювавшись, сідав на поїзд і їхав до нас. Іншим разом, також до схід сонця, приїхав до нас поет з Авґсбургу — весь сяючи від радісної новини, що одна пані, широко відома в Західній Україні як добрий фахівець, суспільна діячка, а ще й письменниця, готова вийти за нього заміж. І знову, усе це в ліжках, ми вислухали його історію, цим разом значно веселішу, навіть трохи смішну. Тодось у радісному захопленні розказував: ця пані попрохала його зайти до неї, щоб вислухати її новелі. З нею був він знайомий уже раніше і завжди відчував багато прихильності до себе у її поведінці. Вона прочитала йому оповідання — розмову між двома жінками, що після відходу більшовиків йдуть до тюрми шукати поміж трупами тіл своїх ув'язнених чоловіків. Осьмачці видалося оповідання незакінченим, на його думку, ці жінки повинні були віднайти своїх помордованих чоловіків і або загинути з туги, або повиходити заміж вдруге. Авторка, слухаючи його заувагу, зідхнула і сказала:

— Так ви й не похвалите мене. А мій небіжчик чоловік завжди мене хвалив, коли я читала йому свої писання.

Тодось на те:

— Так виходить, що якби я хвалив ваше оповідання, то міг би і вашим чоловіком стати?

А пані на те:

— Щоб ви знали, що я не раз про вас думаю!

(Все це переповідаю так, як я чула від Осьмачки). Поет

зрозумів її слова, як згоду на подружжя і так зворушився, що без слова вибіг з хати, побіг на станцію, і, зловивши поїзд, приїхав до нас до Міттенвальду. Було це влітку 1947 року, декілька тижнів після попередньої події. Я трохи протверезила Тодосю, що вислів цієї пані не обов'язково треба розуміти, як формальну згоду на подружжя. Осьмачка залишив у нас свої речі, а сам пішов пройтися лісом. Блукав кілька годин, та, охолодивши гарячу голову в тіні альпійських скель, залишив там і свій ентузіазм. Повернувся повний сумнівів, чи в цьому подружжі ще може бути син. У мене не було й сумніву, що ні. І бажання одружитися з тою панею, що несподівано, як фейерверк спалахнуло в серці Тодосевому, так само згало. Та все ж таки симпатія до цієї пані залишилася і він часто згадував її зідхаючи. Ми завжди любили пожартувати з Тодосю з цієї причини.

Ніде правди діти, з Осьмачкою ми не раз щиро сміялися, бо були в його житті моменти, з яких годі було не сміятися. Також був у нього своєрідний смисл гумору. Наприклад, оповідав нам, що в час котрогось з'їзду письменників на еміграції, одна письменниця закидала кволість сучасним письменникам.

— Не люблю кволости, — переповідав Тодось її слова, — і я сама завжди беру життя за морду...

— Зокрема якщо вона вусата, — додав у голос Осьмачка під загальний сміх.

Іншим разом оповідав, що при зустрічі з кількома письменниками в Мюнхені один з них захоплювався Кримом. Тодось, що не долюблював його, сказав йому:

— Підождіть, як буде самостійна Україна, то ми зробимо в Криму автономне кримське хамство, а вас призначимо Великим Хамом!

У дорозі до Америки Тодось написав сміховинку до корабельної одноднівки — мабуть, єдину в житті. Він так переповідав мені її (дослівно не пригадую): один пасажир на кораблі питає другого:

— Якщо б наш корабель розбився посеред океану, то хто б затонув скоріше: розумні чи дурні?

— Розумні пішли б зразу на дно, а дурні держалися б довше на воді.

— А то чому так?

— Бо дурні не знають, якої величини океан, і будуть намагатися плисти до берега...

Якось ніколи не питала я Осьмачку про його подорож до Америки, але уявляю собі, що мусів бути у піднесеному настрої. Тому й анекдоту написав.

Восени 1947 р. наша приязнь з Тодосем перервалася на декілька місяців. Поет загнувся на нас. Почалося з того, що наш сусід з найближчої кімнати почав замикати на защіпку двері до нашого спільного для трьох кімнат коридорчику. Був це старий емігрант, москаль. Він мотивував тим, що різні люди ходять, можуть щось украсти. А до того його дружина перелякалася, бо коли одного разу пізно вечером хотіла зайти до лазнички, відчинилися двері, то відти вийшов якийсь чужий чоловік і скоро втік. „А був він схожий на того чудака, що до вас завжди приходить”, — додав сусід. У мене не було сумніву, що це таки Осьмачка перелякав сусідку, бо він згадував мені, що вночі заходить до нашої спільної лазнички купатися. Та я сказала, що нічого не знаю і завжди розщипала защіпку на дверях. А сусіди завжди защіпали. А що москалі хитріші, ніж українці, так та защіпка таки частіше бувала защіплена. Тодось тоді мешкав у нашому таборі і декілька разів денно заходив до нас. Коли ж не раз заставав замкнені двері, то почав підозрювати, що це ми замикаємось, не бажаючи собі його відвідин. Мої запевнення, що це не так, не переконували його. А ще в тому самому часі (пізня осінь 1947 р.) Осьмачка зайшов у конфлікт з О. Грицаєм і написав до нього одвертого листа у пресі, називаючи його кишеньковим злодієм. Міттенвальдська Спілка письменників, мистців і науковців вирішила стати в обороні Грицяя та вислала заяву до преси, тавруючи безпідставні Осьмаччині закиди. Очевидно, що мій чоловік, як секретар Спілки, мусів підписати цю заяву разом з головою — д-ром В. Левом, хоч робив це з внутрішньою неохотою, відчувши неприхильну реакцію з боку Осьмачки. Одразу після цього,

---

Осьмачка, стрівивши нас, сказав до мого чоловіка:

— Чорне діло ви робите у своїй Спілці!

І з того часу образився на нас. Перестав до нас приходити, вітатись і взагалі бачити. Раз несподівано я увійшла до таборового кооперативу й зустріла там Тодосю. Він зараз же вліпив очі в якусь книжку, ніби не добачаючи мене. Я все ж таки сказала йому: „Добрідень, пане Тодосю!“. Він відказав понуро „Здрать“, не підносячи погляду і скоро вийшов. А через кілька днів, скориставши із усе ще гарної осінньої погоди, я вийшла пополудні на прохід до лісу з сином Орестом. Ми зупинились на соняшній галявині між безлистяними деревами. Раптом щось зашелестіло поблизу і якась чоловіча постать почала бігом віддалятися від нас. Орест пустився бігти слідом, а за хвилину повернувся, повний подиву.

— Але пан Осьмачка вміє скоро бігати. Я не міг його наздогнати.

А був він дуже при звичаєний до поета, не раз ходив з ним до лісу й обидва любили передражнюватися. Осьмачка вчив Ореста правильно наголошувати слова. Казав йому, наприклад:

— „Оресте, не каже́ться товАриство, тільки товарИство“. А трирічний Орест відповідав: „Не каже́ться товарИство, тільки товАриство!“.

— А то чому? — питав Осьмачка.

— Бо моя мама каже товАриство.

Така аргументація завжди викликала в поета добрий настрій. А тепер він утік від нас, наче наляканий звір від мисливців. Прикре та неприємне враження викликала в мене та сцена.

Скоро після того Тодось виїхав з нашого табору і не з'являвся цілу зиму. Приїхав аж весною, декілька днів перед Великоднем. А на самий Великдень біля полудня зайшов до нас, говорячи прямо з порога:

— Я вирішив, що не можу більше гніватись на вас!

А що ми взагалі ніколи не гнівались на нього, то уважали, що найкраще забути про це. І Тодось ніколи не згадував цього інциденту. А й заціпки на дверях вже не було,

---

бо сусіди виїхали до Південної Америки. Ми пішли разом дивитися на гагілки, що їх виводили дівчата на таборовій площі. Тодось був у прекрасному настрої, багато жартував і дражнився з Орестом. Того ж вечора ми вибралися до театру, не пригадую собі тільки, що ставили і котрий ансамбль це був. (У нашому таборі постійно перебував ансамбль Гірняка, а час од часу приїздив Блавацький). Декілька разів доводилося мені бути з Тодосем у театрі та рідко коли він досиджував до кінця. Чомусь більшість вистав його втомлювали, у нього починала боліти голова і він відходив.

Не інакше було й з фільмами чи доповідями. Тодось часто виходив до закінчення. Одного разу, уже в Едмонтоні, прилучився до нас, коли ми з дітьми йшли в кіно, та ще до кас вернувся. Іншим разом виявив бажання піти на мою лікарську доповідь, хоч я й відраджувала йому, знаючи, що тема його не зацікавить. Та він таки пішов, але довелося трохи чекати на публіку, отож він вийшов ще перед початком, перепросивши мене. Я й не дивувалася.

Після Великодня 1948 р. вже не довелося нам довго жити в приязні. Осьмачка, побувши трохи в нашому таборі, знову кудись виїхав. Майже ціле літо не давав про себе вістки і власне тоді ми мусіли охрестити доню, не діждавшись його на кума. Потім ще раз чи два навідався на коротко і знову зник. За якийсь час один наш знайомий дістав листа з Америки з вісткою, що Осьмачка вже там — у якоїсь вдо-виці сіно косить. Він же нікому не писав.

У 1949 році почалися і наші митарства, пов'язані з виїздом. Наша справа трохи ускладнилась, бо в нас був афідавіт на три особи, а тепер з'явилася четверта, ото й довелося переробляти документи, їздити декілька разів до Мюнхену, сидіти предовго у Функкасерне, потім ще довше чекати на корабель у Бремені. Усе це нас дуже завантажило, тож не було часу і згадати Осьмачки. Аж коли ми приїхали до Едмонтону в грудні 1949 р. і застали тут Юрія Стефаника, що приїхав скоріше, то від нього дізналися дещо про Тодосю. А саме те, що поет був в Едмонтоні восени того ж року. Юрій zorganizував йому авторський вечір, але зайшла немила

несподіванка. Осьмачка виїхав, не попередивши нікого з організаторів. З яких причин він так зробив — невідомо, та це було в його стилі. Трохи пізніше написав до нас один знайомий із США, що Осьмачка перебував у якогось фермера, чомусь вони посперечалися і Тодось так гнався за господарем з косою, що той ледве втік. Чи ця вістка правдива — не знаю, але якщо так, то суперечка напевно зайшла через гроші. Мабуть Тодосеві здавалося (може й слушно), що його хочуть обдурити на грошах. А це завжди викликало в нього дикий гнів.

І так аж на початку вересня 1954 р. ми знову зустрілися з поетом. Він, мабуть, і не знав, що ми в Едмонтоні, та одразу по приїзді зустрів мого чоловіка і дуже зрадив. Та не хотів зайти того ж дня, кажучи, що мусить поголитися та переодягнутися з дороги, щоб не зробити злого враження на мене. Зайшов другого дня в прекрасному настрої, захоплений спокійним Едмонтоном, повний творчих плянів та певности, що в Канаді знайде відповідну для творчості атмосферу, якої ніяк не міг знайти в гамірній Америці. Зразу обсилав компліментами мене і наших дітей. Ми мали тоді гарно зжите товариство, часто зустрічалися в нас, чи в когось іншого. Осьмачка щиро пристав до нашого гурту і ходив з нами по наших приятелях. Один з них, В. Скорупський, видав того літа збірку поезій „Моя оселя”, до якої мій чоловік зробив обкладинку. Тодосеві дуже подобалася і збірка і обкладинка. Зокрема хвалив два вірші — „Дощ” і „Зайчик”. Нас відвідував щоденно, або й двічі денно, але гостював недовго, як і колись у Німеччині. У часі його перебування в Едмонтоні (вересень — грудень 1954) йому влаштовано літературний вечір заходами приятелів, зокрема Ю. Стефаніка, великого ентузіяста творчості Осьмачки і його особистого приятеля. Вечір удався блискуче. Велика зала УНО була виповнена по береги, поета представив тепло та зворушливо Юрій Стефанік. Було декілька реcitaцій, потім промовляв сам поет та читав свої твори (уривки з „Думи про Зінька Самгородського” та інші). Публіка сприйняла його з захопленою увагою. Між публікою і поетом нав’язався контакт,

---

що не завжди буває на авторських вечорах. Для Осьмачки цей вечір був одним з рідкісних у його житті моментів, коли він не почувався самотнім серед власної спільноти. Ентузіазм публіки він сприйняв як свій тріумф і радів з цього. Так я відчула його настрій, коли на перерві ми перекинулися кількома словами. При кінці вечора Ю. Стефаник звернувся до публіки з закликом про допомогу для поета і люди швидко склали кілька сотень доларів. Один з присутніх старих емігрантів заявив готовність дати в себе поетові безплатну кімнату — на необмежений час (п. Жмурко). З цього Осьмачка ніколи не користав, та це зворушило його і пізніше в декількох листах до нас він прохав подати прізвище цієї людини, яке чомусь забував.

Але вже наступний ранок кинув інше світло на цей, можна сказати, тріумфальний вечір. Осьмачка зайшов до нас раннім ранком розбитий, знеохочений, засмучений. Причина — збірка в капелюх. Правда, гроші він узяв, та скільки я наслухалася від нього, яким правом хтось заглядає йому в кишеню, чи вона порожня, чого це з українського поета роблять діда із збіркою в капелюх і т. д. Усі мої аргументи про добрі наміри супроти нього, про звичаї на цьому континенті не переконали його ані трохи. Тих пару сотень доларів наче б соромом палили його свідомість. Подібних випадків було більше. Осьмачка брав гроші, які йому давали та переживав тяжко такі збірки. Його особиста амбіція бути незалежним і бажання дістати гроші (врешті, необхідні до життя) часто ставали причиною внутрішніх конфліктів. І тому, хоч виглядало, що поет радо користує з допомоги, а навіть не один раз звертався до знайомих пань з проханням допомогти, переді мною часто скаржився на людей, що допомагали йому матеріально, зокрема коли заклик до збірки був одвертий і в його присутності. Легше вже було йому, коли збірка відбувалася без його (офіційного) відома.

Тут можна б поставити питання з чого власне жив поет, не працюючи, завжди подорожуючи, завжди порядно одягнений, а часом ще й книжку своїм коштом видаючи. Отож, Годось працював якийсь час після приїзду до Америки. Уже

поминувши ферму, про яку він ніколи не згадував, він працював у переплетні. Показував нам навіть свідоцтва, дуже похвальні для його праці як переплетника. З цього він був справді гордий. В Едмонтоні він шукав праці в тому фаху та не міг знайти. Тоді почав думати про відкриття власної переплетні, і то в Едмонтоні, де хотів постійно замешкати. Тільки не було в нього капіталу на закуп влаштування, і він навіть розглядався за людьми, які могли б йому позичити гроші. Був певний, що скоро зміг би віддати. Та всі ми, що знали Осьмачку, не вірили, щоб він був здатний пильнувати бізнес — одного дня покинув би все і поїхав би бозна куди! Прожиток не коштував поєтові багато, бо жив він дуже скромно, коли мова про мешкання та харчування. Його спосіб життя не залежав від того, чи в нього було більше чи менше грошей у кишені. Завжди винаймав якусь скромну дешеву кімнату. Мешкання змінював дуже часто, а позаяк не мав багато майна, то й перевезення не коштувало йому — валізку в руки і пішов. Їв більше, ніж скромно, купував хліб та вуджене сало і, мабуть, нічого більше. Зрештою, мав більше запрошень на обіди та вечері, ніж хотів з них користати. У нас ніколи не відмовлявся їсти, також завжди їв там, де ми були разом. Та знаю випадки, що приходив на запрошення, а нічого не їв. Зокрема відмовлявся від їди тоді, коли господарі надто наполягали із запрошенням і він ішов із внутрішньою нехиттю. Хоч звичайно Осьмачка не робив того, чого не хотів, усе ж таки чиясь допомога (або обіцянка допомоги) зобов'язувала його не відмовитись від запрошення. Бували, врешті, різні випадки, що й мені Осьмачка відмовляв прийти на обід. Та я ніколи не наполягала, а він, відмовляючись, говорив:

— Так що ж, шановна пані, коли я не прийду, то ви будете обідати в святій самоті родини, хіба ж це не найкраще?

Він виразно відчував, що деякі люди запрошують його лише тому, щоб похизуватися перед знайомими його присутністю в їх домі. Думаю, що це правда. Тут мушу зазначити, що хоч поет звертався з проханням допомогти до де-

---

яких знайомих, але ні до мене, ні до мого чоловіка жодного разу з таким проханням він так і не звернувся. А коли я не раз питала поета, чи в нього є гроші на оплату помешкання або їжу, то він постійно відповідав мені: „І не питайте, шановна пані, бо не скажу!”

Пізніше за ініціативою Юрія Стефаніка організовано фонд допомоги поетові, на який він постійно переді мною нарікав та з якого постійно пильно вибирав гроші. Докладніше над цим фондом не буду зупинятися, бо про ці справи напише хтось інший.

У часі перебування Осьмачки в Едмонтоні восени 1954 р. друкувалася в Нью-Йорку його збірка „Із-під світу” (видання УВАН) і він жваво листувався в цій справі. Пам’ять у нього була надзвичайна! Раз зайшов до нас і каже, що тільки що вислав листа до Нью-Йорку з одною поправкою, бо проходячи вночі думкою „Поета”, пригадав, що зробив помилку. І зараз же написав точно, що в тій то пісні, у тому то рядку таке то слово має бути замінене. Між „Поетом” мюнхенського видання з 1947 р. і тим, що в збірці „Із-під світу” є деякі відмінності. Крім того, до кожної пісні він додав „проясень”, малу філософську історію. Ці проясні були йому дуже дорогі. Казав мені, що часто й залюбки їх читає, а читаючи плаче.

До видання „Із-під світу” поет захотів умістити свій портрет роботи мого чоловіка. Репродукція вийшла не надто вдало, але Тодось був задоволений, бо він дуже любив той портрет. Коли книжка вийшла з друку, він був вже в Монреалі і звідти писав до мого чоловіка (січень 1955):

„...Але я зараз дуже радий писати Вам цей лист, бо думаю, що поділяю з Вами... (нечітке слово, мабуть, „величну” — М. К.) подію в бутті нашої культури. Мені Академія вислала примірник моєї книжки „Із-під світу”, а Ваша праця дивиться живими очима на того, хто нею цікавиться...”

У черговому листі, також з січня 55, пише:

„...Посилаю звичайною поштою Вам свою книжку і не пишу ніяких написів, бо почуваю незручність завдяки тому, що Ваше ім’я стоїть там, як патрестиста. Та гадаю, що ця

формальність літературних звичаїв у даному випадку ні мене, ні Вас звабити не може і не викличе ні сумнівів, ні жалів, ні докорів, ні втіх. Отже вітаю Вас з нею і жду урівноваженого відгуку на таку щирість...”

Це єдина книжка Осьмачки, яку він подарував нам без напису. На інших писав дедикації, часом і квітчасті, наприклад, на „Ротонді душогубців”:

„Вельмишановним Панам Кейванам, що не зважаючи ні на зловіщих астрологів, ні на супротивні вітри, Ви все ще таки тримаєте на озері дружніх зусиль свій маленький та утлий родинний човник.

З глибокою пошаною до Вас Т. Осьмачка”.

А даруючи „Плян до двору” виписав: „Вельмишановному художникові Іванові Кейванові геть з усіма тими, яких він любить. Вітаю Вас... І не знаю, що важливіш: чи щоб ми перемагали час, чи щоб наші імена, тому вітаю тільки нашу перемогу над ним, а все інше лишаю в просторі.

З глибокою пошаною. Теодосій Осьмачка, 1954 рік, вересень”.

Я вже згадувала, що одразу по приїзді до Едмонтону в 1954 р. поет видався мені психічно врівноваженим, зі свіжою думкою. Та чим далі, тим більше робився пригнобленим, незадоволеним, видно було, що мусітиме виїхати. Усе ще цікавився дівчатами й думав про одруження, та вже не так інтенсивно, як у Німеччині (йому вже доходило до 60 років!). На перший плян у його бажаннях висунулася тепер нагорода Нобля. Ми часто про це говорили і не було це нічим новим для мене, бо знала я цю його мрію ще з Німеччини. І хоч напевно захоплював його блиск слави (також турбота за українську культуру була важливим мотивом), проте він завжди говорив про Нобля в термінах грошей і пов'язаного з тим розкішного способу життя. Думаю, що йому просто надокучило бути постійно бідним. У наших розмовах він змальовував привабливу картину вічного літа в якійсь Каліфорнії чи на Флориді, чудова вілла, молоді дівчата, а все разом такий велетенський, аж болючий контраст до його злиденного життя, убогих та сумних кімнаток на піддашші,

---

самотности. Та він радів цією уявою, а я з ним, бо люблю, коли люди мають великі мрії. Зрештою я ніколи не уважала його нагороду Нобля неможливістю. А хоч наша народня мудрість каже „дурень думкою багатіє”, то я таки вважаю, що на те, щоб багатіти думкою, треба мати багато більше даних, ніж бути дурнем.

Наша перша розмова про Нобля була ще у Фюссені 1945 р. Поет, що мав тоді багато розчарувань з дівчатами, часто жалівся мені на свою самоту: „Ні батьків, ні сестер — нікого в мене немає...”.

Раз, уже трохи з нетерплячки, я сказала йому:

— У вас забагато жалів над власною долею. Подумайте краще, що ми й досі не маємо лавреата Нобля. І хто, як не ви, дістанете Нобля для українців?

Тодось дуже уважно слухав мої слова і жодного здивування не можна було помітити на ньому, так наче б мої слова не були новиною для нього. Можливо, що він уже колись мріяв про цю нагороду, тільки нікому не говорив. А може тільки усвідомив собі своє бажання, слухаючи мої слова. Потім мовчки вийшов. А по якомусь часі почав часто про це говорити. А вже конкретно думати про Нобля почав після того, як вийшла його збірка „Із-під світу”. Про це він так пише до мене у листі з Монтреалю 20.І.1956 р.:

«Вельмишановна Пані Маріє!

Найперше щиро вітаю Вашого чоловіка і всіх Ваших ма-
лих... Я весною торік вислав до трьох європейських Акаде-
мій книжку „Із-під світу”. Так само це я зробив і до Швед-
ської. І мене після цього повідомили, що мою книжку пере-
слали до Ноблівської бібліотеки. І я це зрозумів, що мене
поставили до змагань на нагороду всім у світі відому. Бо
навіщо ж би її передавати в ту бібліотеку? Але це не зна-
чить, що моя книга може виграти. А значить, що вона має
такі якості, як і та, що виграє. І мало чим різниться від
неї. А якщо моя виграє, то це значить, що всі ті, що не
виграли, мало чим різняться від моєї. Бо я гадаю, що туди
з усього світу зібрано таких, як моя, штук із двісті. Значить,
коли я не буду щасливий, то можу ще спробувати щастя і

на прозу свою. Тим більше, що я трохи доробив і „Старшого боярина” і „Плян до двору”, і ці два твори зараз мені дуже подобаються, тоді коли я раніш про них у своїй душі дуже стримано думав. А зараз я передрукую свою нову книжку, яку я почав писати в Едмонтоні, „Ротонда душогубців”. Вона закінчена і коли б її надрукувати таким форматом, як „Місто” Підмогильного, то матиме більше 350 сторінок. І ця книга мені більше подобається, ніж перші дві. Вона більш реалістична, глибша і пластичніша картинами, драматичніша. І фабулою упасована, як жодна з українських книжок. Я зараз її передрукую на машинці. І от, щоб стати до змагання і прозою на світовій арені культури, то треба їх усі надрукувати. Перші дві я намислив надрукувати в однім томі під назвою „Нема злоту перекоту”...»

Далі йдуть клопотання про те, як видати цю книгу, бо раз запахло такою справою, то чи хтось би не гадав про неї?

Закінчує словами:

«...Отже бачите, що перед нами, і через те Ви хоч відповідь напишіте. Страшно подумати, щоб мене відсунути від літературної праці і перевести на якийсь „джаб”.

З глибокою пошаною до Вас, Ваш Т. Осьмачка».

З листа видно, що найулюбленішою книгою Осьмачки була „Ротонда душогубців”, і найбільше надій на нагороду Нобля він пов’язував з цим твором. Та про це пізніше, щоб дотримати хоч частинно хронологічного порядку. У часі, коли я дістала вище цитованого листа Осьмачки, „Ротонди” ще не читала, хоч знала, що він пише нову повість і що захоплений темою. Взагалі Тодось щораз більше переходив на прозу. Думаю, що в поезії вже „переспівав себе самого” — за його власним висловом. Цих слів ужив він одного разу в розмові зі мною, ще в Німеччині. Він прочитав мені вірша „Коньюктивіт” (якого я вже згадувала), надрукованого, мабуть, у мюнхенській *Українській трибуні*. А мені цей вірш видався слабшим від інших і, вислухавши, я не сказала нічого. І Осьмачка, зі своєю здібністю прочитувати чужі думки, відповів уголос моїм невисловленим думкам:

— Ви таки праві, шановна пані! Мабуть, я вже переспівав себе в поезії!

Зовсім писати поезії він не залишив та щораз більше працював у прозі.

Щодо відгадування чужих думок та відтворення розмов, яких він ніколи не чув, Тодось був майстром з молодих років. Оповідав мені, як не раз дивувались дівчата, коли він майже дослівно переповідав їм їхні розмови з хлопцями, яких він не чув. А вгадував він ці розмови, застосовуючи практично народню приказку: „Вище себе не підскаочиш”. Знаючи людину, він завжди міг уявити собі, про що вона спроможна говорити.

У час перебування Осьмачки в Едмонтоні я мала одну ідею щодо того, як він міг би заробити трохи грошей, бо працю в переплетні я не вважала реальною. Я радила йому писати щось до „*Рідерс Дайджест*”, де вони за малі історійки з відділу „Таке життя” платили по сто доларів. Зразу Тодось і не дуже прислуховувався до моїх порад, та коли виїхав до Монреаля (кінець грудня 1954), то в кількох листах просив, щоб йому надіслати вирізки з „*Дайджесту*”, що я і зробила. Коли він знову приїхав до нас, я питала, як вийшло з тою справою. Поет відповів, що він вирішив перш усього зайти до редакції „*Р. Д.*” А коли зайшов, то побачив, що там сидять самі євреї. „А раз там євреї, то українці не мають виглядів на успіх”, — рішив Осьмачка і не пробував щастя. Та Осьмачку ніяк не можна назвати антисемітом. Він тільки глибоко вірив, що всі євреї антиукраїнці і де євреї, там кожна українська справа, чи то загальна, чи особиста, наперед приречена на невдачу.

Приїхавши до Канади 1954 р. поет перебув у ній майже три роки. У тому часі гостював в Едмонтоні, мабуть, із шість разів, кожний раз від кількох тижнів до кількох місяців. Він ще не був американським громадянином і приїхав без офіційного дозволу — „начорно”. Коли не був в Едмонтоні, то найчастіше перебував у Монреалі. Приїхавши з Монреаля весною 1955 р., привіз із собою французьку антологію перекладів модерної поезії. З української поезії були там тіль-

---

ки Рильський та Осьмачка. Цю книгу подарували йому українські студенти університету, серед яких Осьмачка знайшов щирі прихильність. Вони влаштували йому літературний вечір та запрошували на свою вечірку з танцями. На вечірку Тодось не пішов, хоч мав велику охоту. Він боявся, що якась молода студентка захоче з ним танцювати, а він не вміє. Я не хотіла йому сказати, що молоді дівчата ледве чи дивляться на людей у його віці, як на партнерів до танцю. Саме на час його перебування в Едмонтоні весною 1955 р. припало його 60-ліття. В українській радіопередачі прозвучало для нього привітання з тої нагоди. Тодось жартував, що коли радіо проголосило його вік, то дівчата й дивитися на нього не захочуть. Старість лякала його, як кожную людину, що не змогла прожити нормального життя у відповідному часі. Говорив мені, що колись у молодості йому здавалося, що це цікаво бути старою людиною та спостерігати світ з великим життєвим досвідом. Та тепер, коли старість наближалася, його перестало це цікавити і йому зовсім не хотілося бути старим.

Того ж року (1955) Осьмачка їв з нами свячене на Великдень. Коли я його перед Великоднем запрошувала до нас, то він відмовився, говорячи, що обіцяв людям, у яких живе, зайти до них на свячене. Та коли ми повернулися з церкви, то поет проходжувався перед нашою хатою, чекаючи нас. Казав, що вже більше години чекає, а вийшов з хати рано, щоб не зустрітися з господарями. Вони добрі люди, але він не мав про що з ними говорити. Уся ця історія мене ані трохи не дивувала, бо я знала, що Тодось оминає принагідного товариства.

Та невдовзі стало очевидним, що поет не зігріє надовго місця в Едмонтоні. У нього завжди так бувало: короткий час по приїзді — піднесений настрій, радість від зміни. Та це скоро проминало, з'являлися різні підозри, часто разом з галюцинаціями, і треба було тікати. На новому місці було те саме і він часто повертався назад до Едмонтону. Під час другого (в 1955 році) перебування йому було влаштовано ще один авторський вечір. Цей вечір уже не вдався так блискуче, як попередній, та все ж таки людей було досить і роз-

---

продано якусь кількість збірки „Китиці часу”. Тоді він уже писав „Ротонду душогубців”. І коли приїхав до нас весною 1956 р., повість була вже закінчена, передрукована на машинці. Тодось дав мені прочитати машинопис. Наголовок повісті був „На чатах Мономаха”, а підзаголовок — „Ротонда душогубців”. Потім він залишив тільки підзаголовок.

Готову книжку треба було видати. Видавця не мав і вирішив видати власними силами. Зразу думав друкувати в Едмонтоні у Купченка. Той зробив йому загальний кошторис, не пригадую на яку суму. Після того Тодось їздив по всій Канаді, по українських друкарнях, був у Торонто, у Вінніпезі, може ще десь, і всюди виставляли йому більшу ціну, ніж в Едмонтоні. Отож він повернувся літом 1956 р. до Едмонтону та зайшов знову до Купченка, щоб остаточні домовитися. Коли ж зробили потрібний кошторис, ціна вийшла значно більша, ніж уперше. А на такі речі Осьмачка був дуже вразливий, йому здавалося, що його хочуть ошукати. Він загрозив судом і був навіть в кількох адвокатів у тій справі. Та потім лишив цю справу, властиво його відрадили, бо перший кошторис не був угодою. Повість друкував у Вінніпезі власним коштом. Якщо не помиляюся, друк коштував 1700 доларів, з яких частину дав готівкою, а решту мав дати після розпродажу книжки. З друкуванням проминули літо й осінь 1956. А 1 грудня того ж року Осьмачка з'явився в Едмонтоні, несподівано, як завжди, з нововиданою повістю. Була то субота, пам'ятний для мене день, бо тоді розбилося наше зжите товариство. Увечорі ми очікували багато гостей, наші приятелі з провінції відзначали в нас іменини — спізненого Дмитра. (У нас тому, що на провінцію тяжкий доїзд зимою). Я помагала в приготуваннях і зрання пішла на закупи. Коли ополудні повернулась додому, застала неочікуваного гостя — Тодосю, щасливого з появи своєї улюбленої повісті. Стефа (господиня вечірки) та мій чоловік уже встигли запросити його на вечір. Я принесла з базару китицю гарних живих квітів і, з радості від несподіваної зустрічі, подарувала Тодосеві одну квітку. Він подякував зі зворушенням кільканадцятирічного юнака і пішов спочивати з дороги.

Увечорі зійшлися гості, було їх чимало. Тодось був одним з перших. Ще вранці подарував він нам примірник нової книги. У мене був якийсь внутрішній неспокій, коли я дивилася на книжку. З червоної поганої обкладинки віяло якимсь поганим передчуттям. Зрештою, між людьми, що зібралися, було багато прихованих ворогувань, що тільки чекали нагоди виявити себе. Та я не почувалася господинею того вечора і всю свою увагу присвятила Тодосеві, з чого він був неприховано гордий. Декому це не подобалося. Гості пили, а кожна чарка робила їх щирішими. Розмови почали переходити в суперечки. Зокрема один з гостей, що мав якісь особисті застереження до Осьмачки ще з Німеччини, розпочав з ним гостру дискусію, що, мовляв, і більшовики багато доброго для України зробили, бо дали їй техніку. Для Осьмачки такі справи були недискусійні: більшовики — кати України і крапка. Та він на диво спокійно, з олімпійської висоти, вияснював опонентові, як дитині:

— І що нам з техніки, коли Косинку розстріляли, а Тицина та Рильський прославили Сталіна?

Щоб спинити дискусію, мій чоловік попросив Осьмачку прочитати дещо з нової книжки. Тодось радо згодився і почав читати 4 главу з „Ротонди”. Та це не дуже допомгло. Що тоді „вскочило” в деяких людей, я не знаю, але, правду кажучи, я ще не бачила, щоб інтелігентні люди так поводитися в час читання, як поводитися частина гостей того вечора. Прихильник техніки, послухавши трохи, вийшов, говорячи, що книжка ображає його моральні почування (залицяння Маздигіна до Гапусі). Інший гість розмовляв голосно з сусідкою, сидячи майже пліч-о-пліч з Осьмачкою. Я декілька разів кивала на них та вони тільки безтурботно реготали мені у відповідь. Щоправда, більшість таки уважно слухала, та настрою не могло бути. Тодось не міг не завважити демонстративного легковаження частини присутніх, але все ж таки спокійно дочитав розділ до кінця. Потім устав і заявив, що вже відійде. Мій чоловік і Ю. С. встали разом з ним, щоб відпровадити його до дому. Я подякувала Тодосеві, кажучи, що я горда за його врівноважену поведінку того ве-

---

чора. І в мене було велике бажання залишити підпиту компанію та піти пройтися на холодному повітрі. Тільки ніяк не годилося нам обом вийти з хати і я залишилася, очікуючи на те, що буде далі.

А тільки зачинилися двері за Осьмачкою, у хаті знявся гамір, як у Коломиї на ярмарку. Всі враз кричали та сперечалися. До мене голосно присікався один наш приятель, чого це я всю свою увагу впродовж вечора присвятила виключно Осьмачці. Коли я сказала, що Осьмачка вартий того, то він почав вигукувати багато образливих слів на всіх тих, що захоплюються Осьмачкою, а це насамперед Кейвани та Стефаники. Очевидно, що й самого поета не шкодував. Інший прибрав на себе роллю комісара моральности, оскаржуючи Осьмачку в недостатній моралі та поганому впливі на молодь. Накричавшись, вони ображено повиходили, а з ними ще де-хто. Невдовзі всі розійшлися, розхвильовані, свідомі, що те, що сталося, уже не виправиш. Я почувалася, як на згарищах хати — переконана, що того вечора згоріла довголітня дружба кількох родин.

Так воно і сталося. Наступного дня вже зрання не переставав дзвонити дзвінок у наших дверях: нас відвідували майже всі вчорашні гості. Першим прийшов наш приятель, що докоряв мені за Осьмачку — перепросити за свою вчорашню поведінку. Було йому справді прикро і ми вирішили забути про це. Та не всі так вирішили. Заходили інші висловити своє обурення та настанову розірвати приятельські стосунки з тими чи другими в наслідок образливих слів на свою чи Осьмаччину адресу. І так розлетілося наше, роками жите, приятельське коло!

А знайшовся один, що розпочав справжню кампанію проти Осьмачки, дуже неперемінливу в засобах. Коли недовзі створився комітет для влаштування ще одного літературного вечора Тодосю, з нагоди появи його нової книжки і для матеріальної підтримки видання, то той чоловік ходив містом, навіть по домах, намовляючи людей, щоб не йшли на вечір, бо Осьмачка — це непевна людина. Одного гетьманця, дружина якого була в комітеті, переконував, що Осьмачка

в повісті „Старший боярин” представив у поганому світлі боярську верству(!!!). До того ж хтось позиривав оголошення про вечір Осьмачки на дошці біля катедри. Щоправда, говорилося про погані альбертські вітри, і я врешті не виключаю цього, що вітер здер оголошення, та зовсім певно, що не вітер приходив чи телефонував до людей, відмовляючи їх іти на вечір Осьмачки. А коли поет раз зустрів випадково ту людину, що так проти нього „рила”, то сказав йому насмішливо, дивлячись на його окуляри:

— Коли бо герої ніколи в окулярах не ходять!

Так уже перша зустріч „Ротонди душогубців” з українською публікою стала причиною непорозумінь. Та цією причиною не були політичні погляди, висловлені в повісті, бо тоді їх ще ніхто не знав. Вони стали аргументом пізніше, коли люди прочитали книжку. Погляди на Центральну Раду та Петлюру, висловлені словами Чудяєва, стягнули багато громів на голову автора. Та Тодось глибоко вірив саме в цю книжку, у правильність своїх думок і в те, що вона принесе йому Нобля. Іздив з нею до проф. Кіркконелла і, привізши гарний відгук (на письмі), почав старатися про англійський переклад. Переклад, як можна найкраще, зробив йому М. Лучкович. Тоді знову почалися клопоти з виданням уже англійської книги. Охочих видати повість англійською не бракувало, видавці відчували, що це могутня річ, може і „бестселером” стати. Та завжди розбивалося об те, що вони хотіли дрібних змін чи скорочень, керуючися знанням читацької публіки в англійському світі. Та Осьмачка зі страшенною, можна сказати маніяцькою, впертістю обстоював, що ні одне слово не може бути змінене. Врешті знайшов видавця, що погодився видати книжку без змін, та не зробила вона того враження, якого він (і ми) очікували. Критика промовчала її. Дехто дотримується думки, що це з огляду на виведених там євреїв у ролі комуністичної верхівки. Деякі наші приятелі намовляли Осьмачку поробити зміни в повісті, а саме заступити євреїв москалями, та він і слухати не хотів. Твердив, що це автобіографічна повість і він мусить писати так, як воно насправді було. Зрештою, на мою думку, в цій повісті українські куркулі відіграють

значно гіршу роллю, ніж євреї. В кожному разі розчарування Осьмачки з приводу відгуків на цю книжку (обурення між своїми, байдужість між чужими) напевно у великій мірі причинилося до його психічного зламу в 1957 р.

Та повернемося знову до грудня 1956 р. Осьмачка зразу був у піднесеному настрої. У нього жили ще всі сподівання, пов'язані з новою книжкою. Він розсилав її на відомі адреси, щоб зібрати гроші та заплатити решту за друк. На латинське Різдво того року запросили нас разом з Осьмачкою наші приятелі з провінції — Базюки. Там ми гостювали декілька днів, проводячи багато часу в розмовах. Ні Осьмачка, ні мій чоловік не ходили до церкви, щоб не псувати собі настрою на наше Різдво. При цій нагоді хочу зазначити, що Осьмачка був віруючим, хоч непрактикуючим християнином. Зроду був православним, але в Німеччині ходив з нами кожної неділі до католицької церкви без ніяких впливів з нашої сторони. В Едмонтоні заходив уже до православної церкви, хоч часом ішов з нами до нашої. Часто виходив скоріше, не добувши до кінця служби Божої. Хоч любив старослов'янську мову у відправах, але захоплювався перекладом „Отчєнашу“ українською мовою (віршованим, автора не пригадую) і цього „Отчєнашу“ вчив дітей у школі, коли вчителював. Щоправда Осьмаччина інтерпретація деяких частин „Отчєнашу“ не була, мабуть, зовсім ортодоксальна. Наприклад, зворот „хліб наш насущний“ він уважав ідентичним з поганським „карпе дієм“. Та в практичному житті поет діяв завжди згідно з засадами християнської моралі, був дуже чесним, правдолюбним, далеким від того, щоб кому-небудь зробити кривду, використати, обдурити тощо. Постаць Христалюдини була йому дуже близькою та зрозумілою. Не раз говорив, навіть якби Христос не був Богом, то треба б його Богом уважати, бо він врятував людство від страху перед смертю.

Та повертаючись до нашої різдвяної гостини, де ми так багато часу проводили в розмові, мушу сказати, що темою наших розмов була не література, а діти. Тема виховання дітей на еміграції була близькою і для господині, і для мене,

---

та й Осьмачка, що досі ніколи не виявляв зацікавлення тою справою, в останні роки почав нею клопотатися. Мене часто аж дивувало, як пильно він цікавився, про що наші діти говорять, що читають, давав мені різні поради щодо їхнього виховання. Це було нове в колі його зацікавлень. Не раз указував на народню пісню та усну словесність, як на засіб побудження в дітей любови до рідного. Мені здавалося, що цього мало, бо хіба ж оті його Парцюні та інші куркулі, що так ревно працювали для знищення українства, не виростали на українській пісні та побуті? А хто з наших ренегатів не співав українських пісень?

З початком 1957 р. в Осьмачки знову почалася фаза депресії, що цього разу мала бути глибшою та довшою, ніж звичайно. На Святвечір Тодось був нашим гостем, упевнившись декілька разів, що я нікого іншого не проситиму. Прийшов пригнічений, але після вечері й чарки горілки трохи повеселішав. Почав говорити про відповідну літературу для дітей у віці наших, поручаючи зокрема оповідання Винниченка „Кость”. Це оповідання, якого, на жаль, не знаю, уважав шедевром української літератури для молоді. Потім, доставши з нашої бібліотеки твори Стефаніка, прочитав уголос „Шкільника”. При цьому трохи не плакав і казав, що часто читає це оповідання на самоті та плаче.

І так ми увійшли в поганий для Осьмачки 1957 рік. Почалися відгуки на його повість, його почали лаяти — і особисто, і в пресі — за Центральну Раду. Та він і слухати не хотів, щоб могло бути інакше. З цього приводу відбулася не одна дискусія з поетом у нашій хаті і я мала багато нагод спостерігати, з якою маніяцькою впертістю Тодось обстоював свої думки. Він читав Гаврилюка і вважав його непомильним, як євангеліє. З розпродажем книжок також не надто добре йшло. Багато повертали йому книжки, які він порозсилав, а часті ні книжки не повертали, ні грошей не прислали. Він писав пригадки, що небагато помагали. Щоправда, творчі пляни в нього ще були. Він плянував писати дві повісті, одна з них мала бути про отамана Зеленого. Читав відповідну літературу та радо говорив про це в товаристві. Друга повість, про яку

чомусь ніколи не згадував у ширшому колі, хоч декілька разів говорив мені, мала бути злободенна і, мабуть, дуже автобіографічна. Героєм мав бути емігрант-поет, що скитається по таборах та континентах, всюди зустрічаючи „туполобих” та „ворожих” земляків. Людська злоба та брак зрозуміння доводять його зрештою до того, що він вішається. Можливо, що колись віднайдеться загублений „чамайдан” поета, а з ним і ці, невікінчені, повісті. Мабуть, там є і виправлені рукописи двох його перших повістей, що їх хотів перевидати в одному томі „Немає злоту перекоту”.

Психічна хвороба Осьмачки поглиблювалася. Галюцинації в нього ставали частішими, він вірив, що в його кімнаті вмонтовані підслухові апарати та якісь машини, що читають людські думки. Голос з тих апаратів (очевидно, по-московському) не раз відповідав на його думки, глумлячись з нього. Часто міняв мешкання, бо вірив, що це робота більшовицьких агентів у змові з господарями. Очевидно, що переконувати його в безпідставності підозрінь, було справою наперед приреченою на неуспіх, як завжди в таких випадках. Та все ж таки, коли Тодось заходив до нас блідий, невиспаний, з перекривленими, часто й перекушеними устами та оповідав мені про вмонтовані апарати, як вони гудуть, висотують та записують його думки, я казала, що в людей і галюцинації бувають і що вони, мабуть, у нього є. Тодось довго мовчки та дуже докірливо дивився на мене, врешті відповідав: „Так що ж, шановна пані, я вам говорю, що мене зі світу зігнати хочуть, а ви мені про галюцинації!” – обертався й відходив. Я слідкувала зором крізь вікно за ним, свідома, що він уже знову наближається туди, звідки вийшов, — до психіатричного закладу. При тому я дуже прикро відчувала свою безпорадність.

Його перебування в Едмонтоні, як і взагалі в Канаді, ставало нестерпним. Насувалося ще одне питання: як він повернеться до США, коли він приїхав 1954 р. до Канади без громадянства і без ніякого офіційного дозволу? Кількарічне перебування в Канаді могло стати йому перешкодою при набутті громадянства. А воно було йому конечним, хоч би з

огляду на допомогу чи старечу пенсію. Дехто з наших знайомих боявся, щоб Тодося не депортували, зловивши під час нелегального переходу кордону. Та я заспокоювала їх, що так не буде, бо я вірила в життєвий сприт Осьмачки, окрім його психічного розладу.

І Осьмачка виїхав з Канади та невдовзі, мабуть, без перешкод доїхав до Нью-Йорку. А незабаром після того (з кінцем 1957 або початком 1958 р.) прийшла до нас вістка, що поет опинився в психічному закладі. Докладніше про це не можу писати, бо мої відомості скупі і не з першої руки. Та про це напевно напише хтось інший.

Весною 1959 р. Осьмачка почав знову писати до нас. Про свої переживання він і не згадував, взагалі рідко писав про свої зовнішні обставини. Та нашим листам радів і трохи тужив за нами. Здається, що якщо Осьмачка відчував себе де-небудь приналежним „дома”, то таки у нас та у решти приятелів в Едмонтоні. І в останньому листі, що ми одержали від нього, він пише до нас так:

„Дороге Панство Кейвани!

Дуже я зрадів, як одержав Вашого листа. Як не є, а багато днів пропливло над моєю головою і над Вашими, а все тих самих днів.

Ой рад би я додому вернутись —

Гетьман не пускає,

І рад би я аж до Вас гукнути —

Голосу немає!..

Збіднів я, а бідний це однаково, що скеля, прив'язана вагою до берегів. Плеще вода, віє вітер, криче на ній ворон — все байдуже, скеля непорушною лишається. Мабуть, так само і мені обезгрошеному байдужі і далекі простори, і щирі людські серця, які є десь далеко і ждуть може і мого серця, неначе птахи свого птаха.

А те, що Ви говорите про патрет Мазепи — прослідкую і подивлюся, і напишу Вам про це. Вітаю щиро, цілую Пані в руку, Панові тисну п'ятірню... А малих... не буду говорити нічого, щоб квачем по пиці не мазнули.

Ваш Т. Осьмачка”.

(Мушу пояснити, що „патрет” Мазепи — це графічний портрет гетьмана, що його зробив мій чоловік з нагоди Мазепинського року і вислав до Нью-Йорку. А ще можу додати, що в інтерпретації одного нашого приятеля „гетьман”, що не пускає Осьмачки до нас, це пенсія, яку він почав діставати і яка прикувала його до Америки).

Та все ж таки цей останній лист навіяний теплим почуванням приязні. Після того він уже до нас не писав. Виїхав до Європи, а як там побігло його життя, ми дізналися з преси та приватних листів. Вірю, що хтось напише про останні, найтрагічніші, роки його життя на еміграції. А наша велика радість у тому, що поет знайшов трохи приязні у наших особах і що тепло нашого родинного вогнища не раз зігрівало його — вічного мандрівника на самотньому життєвому шляху.

Едмонтон, березень 1963

Могила Теодосія Осьмачки на українському цвинтарі в Бавнд Брук, США

Володимир БІЛЯЇВ

„ХАЙ СОБІ ВІН БУДЕ ГЕНІЙ...”

З Тодосем Осьмачкою я познайомився у Філядельфії.

Було це так. В залі будинку ЗУАДК, що стояв тоді на 7-й вулиці поблизу старого ще українського католицького кафедрального собору Непорочного Зачаття і Горожанського, як його ще й досі називають, клубу, регулярно відбувалися засідання і наради різних „бездомних” тоді ще організацій і громадських комітетів. За шість років життя у Філядельфії я вже знав з вигляду майже кожного активного члена нашої громади.

На одній з таких нарад я побачив незнайомого чоловіка. Нарада ще не почалася, і незнайомий сидів окремо в ряді порожніх ще стільців, так що я міг добре роздивитися на нього. Це був рослий чоловік. На перший погляд, було йому яких п'ятдесят п'ять років, отож для мене — тоді тридцятипятирічного — він був людиною майже батьківського віку. Перше, що кинулося в очі — це обличчя незнайомого. Широке відкрите чоло, коротко підстрижене, з пробором, волосся, трохи посічене сивиною, під рівними темними бровами — уважно примружені очі, ледве приплюснутий ніс, тонкі губи, рівне підборіддя. Таке обличчя не можна назвати продовгастим — тоді мені видалося, що найкраще до нього підходить прикметник „високе”.

Вже не пригадую, що тоді обговорювали, але тому що головував на засіданні покійний доктор Володимир Галан,

---

я припускаю, що це могло бути засідання загально-громадського комітету відзначення якогось національного свята.

Незнайомий, здавалося, уважно прислухався до виступів промовців. Сидів він рівно і якимось непорушно, спершись потилицею об стіну. „Хто отой добродій?” — запитав я нишком професора Петра Михайловича Шинкаря (також вже покійного), поруч з яким я сидів, і кивнув у бік незнайомого. „А хіба ви не знаєте? — здивувався Шинкар. — Та це ж Тодось Осьмачка! Він живе в будинку ЗУАДК — йому дали тут працю дженітора...”

„Так ось який він — Осьмачка!” — промайнуло в думці, і від того моменту мені вже й на тямку не йшли виступи учасників наради, які про щось говорили, за щось сперечалися, щось узгіднювали. Бувають в житті такі хвилини піднесення, коли опиняєшся в одній кімнаті з людиною, яка довгий час була об'єктом зацікавлення, а то й поклоніння, і відчуваєш, що ось — ласкава доля зводить тебе з нею. Тоді аж не вірилося, що я сиджу в одній кімнаті, на віддалі кількох кроків від поета, творами якого я зачитувався ще у сорок шостому році в таборі ІРО у замку баронів фон Фрізенів — Фірсбергу, коли в мої руки потрапила його збірка поезій „Сучасникам”, видана сорок третього року у Львові. Я її позичив у покійного доктора Василя Зайцева, таборового лікаря і душі культурного життя маленького українського табору, загубленого в сільській місцевості Франконії неподалік залізничної вітки між Ансбахом і Роттенбургом на Таубе.

Кілька днів я не випускав з рук збірки Тодося Осьмачки, бродив з нею алеями старовинного баронського саду, забирався в хаші сусіднього бору і там, на глухих соняшних галявинах, далеко від людей, огорнутий гарячим духом жилиці, читав-перечитував Осьмаччині вірші. Не виходив з дива від несподіваних поетових метафор, епітетів і образів, якими він зображував такі ніби знайомі почування і речі, наповнюючи їх новим звучанням і надаючи їм інакшого вигляду. Оригінальність віршів Осьмачки водночас радувала і приголомшувала. „Скорботна книга” поета навівала сум, бо то були

непевні часи — в сусідському Ансбаху розташувалась радянська репатріяційна місія, яка шастала в супроводі американських офіцерів по всіх таборах, вишукуючи громадян Радянського Союзу. В пам'яті оживали болючі похмурі картини недавнього жахливого минулого — перед і під час війни, — і душу ятрила думка, що доведеться знову повертатися туди. Збірка „Сучасникам” загострювала такі почування, бо про мандри за океан, у вільні країни, ніхто тоді й не мріяв, крім щасливців, які мали рідню в Сполучених Штатах чи Канаді. І скарга Осьмачки ставала і моєю власною скаргою:

*Нащо ти викинув, сизохребетний степе,
Мене на трудний камінь вулиць городських,
Нехай би я сконав на обрії у тебе
У тінях трав первісних і густих,
І голова моя отам, як та могила,
Під хмарами лежала б у яру...
Нехай би в черепі моїм гадюча сила
Прогризла, щоб ховатися, собі діру.
Бо нині думи чорні і стожалі
Гарячий мозок підняли в логві із дна,
Із його кров тече на дальні далі
Туди, де кубляться грядущі времена...*

Та, не зважаючи на всю похмурість поетової „скорботної книги”, вона залишала в душі незвідану морально-естетичну насолоду — усвідомлення, що живе поет, який саме так пише про ту дійсність, що її поети мого юнацтва оспівували у блюзнірських і підлабузницько-шкурних одах, пеанах і панегіриках. Вірші Тодося Осьмачки викликали такий потрібний тоді катарзис — „самоочищення” від того поетичного душевного намулу. Згодом я зрозумів, що для того, щоб вповні відчутти жахіття тієї дійсності і назавжди закарбувати її в духовному літописі нашого народу, саме й надавався стихійний похмурий талант Осьмачки. А тоді зустрів з його поезією, що мала, за Шевченковим окресленням, „неокраїні крила”, була для мене, вихідця з донецьких степів, подібною до вперше в дитинстві побачених простору Озівського моря і після війни — громаддя Альпів. Водночас вони

очаровували й лякали...

Врешті це легко зрозуміти, бо перші два повоєнні роки були для мене роками відкриття й захоплення. Те, що я читав тоді, було таким відмінним від знайомих (звичайно, в рамках середньошкільної програми рідної літератури) Тичини, Рильського, Сосюри, Бажана та читаних у бібліотеці чи вдома збірках менш відомих українських і російських поетів та поетів, перекладених з чужоземних мов. Адже все інше в роки мого юнацтва, крім дозволеного режимом, все цінне в українській літературі, було для мене, як і для моїх ровесників, „за межами заказаними”. Поети української еміграції — недоступні, твори майстрів „розстріляного відродження”, а серед них і чудом вцілілого Осьмачки — заборонені.

Відірваний протягом двох років обставинами війни і праці від рідної книжки, я щойно тоді починав відкривати для себе новий світ української поезії, читав усе, що друкувалося на сторінках *Українських вістей*, *Часу*, *Української трибуни*, *Арки* та деяких коротковічних літературних видань, як *Загрова* чи *Хорс*. Такі відмінні і неподібні один на одного поети, як Євген Маланюк і Іван Багряний, Михайло Орест і Тодось Осьмачка, Василь Барка і Леонід Мосендз, Юрій Клен і Богдан Кравців, Святослав Гординський і Вадим Лесич, Яр Славутич і Олег Зуєвський, Юрій Косач і Леонід Полтава, свідчили про багатство, оригінальність та багатогранність стилів різної поезії. А скромні, друковані на дешевому папері кишенькового розміру збірки наших поетів-емігрантів були куди ріднішими моєму серцю, ніж розкішні, в шкіряних, тиснених золотом обкладинках фоліанти баронської бібліотеки.

Під впливом творів згаданих поетів і самому кортіло пробувати пера. Одначе лише знайомство з поезією Осьмачки, сперше із „Сучасникам”, а згодом з октавами „Поета”, було справжнім поштовхом писати. Саме завдяки його віршам я самотужки зрозумів до тієї пори незнану мені істину, що кожний справжній поет дивиться на світ виключно власними очима, відображає життя власними образами, влас-

---

ними засобами мовного і мистецького багатства. В цьому секрет його оригінальності. Так довго, як існуватиме цей світ, ніщо в ньому не буде до кінця вичерпно оспіване, зображене, змальоване і осмислене. Література, так як і історія, не має якоїсь остаточної мети і остаточного завершення.

Дух і плоть світу — від найпіднесеніших і найінтимніших до найниціших і найвелелюдніших почувань, від найвеличніших споруд матеріальної культури до найбуденніших речей домашнього вжитку — можуть бути зображені на новий лад. Так, між іншим, ще перед війною, читаючи збірку другорядного сибірського російського поета Віссаріона Саянова „Золотая Ольокма”, я зрозумів, що навіть страшний, ненависний нам, несходимий Сибір, що, до речі, серед мільйонів інших, поглинув у крижаних просторах і мого батька, — це також чиясь рідна, люблена батьківщина... Зустріч із творчістю Осьмачки, можливо, найвиразніше допомогла мені від самого початку моїх власних поетичних спроб зрозуміти, що світ поезії не має оклепаних тем — є лише неадекватні талантом поети. Так як і інші читачі, у творах Осьмачки віч-на-віч, серце до серця, я пізнав первородний неповторний талант...

Все це миттю промайнуло тоді в моїх думках, і не дивно, що сидів я тоді як на шпильках, поглядаючи на непорушного задуманого поета. Пошепки я попросив професора Шинкаря познайомити мене з Осьмачкою.

Незабаром Осьмачка підвівся і, обходячи попід стіною ряди стільців, подався до дверей. Професор Шинкар кивнув мені, і ми поспішили за Осьмачкою. Ми наздогнали його в коридорі перед самими сходами. „Тодосю Степановичу, — сказав Шинкар, беручи мене за лікоть, — вибачте мені, будь ласка, але я хочу представити вам цього молодого чоловіка. Він також пише вірші”. Я відрекомендувався Осьмачці, а професор поспішив назад у залю. Якусь мить я ніяково стояв перед Осьмачкою, не знаючи, з чого починати розмову і чи взагалі починати, бо вираз поетового обличчя не свідчив про те, що він був акурат втішений знайомством з кимось, що також пише вірші.

Одначе мене виручив сам Осьмачка: „Біляїв?.. Щось не пригадую собі... А ви десь друкуєтесь?” — „Трохи друкуюсь, — відповів я, — під псевдонімом В. Білик”. Це пояснення, самозрозуміло, нічого не пояснило, бо він моїх віршів не читав, та й було їх надруковано в той час якась дециця. А в літературних колах в Німеччині я не бував — так якось складалося моє таборове життя. „А з яких ви, земляче, країв?” — „З Донбасу”. — „З Донбасу? Ви дивіться... Там таки й народилися?” — „Авжеж — ще дід шахтарював і батько, і батькові брати, а у тридцять третьому й мамині брати — втекли з Білоцерківщини...” „О, це вже ближче моїх країв. А чи давненько тут, дозвольте запитати?” — „Та ось вже сьомий рік, як примандрував з Австралії...” — „З Австралії, кажете?” Темні брови Осьмачки скинулися вгору, а в очах вперше промайнула блискітка зацікавлення: „І де тільки лихо нашого брата не порозкидало...”. У його ставній і молоджавій постаті (п'ятдесятип'ятирічний на вигляд Осьмачка мав тоді шістдесят п'ять років) була помітна настороженість. Одначе її зовсім не відчувалося в його мові. Говорив він лагідно, так що навіть його уривчасті коротенькі запитання і репліки звучали плавно і невимушено. Можливо, це була ознака роздвоєності його вдачі, спричиненої глибокими психічними потрясіннями в казематах радянської машини терору. Довідавшись, що я вечорами вчуса в університеті і кожної п'ятниці захожу до Горожанського клубу побачитися з колегами по будівельній праці і погупорити в товаристві за чаркою, Тодось Осьмачка запросив мене відвідати його: „То зайдіть і до мене колись — це ж рукою подати. Після того, як я впораюсь з прибиранням, я майже завжди в себе в кімнаті — отам на другому поверсі. Розповісте мені про наших людей в Австралії, а може, щось і свого прочитаєте”. На тому ми й попрощалися.

Опісля я кілька разів відвідував Осьмачку в його мешканні. У темному вестибюлі я натискав на гудзика дверного дзвінка і чекав, поки автоматично відчиняться двері. Осьмачка завжди стояв на верху сходів у слабо освітленому коридорі, освічуючи кишеньковим ліхтариком спершу моє обличчя, а

потім, коли я йшов на другий поверх, східці під моїми ногами і промовляв словами з пісні: „Ой, що ж тебе принесло, чи колесо чи весло?..”.

В його просторій кімнаті дещо залишилося від колишньої елегантності старого „тавнгаузу” — трьохповерхової резиденції, либонь, федерального стилю в ряді подібних будинків, що відділялися один від другого вузькими, як їх називають, „продувами” — „брівзевями” — мармуровий камін, ліпні карнизи попід стелею, масивні двері з мосяжними клямками. Посеред кімнати стояв довгий вузький стіл з безліччю всіляких дрібних речей, потрібних охайному самотньому чоловікові: гудзики, ножиці, нитки, подушечка з голками, шпильками і наперстком, праскою. На цьому ж столі були також розкладені газети, журнали, папір, олівці, а до краєчку стола була прикріплена креслярська шарнірна лампа з металевим абажуром. Коло стола стояло два металевих кухонних стільці з цератними сидженнями і спинками. В лівому, як увійти в кімнату, кутку стояло одинарне, на солдатський лад застелене ліжко, а коло нього на стіні висіло світле габардинове пальто і фетровий капелюх. Оце, здається, було все земне багатство поета в багатющій Америці.

Незабаром я довідався, що справжній його скарб зберігався під ліжком у тому знаменитому „чамайдані”, про якого колись писала в *Нових днях* Марія Кейван і з прототипом якого в поемі „Поет” Свирид Чічка покидав Київ, повертаючись до рідної оселі: „взяв чамайдан і рушив без затриму до рідних виводів з хвостами диму”. В ньому він зберігав свої рукописи, листування і чотирьохтомний словник Грінченка. З цим скарбом він не розлучався у всіх своїх мандрах по Канаді, Америці і під час останньої подорожі до Європи. Якось Осьмачка витягнув його з-під ліжка при мені. А сталося це з такої нагоди. Він попросив мене прочитати якогось мого вірша. Я прочитав йому „Зустріч”, де є такі рядки:

Рум'янцем на твої лілейні вилиці

Лягла напою золотиста тінь.

Осьмачка, видно, не зрозумів значення слова „вилиці”, бо запитав, що то за „лілейні вилиці”? Треба сказати, що це

слово зустрічаємо в Осьмаччиній поемі „Поет” в одинадцятій октаві:

*І журавель у дно криничне чорне,
зворушене холодним джерелом,
скрипів у вилицях залізним шворнем...*

і в тридцять четвертій октаві:

*І журавель на тлі небесних хартії
у вилицях скрипїти перестав...*

У цих випадках слово „вилиці” означає природню або штучну розвилину, в яку на шворні вставлено жердину криничного журавля. Коли ж я пояснив, що вилиці в моєму вірші — це опуклі частини обличчя між очима і верхньою губою, Осьмачка якось таємничо посміхнувся: „Та ж то скивиці!” і почав витягати „чамайдана” з-під ліжка. Знайшов там відповідний том Грінченкового словника і виявилось, що вилиця — не частина людського обличчя, а морди чотиринової тварини! „А тепер глянемо на скивицю”, — якось ніби аж проспівав Осьмачка, перегортаючи сторінки іншого тому. Однак скивиці там не знайшов — немає її і в інших наших словниках. „Отакої, — якось розгублено вимовив поет. — А Косинка ж тільки це слово і вживав...”. „Скивицю” треба обов’язково вписати в словник української мови, бо ж його вживали такі майстри, як Осьмачка і Косинка, що, як я тоді відчув, був незаперечним авторитетом для Осьмачки.

З моїх вечірніх відвідин пригадую ще ось який ніби то ритуал. Господар ішов до кухні, брав з холодильника дві баночки пива, розкривав їх, подавав мені одну через стіл, а сам всідався навпроти мене по другому боці стола і починав пити пиво — не кваплячись, маленькими ковтками, солідко примружуючи очі. Розмову завжди починав він сам і то не відразу на якусь конкретну тему, а так про це та те, поки не ловив нитку певної думки і тоді вже тримався її. Мушу сказати, що Осьмачка ніколи в розмові не називав конкретних людей, байдуже, знайомих мені чи не знайомих. Якось оповідав, що „один наш земляк” водив його в Нью-Йорку до одного американського видавництва, яке ніби виявило зацікавлення ознайомитися з оригіналом прозового твору Осьмач-

---

ки — якого саме, не сказав. Припускаю, що видавництво розглядало можливість перекладу його на англійську мову. „Там один чоловік розмовляв зі мною російською мовою, — оповідав Осьмачка, — але з акцентом нью-йоркської Маросейки. Не зацікавлені — каже — старе... А я його запитав: „Я якби Гоголь зараз жив і щось написав у властивому йому стилі, то ви теж би йому те саме сказали?“ А він тільки плечима знизав і підвівся з-за столу, даючи зрозуміти, що розмова закінчена...”.

Я шкодую, що не мав тоді портативного магнетофона і не міг записати всіх висловлених Осьмачкою думок про літературну творчість і про двох близьких Осьмаччиному серцю мистців — Григорія Косинку і Павла Тичину. Та я й не певний, чи він би й погодився на такий запис. Адже страдницьке життя поета, який опинився в радянському психіатричному ізоляторі чи не сорок років перед тим, як той „лікувальний” заклад став широко відомий на Заході, залишило помітний слід на вдачі поета. Наприклад, він і світло креслярської лямки не раз скеровував на мене, сам залишаючись у тіні і так протягом чверть чи півгодини міг вести розмову. Пригадую ще й такий випадок. На третьому поверсі будинку ЗУАДК, якраз над Осьмаччиною кімнатою, містилася Українська мистецька студія, в якій починали навчатися молоді тоді студійці, дехто з яких згодом здобув визнання в мистецькому світі. Одного вечора в двері Осьмаччиної кімнати хтось постукав. Коли господар відчинив двері, на порозі стояв старий чоловік козацької зовнішності, чисто репінський тип з голеною головою і розкішними сивими вусами. З нього, як я довідався, студійці часто малювали якісь ескізи обличчя. „Даруйте мені, Годосю Степановичу, — звернувся до Осьмачки старенький. — Я забув вдома свої окуляри, а професор Мегик наказав учням малювати моє лице з окулярами... Так оце я забіг до вас — чи бува не позичите мені ваших?..”. — „Дайте мені спокій з вашими окулярами... Як вони добрі учні, то й так вам їх домалюють, — і Осьмачка безцеремонно зачинив двері перед зняковілим натурщиком і невдоволено пробурмотів: — Ще цього мені бракувало — позичати ко-

---

мусь окуляри...". Не виключено, що так він міг би зреагувати і на прохання дозволити записати на плівку його думки.

Важко точнісінько реконструювати події чвертьстолітньої давности, але дещо запам'яталося назавжди. Одного вечора Осьмачка почав читати мені вголос проясні з „Поета” і розпитувати, як я їх розумію. Я взагалі не сподівався, що він коли-небудь читатиме мені свої вірші, бо, запрошуючи відвідати його, він ніколи цього не обіцяв. Я не знаю, що спонукало Осьмачку в одному із своїх віршів писати:

*Сило Божа, дай мені снаги поезії
не читати випадковим слухачам.
... Бо з останнім звуком читаної речі
І душа понуро з серця виліта
І по лісі потім в муках порожнечі
мною водить довго темна самота...*

Чи було це розчарування? Образа за неухважність? Зневіра чи тверезе усвідомлення поверхового ставлення більшості людей до поезії? Хто знає? Знаю лише, що той вірш Осьмачки кінчається благальним криком-мольбою:

*Сило Божа, дай душі моїй простору
І єдиного з душею слухача!*

Чи ж можна після цього дивуватися, що я був глибоко зворушений, коли Осьмачка читав мені свої проясні, а одного разу — присвячений йому особисто Тичинин переспів „Белеет парус одинокий” Лермонтова. Осьмачка, треба сказати, в розмовах зі мною ставив Тичину на найвище місце в нашій поезії після Шевченка. Він вважав його творцем „словомузики” і „звукомалюнку”: „Навіть в поемі про Котовського — кривавого червоного карателя — і тут Тичина наскрізь самобутній. А про інше й мови немає... Вік мине, а такого другого навряд чи матимемо...” — проказував сумовито. „А чому ви думаєте переспів «Паруса» тичининсько-геніяльний? Бо в ньому навіть підсилено звукопис оригіналу — свист вітру і шкварчання хвиль. Лише вслухайтеся в звукосполучення «ст» і «че» та «чи»”:

*Під ним проміння блакитнясте,
Над ним одсончин золочин.*

---

*А він все рветься в поринасте,
Неначе в бурях є спочин.*

Тому гусарові, нівроку, геніяльності не бракувало — Пушкін Петра воспівав, наш Гоголь висміював московських чинуш, а він цілу Росію припечатав своїм прощанням з неминою країною рабів і панів... До речі, Павло Григорович любив Лермонтова, казав колись, що „І зоря з зорею розмовля” його просто потрясає... Потім навіть уплів оригінал „Вихожу один я на дорогу” як рефрен у один свій вірш...

Цікаво, що при іншій нагоді Осьмачка завважив, що не любить лабораторної аналізи поезії. Якось я розповів йому, що в університеті на лекціях англійської літератури викладач саме почав вводити студентів у методи розуміння поезії. І це людей, що переважно мали на меті здобути дипломи з практичних ділянок, як ділова адміністрація, бухгалтерія, механіка, будівництво тощо. Для більшості з них кредити англійської мови і літератури були вимогою програми вищої освіти. І коли я сказав, що більшість моїх однокурсників дивиться на „Оду грецькій урні” Кітса і на „Пелюстки облич” Павнда, як на щось зовсім непридатне для їхньої кар’єри, не говорячи про щоденне життя, Осьмачка просто ошелешив мене. „Ті розумні люди мають рацію, — сказав він, — бо для поета поезія — незагойна болячка, а для більшості людей — п’яте колесо до воза, зайва річ”. Не знаю, чи Осьмачка грав роллю „адвоката диявола”, коли пильно дивився на мене і продовжував: „З віку-правіку вся діяльність людини має логічне пояснення — орати, сіяти, жати, полювати, будувати, воювати, обліковувати, лікувати. А яке пояснення поезії? Уявіть собі щось безглуздіше за складання віршів! От, наприклад, ви працюєте на будівництві — людина потребує житла. А скажіть мені, який в тому сенс, що ви чи я, чи ще хтось сидить і складає вірші про те, про що можна сказати звичайною мовою без рими й розміру, метафор і епітетів? І кому те все потрібне? Проза ще так сьак — її читають як не для розваги, то бодай, щоб про щось довідатися... Ні — в поезії немає логіки, бо що таке вірш? Про що він — це ще можна пояснити, але для чого він?” Пригадую, на його за-

---

питання я відповів зустрічним запитанням: „Авжеж — поясніть мені ви, бо ж ви довше гайнували час на таку безпредметну річ, як поезія”? Осьмачка посміхнувся. „Вірш - це твір сам для себе і в самому собі. Народжений з Божого дару поета він вічно живе своїм життям. Тому й не надить мене та аналіза поезії, що її почули від свого професора...Для мене вірш — жива істота — прекрасна діва, а його аналіза — це вже, даруйте, її труп на мармуровому столі анатомки. Щось там розтинають, витягають, показують...”. І вже на темних сходах, прощаючись, напучував лагідно: „А ви пишть — моїми думками не переймайтесь, бо „мисль ізреченная ложь есть...””.

Що це було? Поза? Сумніваюсь. Гіркі думки, висловлені у хвилину пригноблення з приводу боргу, у який він, до речі, вліз через свою літературну працю? Не маю я на це відповіді, а скорше таки гадаю, що Осьмачка вивірював мою відданість поезії. Бо, коли наступного разу я прочитав йому свого нового вірша, Осьмачка зовсім інакше почав говорити про поезію: „Світ був би страшенно бідний без літератури, минуле, сучасне, майбутнє — все це б уподобилося суцільній пустелі безводній. Все б було в ній — житло, споруди, шляхи... і сила-силенна спраглого люду. Література — життєдайна вода на цій планеті, а поезія — її найб'ючкіше джерело. І людина вічно шукатиме в поезії того, чого вона не має і ніколи не матиме на землі. І в цьому запевненні вічності поезії, як вінця людської творчості”.

Під кінець шістдесятого року Український літературний клуб Філядельфії влаштував авторський вечір Осьмачки. Відбувся він в старому домі Пласту на вулиці Френкліна. Доповідь про Осьмачку читав незмінний голова клубу покійний Володимир Дорошенко, „гранд сінйор” української бібліографії. До речі, в колі знайомих і приятелів він любив жартувати: „Щодо мене, прошу брати вище — я не бібліограф, а бібліокнязь!” Він цитував характеристику поетичної творчості Осьмачки, що її дав двадцять шостого року академік Сергій Єфремов у своїй „Історії українського письменства”: „Це якась грандіозна сила фантазії, що навіть буденні звичайнісінькі речі повертає на таємну символіку, повну похмурої якоїсь величності”.

Після доповіді твори Осьмачки читали артисти театру імені Володимира Благацького, а мені випала честь прочитати уривок з „Ротонди душогубців”. Я вибрав епізод арешту Івана Бруса. Це місце в романі своїми короткими, не переваженими зайвою образністю, реченнями, та й інтонацією своєю нагадувало мені біблійний розмір розповіді. І я вирішив читати його так, як у великодню суботу в наших ще жалобно-притемнених церквах читають перед плащаницею „Діяння апостолів”. Читаючи цей уривок, я кинув оком на Осьмачку. Він сидів рівно і непорушно так само, як і того вечора, коли я вперше побачив його в залі ЗУАДК. Лише повіки його очей були напівзаплющені, як у птаха, що дримає на гілці — сокола, готового злетіти у височінь небесну. Хто знає, може, в думках він і був у тих вищих ярусах спогадів, з яких людина, як з висоти пташиного лету, споглядає пережите-перейдене, переболіле-незабутнє?..

А короною вечора був виступ самого Осьмачки. Він стояв на сцені — ставний і стрункий і речитативом читав свою „Думу про Зінька Самгородського”. Того вечора, можливо, через легку перестуду, його чистий голос звучав трохи хрипкувато, і тому його читання ще більше нагадувало голос старого кобзаря чи лірника. Слухати Осьмачку — це значить зрозуміти, що поезію завжди треба читати вголос, а не очима. І присутні напевно це зрозуміли. Якусь мить, після того як він замовк і мовчазно вклонився, присутні на вечері сиділи, як зачаровані, а потім, схопившись з місць, довгими оплесками вітали поета. В декого на очах були сльози.

Після вечора Осьмачка дякував всім виконавцям, але дякував підкреслено-коректно, якимось навіть сухо. Це, як я зрозумів, було засобом оминати зближень з людьми, навіть тими, що його шанували. Ця невідривна риса набутої психічної надщербленості була страшною даниною, яку він до кінця життя платив звіриному, за його власним висловом, комуністичному режимові на Україні. „А уривок з «Ротонди» вам таки вдався — ви його правильно передали”, — похвалив мене,

---

потискаючи на прощання руку в гамірному коридорі Пластового Дому. Це було наше прощання. Осьмачка якось тихо і непомітно виїхав з Філядельфії, вирушаючи, як я згодом довідався, у мандри — шукати іншого куточка України у вільному світі. Ні телефона, ні поштівки — це теж було в його вдачі. Я не гніваюсь на нього. Бо він обдарував мене ближчим, ніж можна було сподіватися, взаємленням.

Вже й сліду не залишилося від Дому ЗУАДК на Сьомій вулиці у Філядельфії. Місце, на якому він стояв, належить українському Горожанському клюбові, і, як поговорювали, його може купити Митрополія Української Католицької Церкви. Може, згодом хтось поставить там меморіальну дошку, що тут, мовляв, стояв колись дім добродійної установи, яка облегла тягар втікацької долі багатьом українцям, а при тому ще й додадуть, що там мешкав і Тодось Осьмачка. Бо ж два квартали на південь на тій самій вулиці стоїть дім-музей іншого поета, Едгара Аллана По. Його, так як і Осьмачку, переслідували демони жахів, смутку, самотності і відчаю — переживань, які позначилися на багатьох його творах. Проте, фантазмагорії По — це переважно наслідок вдачі й уяви, а кошмари Осьмачки не лише особисті — це кошмари нашого національного лихоліття.

POST SCRIPTUM

Літературна Україна недавно надрукувала уривки із щоденникових записів Павла Тичини з 1922 р., в яких він згадує про Осьмачку: „Зайшов Осьмачка. Казав Ліді (майбутній дружині Тичини Лідії Папарук — В. Б.): „Павлу Григоровичу треба взяти в торбу запасу та походить по селах, а потім уже комінтерн воспівати. А то добре, сидівши в Києві, обклавшись книжками, бути революціонером”. І далі: „Осьмачці треба було б отряхнути прах з ніг, що дуже понали-

---

пав на селах”. Цей запис датовано 25 березня 1922 р., а майже через місяць, 24 квітня, Тичина записав: „Прийшов пізно з лекції. Ліда каже: „Був Осьмачка. Бігав по хаті, танцював од злості і казився. Що з ним таке? Куди не підеш, каже, чуєш: Тичина — геній, геніяльні вірші Тичини... То в мене Валер’ян (Поліщук — В. Б.) крав образи, а це вже і в Павла Григоровича «Береги вічності» з моїх образів...”. І, нарешті, знову через місяць Тичина записує: „Осьмачку не люблю. Хай собі він буде геній, а не я — не в тім річ...”.

Робити висновки про людину на підставі окремих характеристик інших людей — річ невдячна і непевна. Одначе ці записи Тичини кидають яскраве світло на постать двадцяти-семилітнього тоді Осьмачки. Поперше, він осуджував ролю поета, як оспівувача будь-чого, що протилежне правді, а це була найвиразніша риса трагедії такого поета, як Тичина; подруге, Осьмачка вже тоді був поетом такого рівня, що його образи могли, підкреслюю, могли, спокушати інших, також страшенно талановитих поетів; і, потрете, Тичина вважав Осьмачку геніяльним поетом: „Хай собі він буде геній, а не я...”.

Якщо взяти до уваги, що три покоління людей на Україні не знають творів Осьмачки, то я не можу уявити, щоб ці записи Тичини не заінтригували бодай любителів поезії, молодих поетів і літературних критиків. Не виключено, що дехто з них почне відкривати для себе Осьмачку, як це довелось мені робити сорок один рік тому. В цьому їм можуть допомогти українські наукові установи і видавництва у вільному світі. Як би не було, нам вже треба по крихітці, по зернинці збирати все відоме, а особливо маловідоме чи й зовсім невідоме про нього. Спогади, листи — все, що напевно служитиме джерелом для майбутніх дослідників його життя і творчости. Адже невмолимий час минає, і серед нас не залишиться нікого з тих, що мали щастя особисто знати великого українського поета ХХ сторіччя.

Петро ОДАРЧЕНКО

„ТАКЕ МЕНІ ВСЕ ОСОРУЖНЕ...”

Минуло 25 років з дня смерті видатного українського поета і прозаїка Теодосія Степановича Осьмачки, проте ще й досі немає ніяких ґрунтовних досліджень його біографії. У своєму житті Т. Осьмачка зустрічався з багатьма людьми: з письменниками, критиками, літературознавцями, журналістами, мистецтвознавцями, істориками. Ще за життя письменника надруковано чимало статей про його творчість та рецензій на його окремі твори. Із них особливо цінні статті Юрія Шереха. Але спогадів про його життя надруковано дуже мало.

Мої спогади про Т. Осьмачку охоплюють роки 1944-1951 (Відень, Авґсбург, Нью-Йорк).

Вперше зустрівся я з Т. Осьмачкою літом 1944 р. у Відні. Отже, з часу першої зустрічі з поетом минуло понад 43 роки. І тому я не можу багато чого пригадати. В пам'яті залишилися такі окремі епізоди. Тодось Осьмачка тоді був дуже заклопотаний розшуками своїх рукописів. Рукопис великого твору Осьмачки був у Краківському видавництві. Коли це видавництво евакуювалося, то рукопис Осьмаччин вивіз до Відня Юрій Стефаник і передав його на збереження своїй знайомій. Пізніше цей рукопис був перевезений до Німеччини і переданий Осьмачці. Але довший час Осьмачка думав, що його рукопис або знищено, або передано більшовикам.

Для втікачів життя у Відні в той час було дуже тяжке. Отже й Осьмачці після добрих умов життя в Галичині було тут суцужно. На деякий час він знайшов притулок у будинку УНО (Українського Національного Об'єднання). У маленькій кімнатці в цьому будинку і я тоді жив з родиною і працював літературним редактором органу УНО *Наддунайська вартя*. Разом із Осьмачкою я ходив обідати до ВЕКУ (Вінер Еффентліхе Кюхе). Там щодня давали несмачні „штамгеріхти” та ерзац каву. Увечері ходили до Ратгаус Келлер'у. де можна було дістати оселедців. Один офіціант-українець, що там працював, був дуже привітний до нас. Завдяки йому ми часто мали на вечерю оселедці.

Осьмачка був дуже нервовий: йому здавалося, що всюди його оточують вороги, які хочуть його отруїти, убити. Він до всього ставився з великою підозрою. Тяжкі переживання від переслідувань його агентами ГПУ позначилися на психіці, і Тодось Осьмачка насправді захворів на манію переслідування.

Одного разу він був страшенно схвильований. „Що з вами? — питаю його. — „Що? Мене хотіли вбити на вулиці”. — „Хто?” — питаю. — „Та якийсь советчик хотів наїхати на мене своїм авто”, — каже Осьмачка.

З підозрою він ставився й до людей, які його хотіли почастувати, які запрошували його щось випити чи з'їсти.

Пам'ятаю такий епізод. Якось вранці зайшов до нас Осьмачка. Дружина йому й каже: „Тодось Степановичу, я на хвилинку вийду, а ви, як закипить вода, зніміть чайник з плити і пийте чай”. Коли дружина повернулася, то побачила, що чайник стоїть на плиті. — „Що, й досі не закипів?” — питає вона. — „Та, бачите, я ту воду вилив, бо там щось плавало, і налив із крана холодної води”.

Коли в Авгсбурзі одна пані запросила Т. Осьмачку на вечерю, він пізніше скаржився, що в нього після цієї вечері дуже болів живіт і що він думає, що його хотіли отруїти варениками.

Подібні факти згадують і інші люди, які зустрічалися з Т. Осьмачкою. Він підозрював, що його хочуть отруїти.

Він не вірив своїм друзям, своїм найбільшим приятелям. Він, одержимий манією переслідування, боявся зради. І навіть, даруючи мені своє фото, він на звороті написав: „Дорогому П. В. Одарченкові на пам'ять землячу і на страх зраді!”

Але цілком перероджувався Тодось Осьмачка, коли він читав свої чудові поетичні твори. Він їх не читав, а виспівував, він особливою інтонацією виливав свою душу, свої настрої, почування. Про цю особливу манеру читання своїх творів пишуть і інші автори спогадів про Осьмачку. „І пригадуються мені його очі, — пише Оксана Керч, — що при читанні втрачають колючість, та голос, мелодійний, теноровий, якийсь дуже незвичайний... Він не читав, а проспівував свою «Думу про Зінька Самгородського»”. Великий успіх мав літературний вечір Тодося Осьмачки у Відні 3 вересня 1944 року. Цей вечір влаштувала редакція *Наддунайської варти*, до складу якої входили: редактор проф. Остап Грицай, літературний редактор Петро Одарченко і член редколегії композитор Андрій Гнатишин.

Великий успіх мав літературний вечір Т. Осьмачки і в Авгсбурзі в кінці 1945 року. Цей вечір відбувся в таборі Гаунштеттен, де жили в той час українські втікачі. З доповіддю про поетичну творчість Т. Осьмачки виступив автор цих рядків. А Тодось Степанович полонив слухачів бездоганним читанням своїх творів.

Одного разу я запитав Т. Осьмачку, як він урятувався від жорстокої кари — від каторги більшовицької. Він розповів мені таке: „Коли слідчий викликав мене на допит, я вирішив прикинутися божевільним. Коли мене ввели в кабінет слідчого, я, побачивши портрети Маркса і Леніна, запитав: „А чого це ви тут розвішали жидів?” А потім, звертаючися до слідчого, запитав: „А ви іржите до своєї жінки? І далі я плів усяку нісенітницю”. Слідчий від здивування не знав, що робити з в'язнем і передав його на обслідування лікарям. Лікарі визнали Осьмачку божевільним і відправили його в Кирилівську лікарню...

У Німеччині я кілька разів зустрічався з Тодосем Осьмачкою. Він був задоволений, що 1946 року у видавництві

„Прометей” за ред. проф. Г. Костюка вийшла в світ його повість „Старший боярин”, а 1947 року заходами регенсбурзької видавничої спілки „Українське слово” вийшла його славнозвісна поема „Поет”. Обидві ці книжечки він подарував мені з дарчими написами жартівливого змісту. На чистій сторінці перед титульною сторінкою повісти „Старший боярин” Т. Осьмачка написав: „Ніколи я так не шкодував за часом, як тепер, коли мені доводиться витрачати час на підпис Одарченкові панові Петрові Васильовичу. Року 1947, 19.XI. З пошаною Т. Осьмачка”.

А на титульній сторінці поеми „Поет” Т. Осьмачка з гумором написав: „ВШ. Панові Петрові Одарченку. Як людині поганій на руку попадається щось із вудки, то ближнім однакова користь, що і від рідного вітру. З пошаною Т. Осьмачка”.

Погідний настрій був у поета і тоді, коли одного разу, відвідавши мене в Ляйпгаймі теж 1947 року, він написав експромтом для моїх дітей жартівливі вірші.

А мені „в альбом” Тодось Степанович написав такі рядки із своєї поеми „Поет” (рядки 25-28 із першої редакції 1947 р.):

*.....Колись у нас
Серед степів жили на волі Скити.
І час пройшов, і вже на волі ми
Під доглядом всесвітньої тюрми!*

Т. О.”

У Німеччині він не міг знайти собі сприятливих умов для своєї творчості. В одному з листів до мене, надісланому з Берхтесгадену, Т. Осьмачка писав:

„Тут я хотів вирватися із цього табору, і почалися інтриги моїх земляків. І ця місцина стала мені осоружною, як і колись був Відень. Бо і люди тут є ті, що нищили там мою моральну стійкість... За два роки міг би ж я видати хоч одну книжку. А була спромога видавати людям сумнівних талантів. Могло б начальство мене підтримати, і отже одібрало у мене і ту допомогу, що давало по 200 марок. А це через те, що керують нами українські дурні, що не читають видатних своїх книг. Єфремов був знаний

і за межами України. А він перший визначив мої твори першорядною оцінкою. А видав у Галичині „Сучасникам”, то ця книга одержала по виході нагороду як найкраща за останні роки! Сімовича не менше знали і цінили від Єфремова. Сімович мав і смак, і чесність громадянську. Написав у 1944 році „Старший боярин” — і одержав першу нагороду при участі в журі (!) того самого Сімовича... А тут мене за дурника мають і поводяться гірше, як з тутешніми „писателями”, що вовіки не одержать ніякої нагороди. І тут, скільки б я не сидів, то не напишу нічого, таке мені все осоружне...”

Ще більше нарікав на „земляків” Тодось Степанович, коли приїхав до Сполучених Штатів. І, на жаль, ці нарікання мали підставу, бо на початку свого перебування в США видатний поет, який заслуговував на матеріальну й моральну підтримку, не мав такої підтримки і змушений був виконувати тяжку фізичну роботу, щоб здобувати собі засоби для існування.

У листі до мене, надісланому з Боффало 25 червня 1951, Тодось Осьмачка писав:

„Чи немає у Вас роботи, бо я на страшенно поганій роботі...”

І на початку липня Т. Осьмачка приїжджає до Нью-Йорку і тут йому доводиться працювати ще на гіршій роботі. Разом зі мною Т. Осьмачка, щоб заробити на шматок хліба, іде працювати на залізничний вокзал „Пенсільванія” на восьмій авеню. Під керівництвом одного серба і одного поляка я і Т. Осьмачка мили підлоги на вокзалі від 12 години ночі до 8 години ранку. Поет і колишній доцент у місті, багатому на різні громадські й культурні установи та українські організації, крім „клінувальної” роботи не змогли знайти нічого іншого, де могли б докласти свої руки й здібності. Після цієї виснажливої нічної праці ми не могли заснути, не могли відпочити. Знесилені безсонням і відсутністю нормального відпочинку, ми мусіли знову йти на нічну працю й знову тяжко працювати від 12 години ночі до 8 години ранку під безперервни вигуки своїх погоничів: „Горіап! Горіап!” Через кілька тижнів я так знесилився, що вже ні-

---

як не міг працювати і покинув цю каторжну роботу. Бідний Осьмачка ще кілька днів працював і теж покинув цю працю.

І знову Т. Осьмачка їде до Боффало і звідти 23 липня 1951 року пише мені: „Дуже Вас прохаю піти у той «оффіс», де ми робили. Візьміть там мій чек й вишліть мені!”

30 листопада 1951 року Т. Осьмачка пише мені листа з Міннеаполісу. Він просить мене поінформувати його про цікаві газетні новини за останні два тижні й далі пише:

„...знайте, що я шукаю праці. А через те, що я не належу ні до цезарів, ні до інших великих людей, то моя одна турбота виганяє з голови і серця всі інші інтереси разом з уявними фантомами. А тому, мені здається, що я втратив навіки спроможність інтересуватися поезією, як творчою стіхією власного духу. Конче треба полагодити цей дефект, бо я і харчуюся паскудно.

Але у мене є надія, що працю може знайду, бо я два з половиною місяці учився у Василян на переплетника. І Ви заради всього і совісти, і гонору, і чести питаєте, чи можна найти у цім фаху у Нью-Йорку працю, то зараз же й приїду... Пишіть негайно...”

Я відповів Т. Осьмачці довгим листом, в якому закликав поета не впадати в розпач і приїхати до Нью-Йорку. Я повідомив Т. Осьмачку, що у Філядельфії на переплетній фабриці працює Яр Славутич і що я просив Славутича влаштувати на цю працю й Осьмачку.

10 березня 1951 року в Нью-Йорку в день Шевченківського Свята Годось Степанович подарував мені свою повість „Плян до двору” з таким дарчим написом: „ВШановному Петрові Васильовичу Одарченкові на добрий спогад про одного земляка. Т. Осьмачка”.

Далі мої зв'язки з Т. Осьмачкою уриваються. 1952 року я виїхав до Вашингтону на працю в Бібліотеці Конгресу.

Українська еміграція в особі її керівних діячів безперечно могла надати славному поетові приміщення „без мітли в руках”, могла створити йому кращі умови для його творчої праці.

Тільки 1957 року з ініціативи Юрія Стефаніка було створено „Фонд Т. Осьмачки” для надання щомісячної допомоги письменникові, щоб уможливити йому спокійну творчу працю.

Але фізичні й моральні сили були вже вичерпані. Стан здоров'я гіршав, тяжкою хворобою поет був прикутий до ліжка і 7 вересня 1962 року він помер.

Найщасливішим періодом у житті й творчості Т. Осьмачки, як слушно зазначає Юрій Стефанік, було його перебування в Галичині від 1942 до 1944 року, коли його щиро вітали і коли галицькі діячі, не зважаючи на воєнні непевні часи, створили йому сприятливі умови для його творчости.

Але його період життя в Сполучених Штатах був дуже тяжкий. Великий поет, що був у розквіті своїх творчих сил, не знайшов з боку громади заслуженої оцінки ані відповідного ставлення і змушений був тяжкою фізичною працею здобувати собі засоби для існування. Він був тут глибоко нещасним і самотнім. Він був, як каже Юрій Стефанік, — „у відношенні до нас ніби величезний кактус: з масою колючок, але й з божественним червоним квітом, що горів нам і, я певний, горітиме непогасним вогнем прийдешнім поколінням українського народу”.

1988 р.

Юрій СТЕФАНІК

СВІДОМИЙ СВОЄЇ ВЕЛИКОСТІ

Хочу наперед подати дещо з моїх спогадів про Тодося Осьмачку, а потім коротко торкнутися його творчості. Скажу щиро, в обличчі свіжої ще смерти поета, що кожний момент, просто кожну секунду мого довгого знайомства з небіжчиком, я був гостро свідомий, що він є геніяльною людиною, біля якої, як біля всіх велетнів людського духа, ще за її життя шумлять вітри історії. Додаю, що поет, будучи в кожному відношенні надзвичайно скромною людиною, все таки був повністю свідомий своєї великості.

Починаючи від спогадів, я примушений зараз же просити вибачення тому, що вони, як і спогади всіх інших людей, будуть у великій мірі стосуватись їх автора, тобто мене самого, а тільки в деякій частці розказуватимуть про покійного. А втім, як відомо, спогади з-перед 20-ти років не легко реставрувати, вони, за Гете становлять *Wahrheit und Dichtung*, тобто правду і поезію.

Моє знайомство з Тодосем Степановичем — дуже давнє. Ще десь у 1925 р. я прочитав у *Літературно-науковому Віснику*, що виходив тоді у Львові за редакцією Д. Донцова, поезію Є. Маланюка, за мотто до якої правили два рядки з вірша невідомого мені поета Т. Осьмачки. Рядки ті, такі актуальні сьогодні, просто вразили мене своєю глибинною оригінальністю:

*О смерте, ти предвічная любове,
Схили мене цілунком до смерти!*

Я думав тоді, що життя поета мусить бути дуже неви-

носним, коли він, як ніхто ніколи перед ним, називає смерть „любов'ю”. З того часу моє зацікавлення творчістю похмурого поета ніколи не меншало. Перебуваючи у Львові в 1929 р., я позичив у бібліотеці НТШ три його збірки — „Круча” з 1922 р., „Скитські вогні” з 1924 р. і „Клекіт” з 1928 р. Мій великий подив до незвичайної обдарованості поета збільшився до тої міри, що він став моїм улюбленим поетом.

Минали роки. Про Осьмачку ніхто нічого не знав, хіба те, що десь на початку 30-их років його арештовано. Треба сказати, що в цьому страхітливому періоді його життя, що був таким же страхітливим для його батьківщини та ще будучи повністю залежним від немилосердного ворога, поет не написав жодного рядка в честь т. зв. робітничо-селянської влади і її прославлюваних вождів. Тому не дивно, що советська критика назвала його „найнахабнішим поетом СРСР”, а його поезію — „творами прихованого хижака”. Добрі причини до нападів, очевидно, були. От, наприклад, його алегорична поема „Регіт” із збірки „Круча”, що описує античну єгипетську державу з її системою рабовласництва, такою схожою до тодішньої СРСР із фараоном-Сталіним на чолі:

*Море Середземне шумить,
хвилями дзвонить в боки пірамід африканських,
хлюпають ріки криваві в долинах віків
у круті костяні береги із людей...
І чую крізь гомін стихій над тілами рабів
свист батогів...*

Закінчує він поему таким прокляттям:

*Гей, земле!
диявольський регіт твій чую
у шумі мільйонів плянет
в мільйонах віків,
і хочеться плюнути з одчаю
тобі, земле-мамо,
щоб випекти пляму-пустелю
на спині твоїй,
як вічне тавро арештантське,
і димом пропасти в безодні часу!*

Проте незбагненне Провидіння не дало поетові „димом пропасти в безодні часу”. Пригадую так, як сьогодні, квітень 1942 р., коли передбачувана Осьмачкою космічна катастрофа прийшла, а по українській землі котилися німецькі танки, несучи з собою великі надії, а разом з тим ще більші руїни і розчарування. Несподівано, саме перед Великоднем, рознеслася вістка по Львову, що з України прийшов Тодось Осьмачка. До речі, ніхто не знав, у який спосіб добився він до Львова, а сам поет про це не хотів розказувати. Найправдоподібніше, він пішки мандрував аж від своїх любих сестер у Куцівці, яких він згадував пізніше з таким сентиментом. Він бо був першим з наших культурних діячів Наддніпрянщини, що появилися у Львові по відступі большевиків.

На цьому місці не від речі буде згадати про одну подивугідну прикмету Тодося Степановича. Він умів несподівано, наче „із-під світу”, появлятися і так же несподівано зникати. Коли він вирішив кудись поїхати, перешкоди, ні грошеві, ні якісь інші, для нього не існували. Так, очевидно, він примандрував з Київщини до Львова, не зважаючи на обставини воєнного часу, так переїжджав він з США до Канади, з Канади до США, з США до Німеччини, аж доки параліч навіки не прикував його до ліжка. Що ж гонило його по світі, як Марка Проклятого, про це я сьогодні не хочу говорити.

Я був одним з перших галичан, що мали честь познайомитися з поетом. Пригадую добре, як він увійшов до приміщень філіялу Українського видавництва у Львові, де під проводом д-ра М. Шлемкевича працювали проф. В. Сімович, проф. І. Крип'якевич, Св. Гординський і багато інших літературних і мовних редакторів, в їх числі і я. Мені просто дух заперло, коли я побачив Тодося Степановича, високого, стрункого, ще молодого, із прегарним нордійським обличчям, з височенним чолом і тонкими устами, з яких дещо скривленою посмішкою визирало ледве вловне страждання. Він увійшов у кімнату, і уся його постать ніби виказувала питання: як ви мене приймете? Аж по якійсь хвилині я спо-

---

стеріг його одяг: відома советська „фуфайка”, така схожа на канадійську парку, тільки зшита погано та ще й з поганенького матеріялу, убога невиразного кольору сорочка з такою ж краваткою. Його відомого „чамайдану” з ним не було, він десь його вже залишив. Пригадую ще, що його швидко забрав до своєї кімнати д-р Шлемкевич.

З того часу до 1960 р., коли поет востаннє залишив Едмонтон, я знав його близько і багато-багато міг би розказати про нього сьогодні, коли його натружене тіло, отой, за його ж таки висловом, череп'яний дзбан, в якому кипіла морська вода, його дух, уже спочиває по довгій мандрівці. Його життя таки справді не було нічим іншим, тільки постійною мандрівкою, ніби велетенською залізничною станцією, де він тинявся з кута в кут, чекаючи своєї черги.

Небіжчик був людиною незвичайних талантів. Кожної хвилини мого перебування з ним я подивляв його досконалу пам'ять, його швидко спостережливість, його величезне знання української і світової літератур, його вміння цілком оригінально інтерпретувати події і факти з нашої історії, врешті також його практичний життєвий смисл, що навіть за найтяжчих умов умів тримати при житті його тіло, які скромні вимоги оте тіло не мало б. Проте найбільш подивугідною прикметою небіжчика була його фанатична любов до правди, що межувала з одержимістю. Ось один маленький приклад: поет пояснював свій чудовий рятунок від советської сокири тим, що він, мовляв, вдавав божевілья. Він, очевидно, мусів мати дати якесь пояснення, бож того від нього на кожному кроці вимагали. На мою думку, Тодось Степанович не потребував симулювати. Коли його арештовано, на допитах він просто говорив правду, говорив те, що думав про советську владу. Цього, немає сумніву, вистачило, щоб у тій нелюдській системі визнати людину божевільною. Що так, а не інакше було, він сам, правда без свідків, підтвердив у розмові зі мною. Підтверджуючи, він ехидно підсміхався.

Я не певний, чи Тодось Степанович за усе своє життя мав бодай одного приятеля, жінку чи чоловіка, якому він був би звичайно, по-людському, відданий. Зате я знаю, що я,

---

як і деякі інші особи, був його близьким знайомим. Ми всі, оті близькі знайомі поета, що, як планети, кружляли довкола нього, раз ближче, раз далше, знаємо, яка велич була в тому, щоб інколи поговорити з ним, послухати його поезій, які він так журливо читав, ніби читав, ніби співав, яка радість була в тому, щоб зробити для нього якусь дрібницю. Ми ж бо мали щастя бути близько біля відвічного джерела українського духа, яке колись пливло в авторові „Слова про Ігорів полк”, в Іванові Вишенському, в Тарасові Шевченкові, чи ще недавно у великому каменяреві галицької землі Іванові Франкові. Проте ми, люди, що стояли близько біля небіжчика, знаємо теж, що він у відношенні до нас був ніби величезний кактус: з масою колючок, але й з божественним червоним квітом, що горів нам і, я певний, горітиме непогасним вогнем прийдешнім поколінням українського народу.

Та повертаюся до побуту Тодося Степановича у Львові. Український Львів вітав поета так, як можна було вітати сам символ України, споневіряний, убогий, але ніколи не упорений. Буквально через кілька днів мав усе нове, черевики, убрання, плащ, сорочки тощо, навіть новий „чамайдан”. Не треба забувати, що тоді була війна, коли за речі щоденного вжитку треба було платити великі гроші. Пригадую також, що його одразу ж записали на харчові картки, мешкання і т. д., речі в тодішніх умовах зовсім не легкі. Все це було можливим тільки тому, що львівські українці спільними силами взялися до того, щоб бодай в якійсь дрібній частці винагородити поетові за всі ті пекельні знущання, яких аж ніяк не щадила йому советська влада. Всюди його захоплено вітали, частували і приймали, всюди він був першим, найпершим гостем. А він віддячувався так, як може віддячитись поет: він читав свої твори, які виніс, за його власним висловом, „із-під світу”. Ще й досі з того часу дзвенять мені в душі фрагменти з його „Поета”, вкрай трагічні рядки з „Думи про Зінька Самгородського” чи врешті з його збірки „Сучасникам”, яку поет саме тоді готував до друку. За цю збірку Осьмачка одержав поважну суму грошей від Україн-

---

ського видавництва, а У. Ц. К. вислав його на кількомісячний безплатний відпочинок до Моршина.

Характеризуючи коротко побут Тодося Осьмачки на західноукраїнських землях, скажу, що це був тріумфальний привіт поетові, який чудом уцілів із страшного погрому, це земля Івана Франка вітала великого сина українського народу. Я думаю, що не буде перебільшенням, коли скажу, що це був найщасливіший період у житті поета, а водночас період бурхливої творчості. Тоді то він закінчує свою філософську поему „Поет”, тоді пише й свій єдиний соняшний твір, могутню симфонію красі української землі, свою повість „Старший боярин”. На конкурсі Українського видавництва ця повість одержала першу нагороду. Ніколи не забуду резюме проф. В. Сімовича, який на кінцевому засіданні журі сказав про неї, між іншим, таке: „Від часів Гоголя українська природа не найшла величнішого поета, ніж Тодось Осьмачка”. Пригадую теж, що всі члени журі погодились з оцінкою проф. Сімовича.

А тепер коротко про місце Осьмачки в українській літературі. Передусім він входив у літературу в початках 20-их років цього сторіччя, коли там уже були Павло Тичина, Максим Рильський і Володимир Свідзінський і коли туди саме вступали Євген Плужник, Микола Бажан, Григорій Косинка, Микола Куліш, Микола Хвильовий. Юрій Яновський та інші. Проте, на мою думку, тільки два представники з цієї плеяди великих майстрів слова показували безсумнівні ознаки геніяльності. Ними були Павло Тичина і Тодось Осьмачка. Хоч дуже різні своїм творчим темпераментом і вдачею, вони мають одну спільну рису: обидва вони виростають із преширокої бази української народньої поезії, так, як із тієї ж бази майже вісім сторіч тому виросла творчість автора „Слова про Ігорів полк” чи поверх сто років тому творчість Т. Шевченка. Проте характером вони цілком різняться один від одного. Коли Тичина 30 років тому впав на коліна перед ворогом і навіть перед смертю не має відваги випростати хребта, то Осьмачка, затиснувши свої тонкі уста, пішов на муки, перебуваючи в'язниці, страждання і побут в советських

божевільнях. Коли Тичина, обсіпаний ласками й орденами, помстився на ворогові тим, що, здається, навмисне вбив свій могутній талант і дав йому тільки зразки жалюгідної графоманії, то Осьмачка, дякуючи ласкавій долі, вирвався з пекла і дав своєму народові величні твори. Це була його помста ворогові, це був його вклад у боротьбу за перемогу.

Критики, що писали про Осьмачку, одним голосом стверджували його незвичайне обдарування. Щё по з'яві його перших поетичних збірок у 20-их роках великий історик української літератури Сергій Єфремов захоплено привітав його, як нового володаря українського слова. Він, між іншим, не вагався написати про Осьмачку таке: „Суворої, дійсно біблійної простоти дух, якась нерозгадана глибінь образів і разом блискуча народна мова та епічний стиль дум з чисто народніми способами виражають з поезій Осьмачки”. З того часу, уже по тимчасовому розвалі советської в'язниці, коли поетові вдалося вирватись у Галичину, а потім далі на Захід, українські критики не нашли ні часу, ні сили, щоб дати гідну оцінку його творчості, проте вони ствердили, що тут маємо справу не із звичайним, хоч би й великим поетичним талантом, але що в Осьмачці маємо геніяльного поета. Саме це, посередньо чи безпосередньо, ствердили такі передові наші критики як Євген Маланюк, Юрій Лавріненко, Юрій Шевельов, Іван Кошелівець, Василь Барка, Ігор Костецький та інші.

Мені не тільки здається, я абсолютно вірю, що Тодось Осьмачка мав силу так глибоко проникати в людську душу, виносити з її найнижчих сподів предивну музику, яку чують тільки діти, прислухатися до найтонших її голосів та, дякуючи нелюдським стражданням, так вигострити свій поетичний зір і слух, що у висліді він міг дати твори, які, якщо не перевищують, то напевне дорівнюють найвищим зльотам слов'янської поезії. Зокрема образність його творів, його порівняння, його поетичний світ — такі багатющі, такі неповторні, що дозволяють вирізнити його, як виняткову появу у світовій літературі. І тому я глибоко шаную Юрія Шевельова, який не завагався порівняти Осьмаччиного „Поета” до „Бо-

---

жественної комедії” чи до „Фавста”.

Коли почалася еміграція, тоді й почалася мандрівка поета по чужому, часто байдужому, деколи ворожому світу, що закінчилася його смертю 7 вересня. Тільки інколи заходив він до українських сімей у Німеччині, США чи Канаді, а так жив своїм, надміру вже самотнім життям, часто-густо за єдину поживу маючи шматок сухого хліба і несолоджений чай. Його життя, як життя його улюбленого поета Тараса Шевченка, з яким у нього так багато схожостей, було вкрай трагічним, бо не менш трагічною була доля народу, з якого він вийшов і якому всіма своїми силами старався служити. Як колись Шевченкові, так і Осьмачці, „старший брат” намагався замкнути уста. Як Осьмачка, так і Шевченко, походили з селянського роду, вони обидва завдяки своїм обдаруванням стали виразниками бажань усього народу, його трагічними символами. Бо як Шевченко, так і Осьмачка, були мучениками, яким з рук ворога довелося випити до дна гірку чашу страждань. Тому й вони обидва ввійшли в українську історію, як величні символи приниженого, але невмирного народу. Тому й двері української вічності, що 101 рік тому втворилися Тарасові Шевченкові, 7 вересня ц. р. втворилися Тодосеві Осьмачці.

Я анітрохи не сумніваюся, що за десять, двадцять чи скільки там років, коли український народ стане господарем своєї землі, він перевезе у славі великій тлінні останки Тодося Осьмачки на рідну землю та берегтиме їх, як береже могилу Тараса Шевченка. Тоді-то, за висловом самого поета,

*Україна й компанійське військо
Поклоняться низько.*

1962 р.

Григорій КОСТЮК

ОСЬМАЧКА ЗДАЛЕКУ І ЗБЛИЗЬКА

(Спостереження, зустрічі, діалоги)

У київську і харківську добу мого життя я ніколи не зустрічався близько з Тодосем Осьмачкою. Пам'ятаю: якось ще в студентські роки, в Києві, на якомусь перехресті вулиць, темна висока тінь, з течкою під пахвою, промайнула повз мене й мого колегу Д. Бобиря й безслідно зникла.

— Бачив оту тінь, що пролетіла? — спитав Бобир.

— Бачив. А що ж тут надзвичайного?

— Та то ж Осьмачка. Він пролітає, як навіжений, нікого не бачить і не хоче бачити. Не вітається навіть із знайомими.

— Чому? Що з ним?

— Чому? Очевидячки самонавіяна хвороба страху.

— А може, це просто зневага до сірого, безликого наговпу і віра в своє вище призначення.

— То це теж хвороба. Він, кажуть, нікому не вірить, навіть своїй дружині. Всіх вважає донощиками „гепеви”, як він каже.

— Звідки тобі все це відомо?

— Та ти ж знаєш, що я інколи буваю в Рильського. А туди сходяться всі плітки про життя київського літературного світу.

— То якже Осьмачка живе з дружиною, коли він і їй не довіряє?

— Та він з нею не живе — втік од неї, й слова їй не сказавши.

— Дивно, а де ж він живе?

— Невідомо. Я цікавився. Розпитував, між іншим, і Григорія Косинку. Той розреготався і тільки сказав: „Ге, живе як Бог наказав, проти неба на землі!” — А я маю підстави думати, що живе він в постійному русі між рідною його Куцівкою і Києвом. У Києві, покинувши дружину, пристановища не має. Тулиться іноді в кутках тих друзів, до яких має довір'я. Іноді (в теплі літні дні) — по затишних місцях Ботанічного саду та ін.

Стільки я випадково тоді (правдоподібно весною 1928 р.) довідався про дивного автора „Кручі” й „Скитських вогнів”. Але я тоді не дуже звернув увагу на ту випадкову зустріч з „тінню Осьмачки” і на розповідь Бобиря про дивацтва цього поета. Тоді, в перші роки затихання революційної бурі, було багато диваків-оригіналів, інколи навіть дуже обдарованих. Вибиті з колії життя, розчаровані, пройняті гірким сарказмом або фантастичною вірою в якусь свою особливу „місію”, вони демонстративно позували, де їм удавалося. Але на них уже переставали звертати увагу. Скептично, якщо не байдуже, поставився тоді й я до того епізоду з „тінню Осьмачки” на перехресті київських вулиць. Я був дуже поверхово обізнаний з автором трагічно-похмурої збірки „Круча”. Його своерідну, поспіль метафоричну збірку „Скитські вогні”, що вийшла саме 1925 року — в рік, можна сказати, переломовий у моєму житті, — я просто не читав. Натомість, я активно вrostав у академічне життя Києва й захоплювався новими талантами, що владно впливали тоді на літературному небосхилі. Косинка — у прозі, а в поезії, насамперед, Євген Плужник. Його трагічно-сумна, але прониклива, мудро-спостережлива, глибоко-людяна „Рання осінь” була для мене вершиною тогочасного поетичного слова. Одночасно вражав феноменальний талант юного Влизька та ще декого. І ось, на тлі такого поетичного спалаху того часу, якось ніби зненацька, з'являється збірка поезій Осьмачки „Клекіт”. Вхопив, прочитав і був, м'яко кажучи, збентежений. Із збірки прозвучали трагічні мотиви й апокаліптичні образи тогочасного села. Мені здавалося, що я знав тогочасне

село й не міг збагнути звідки ці страхітливі видива в поета?

*Іде конвой, і стогне камінь,
спиня трамваї голосні;
Ідуть оточені селяни
густими жалами заліз.
Торби із хлібом за плечима,
обличчя чорні од ріллі,
а ворони ведуть над ними
круг сонця кола вогняні.*

Що це? Звідки поет вхопив такі моторошні образи? — ро-
їлося в моїй наївній голові. Але читаю далі:

*В ім'я твоє, народе працюватий,
Тебе заковусь в ланці.
Ще й у казармах, каменем налитих,
Тебе годусь на заріз.
А працю ту, що виросла із поту
твого гарячого в жнива,
що сипалася зерном через гору
у киш дубовий до млина, —
забрали в тебе ми не так як таті,
але розбоєм в білий день,
коли кипіло сонце на загаті
і гукав півень до гостей!*

Такі й подібні місця в „Клекоті”, його синтакса, ба, на-
віть, поетичні ритміка й рима мене, тодішнього студента,
якось неприємно збентежили. Поперше, поетична техніка йо-
го мені видалася недопрацьованою, хаотичною й спростаче-
ною. Подруге, звідки ці апокаліптичні образи? Я не міг збаг-
нути звідки поет черпає такі страхітливі картини. Я знав, що
село ще жило нормадно, ніхто його ще не грабував, ніхто ще
селян масово не заарештовував, не вивозив. Звідки ж ці неса-
мовиті видива у поета? Та навіть естетично збірка „Клекіт”,
після „Ранньої осені” Є. Плужника, мені видалася недоскона-
лою, хаотичною. І я, під таким настроєм, написав рецензію.

Не була вона нищівною, але в цілому — негативною. Це
була моя друга „зустріч” з Осьмачкою. Лише через кілька ро-

ків, коли жахіття уяви Осьмачки стало дійсністю, я збагнув свій молодечий поспіх в оцінці Осьмачки.

1935 року в Києві, незадовго перед моїм арештом, я зустрівся з близькою мені інститутською товаришкою Лесею Юровською. Розповідаючи різні новини, згадуючи долю відомих нам людей, вона, між іншим, сказала:

— А Осьмачка, через різні слідчі камери гелеу, потрапив до Кирилівки. Звідти він чи втік, чи його випустили, і тепер він живе в якомусь колгоспі, а може і в рідній Куцівці.

Ця несподівана вістка була моєю третьою „зустріччю” з „тінню Осьмачки”. Незабаром сталінські людолови мене заарештували і все, зокрема й „тінь Осьмачки” на довгі роки перестає для мене існувати. Пройшовши апокаліптичний шлях, переживши страхіття Воркути, я дивом дивним, восени 1943 р., опинився у Львові. І тут, несподівано, зустрічаю вже не тінь, а реального живого Осьмачку. Сталося це так: управа активно-діючого літературно-мистецького клубу запросила мене поділитися із львів'янами думками про українських учених і письменників у радянських тюрмах і концтраках. Я таку доповідь виголосив. Крім багатьох убійних і репресованих я згадав близького мені в Києві Григорія Косинку. Після доповіді, коли публіка почала розходитися, раптом переді мною зупинився чоловік з течкою, середнього віку, високий, стрункий, з профілем патріція й пронизливим орлиним поглядом очей. Не рекомендуючись, а ледь-ледь ніби іронічною посмішкою одразу каже:

— То ви знали Григорія Косинку?

— Та знав.

— Диви! А це ж мій великий приятель.

— Вибачте, а хто ж ви?

— Осьмачка.

— Годось Степанович?! — вигукую широко, — дуже радий вас зустріти. Досі ви були для мене лише тінню. Ви давно у Львові?

— Та вже майже рік.

Він спитав мене ще щось (не пригадую вже, що саме)

трохи сухо, ніби байдуже, подякував і з гордо піднесеною головою зник. Моя особа його, вочевидь, не цікавила.

Я вже писав раніше, що *Українське видавництво* у Львові оголосило конкурс на кращий літературний твір. Для оцінки очікуваних творів *Видавництво* створило журі, до складу якого запросило і мене. Журі на першу нагороду висунуло два твори: „Старший боярин” і „Тигролови”. Я вже описав, як журі змушене було прийняти таку Соломонову ухвалу, поділивши першу і другу нагороду між двома авторами, якими пізніше виявилися Т. Осьмачка („Старший боярин”) та І. Багрянний („Тигролови”). Після оголошення ухвали, задоволений Осьмачка, зустрівшись, сказав:

— Ага, то й ви спричинилися до нагороди моєї повісти. Дякую.

І знову розмова була коротка і по суті — не цікава. З того моменту Т. Осьмачка зникає з моєго овиду на кілька років.

Відшукав він мене і з'явився з візитою десь пізньої осені 1946 р. Було це вже в ДіПі таборі чи то в Новому Ульмі, чи в Цуффенгавзені біля Штутгарта. Я свідомо пишу „відшукав він мене”. Бо Годось Степанович, поза всім іншим, був людиною дуже, я би сказав, меркантильною. Для досягнення якоїсь для нього важливої справи він був на диво винахідливим, послідовно-впертим і для цього не гребував ніким і нічим. Як він виїхав зі Львова, куди і які шляхи пройшов до зустрічі зі мною в Цуффенгавзені, я не знаю. Принагідно ми коротко зустрічалися. У Пляуені зимою 1945 року, але пролетів він там теж як тінь і невідомо куди зник. Чув, що був він спершу в Відні. Звідти перемандрував до Німеччини. Тут був свідком краху Третього Райху, окупації Німеччини союзниками та створення ДіПі таборів для беззахисних чужинців. Побував Т. Осьмачка в кількох таборах. Востаннє, здається, в Гісені. Ніде не міг затриматися довше. Гісен, Мюнхен, Регенсбург. Тепер, пробувши якийсь час в Авгсбургському таборі, приїхав до Цуффенгавзену. І тут плянує осісти надовше. Пояснив причину такого рішення так: ще будучи десь на півночі, він почув, що тут створилася

спілка українських еміграційних письменників — МУР, а в Авгсбурзі-Ульмі — українське видавництво „Прометей”, в якому редактором сектора художньої літератури був я. Йому, звичайно, блиснула ідея видати свою повість „Старший боярин”. Я, як колишній член журі, який позитивно оцінив його повість, можу бути йому корисним. Тому треба відновити контакти зі мною. Але спочатку він заїхав до директора в-ва „Прометей” Романа Паладійчука в Авгсбурзі й запропонував для видання свою повість.

Р. Паладійчук поставився позитивно до цієї пропозиції, але сказав, що видання кожної книжки залежить від редактора, тобто — від мене. Тоді Осьмачка майнув одразу до Цуффенгавзену й з’явився до мене. Я, звичайно, підтримав ідею видання „Старшого боярина”, але, пригадую, одразу виринула тяжка проблема. Т. Осьмачка не мав тексту. Текст був у валізі Юрія Стефаніка, яка залишилася у Відні. Це був розпач. Я вже призабув ту тривожну й тяжку для Осьмачки історію. Знаю тільки, що настирливо-енергійний Тодось Степанович подолав усі труднощі, текст „Старшого боярина” дістав і вручив мені. Наприкінці 1946 року повість вийшла друком.

Це дуже зблизило Осьмачку і мене. Він став бувати в нас. Моя дружина радо частувала його всім тим скромним, що в нас було. Він був невибагливий і радо поділяв з нами трапезу. При цій нагоді він дещо розповідав із своїх діпівських пригод.

Пригадуючи дещо, хочу тут занотувати кілька епізодів з тогочасного життя Осьмачки. Я часто в справах громадських і видавничих виїжджав з Цуффенгавзена. Але Тодось Степанович, за звичкою, відвідував моїх дружину й сина. Одного разу він зайшов, коли дружина читала щойно виданий роман Уласа Самчука „Ост”.

Дальший діалог передаю з розповіді дружини.

— Вибачайте, ви щось цікаве читаете? — звичним своїм притишеним голосом вдавано чемно питає Осьмачка.

— Та почала тільки роман Уласа Самчука. Недавно ж вийшов.

— Уласа Самчука. Гм... Цікавий?

— Не можу сказати, бо щойно почала. Але починається ніби добре.

— Ну, дивіться! Отак сів чоловік і такий роман написав! — І Тодось вкрадливим кроком, як то він умів, підійшов до стола, взяв книжку, оглянув, поклав на долоню, кілька разів зважив і, з характерною для нього саркастичною, ледве помітною усмішкою, дивлячись на дружину, каже:

— Груба книжка, важка. Мабуть він розумний?

Дружина зніяковіло дивилася на цю сцену і, посміхаючись, також мовила:

— Та мабуть...

Якось Тодось Степанович розповів один епізод зі свого першого побуту в ДіПі таборі. Було це майже рік тому. До щойно організованого в Гісені табору потяглися всі бездомні втікачі й колишні остарбайтери півдня Німеччини. Невеликі зручні кімнати захопили перші щасливі прибульці. У більші кімнати згодом почали пакувати по дві-три родини.

— Я, — казав Тодось, — тинявся із своїм „чамайданом” і течкою й ніде не міг знайти собі тихішого кутка. Раптом довідався, що на горищі однієї казарми є чудовий куток, навіть з вікном. Я відразу попросив у начальства поставити там ліжко і столик. Зі мною пішов туди один член таборової управи. Подивився, мугикнув щось під ніс, і сказав: добре. І справді, поставили якесь ліжко з матрацом і військовими коцями та якийсь замусолений столик. Добре. Маю спокій. Але раптом, одного дня, приходжу на своє горище і бачу: стоїть ще одне ліжко, а на ньому сидить пристаркуватий панок. І так, знаєте, солоденько-солоденько посміхається до мене. Я не вітаюся, а він до мене: „Добридень, пане Осьмачко! Я називаюся Степан Риндик. Будемо тепер сусідами на цьому піднебесі”.

Мене, знаєте, взяла лютя, і я питаю: — Хто вам сказав, що тут можна жити, і хто вас сюди запровадив! — Управа табору. Там мені сказали, що поет Тодось Осьмачка знайшов добре місце на горищі. Там місця досить. Запропонували бути вашим сусідом. Я радо погодився. Я, знаєте, з фа-

---

ху фізик і педагог. Фізика — то моя пристрасть. Але друга, не менша, пристрасть моя — поезія. Грішу я в ній по-троху. Вам випадково не доводилося бачити мою збірку «Логос»? Оpubлікована в Празі 1942 року. Я, знаєте, давній, ще з 1920-го року, емігрант...

Отак розп'явся цей чоловік. Щоб задобрити мене чи що? Але я одразу вилив на його голову відро холодної води. — Пане, — сказав йому, — мене не цікавить ваша біографія. Я хочу, щоб ви зрозуміли, що тут, крім мене, ні для кого більше місця нема.

Той чоловік почав улесливо мене запевняти, що він мені не заважатиме, що місця тут достатньо і т. ін. Але я його не хотів і слухати. Я побіг до Управи табору. Там, бісові душі, зі мною не погодилися. Сказали, що той панок мусить там жити також. А я їм сказав, що жити там він не буде і пішов. Повечерявши, вертаюся на своє горище. Бачу, той пан сидить на своєму ліжку.

— Збираєтеся тут спати? — питаю.

— А де ж мені спати, пане Осьмачко, на вулиці чи на подвір'ї?

— То вже ваша справа, — кажу йому й теж починаю укладатися на ліжку.

Вранці, коли мій кум пішов на сніданок, я негайно згорнув його матрац, склав розкладачку, відчинив вікно і все викинув на подвір'я. Враз прибіг поліцай. — Що сталося? — питає. — Нічого, — кажу, — просто викинув непотрібні тут речі. — Та хто ж викидає речі через вікно? Треба було віднести, або зголосити в господарчу частину, — повчально каже мені поліцай.

З цього й почалося. Прийшов сам комендант табору. Як я міг таке зробити? — грізно запитував він. — А як ви могли підсунути мені шпигуна в ту закутину, яка не рахувалася житловою площею, і яку я сам знайшов? — відповів йому. Комендант розлютився, розкричався. Він, мовляв, цього мені не подарує. Він передасть справу до суду. Мене виключать з табору, як особу негромадську і таке інше. Ну, я, звичайно, зрозумів, що мені тут не жити. Непо-

---

мітно, одного надвечір'я, згорнув свої речі і гайнув до Мюнхену. Згодом — до Авгсбургу. А коли справа з виданням „Старшого боярина” стала актуальною — до Ульму, а звідти й до Цуффенгавзену.

* * *

Ще такий чисто літературний епізод. Тодось Осьмачка до щойно посталого письменницької організації МУР ставився поважно. До організаційних форм він був призвичаєний ще з доби „Ланки” й МАРСу. Але, як він себе поводив, як член об'єднання МУР, цього я не знаю. Про це дещо вже написав Улас Самчук у своїх спогадах „Плянета ДіПи”, а напевне багато цікавого скаже в своїх спогадах головний промотор МУРу Юрій Шевельов. Я мав нагоду спостерегти Осьмачку тільки на одній конференції МУРу в Авгсбурзі в лютому чи в березні 1946 року. Після Першого з'їзду МУРу, що відбувся наприкінці грудня 1945 року в Ашафенбурзі, керівництво заплянувало кілька літературних конференцій в більших скупченнях української еміграції. Першу конференцію вирішено провести в Авгсбурзі. Щойно обраний голова МУРу Улас Самчук не мав ані охоти, ані часу їхати на ту конференцію. Я мав інші невідкладні справи в Авгсбурзі і Мюнхені, тому, заодно, вирішив узяти участь і в конференції. Улас Олексійович просив мене, як члена Управи МУРу, виступити в його імені, привітати й відкрити конференцію. Я слово виголосив і конференція спокійно почала свою працю. Як пригадую, програма конференції складалася з доповідей: Юрія Шереха „Стили і форми української літератури”, Миколи Шлемкевича — щось на тему літературної проблематики у філософському аспекті; доповідав також Леонід Білецький, здається на тему фолкльору і художньої літератури. Теми Ігоря Костецького — не пам'ятаю. Почалися дискусії. Обмежень для виступів не було. Основна увага була зосереджена на доповідях Юрія Шереха і Ігоря Костецького. Вони ж бо порушили найдразливіші питання стилю й модерної поетики. Серед багатьох дискутантів узяв слово і Панас Васильович Феденко — літератор, публіцист, історик і відомий політичний діяч, соціал-демократ доби революції 1917-1920-х

років, емігрант першої пореволюційної хвилі 1920 року. Вочевидь, на багато літературних проблем модерного часу він дивився з погляду Квітки-Основ'яненка, а в крашому — з погляду народників кінця XIX сторіччя. Він не сприймав Хвильового і всіх тих, хто писав у його стилі. А модерну поезію та її спробу розхитати клясичний розмір, риму й строфу, розірвати з традиціями ліричних емоцій та громадянських мотивів, він вважав безглуздя. У цей момент у задніх рядах залі зчинився невиразний гамір і почувся нервовий голос Василя Барки: „Досить! Геть!“. Панас Васильович, хоч і досвідчений полеміст, у цих умовах ніби розгубився. Скориставшись з хвилиної тиші, сказав:

— Дозвольте мені висловити свою думку, мій погляд. Маю я на це право?

— Геть! Геть! — почувся у відповідь йому ще кілька голосів.

Голова конференції (от, рішуче забув, хто тоді головував) стукає, дзвонить, намагається припинити галас, але воювничі вигуки ватаги молодих модерністів на чолі з Баркою переходять на ще гостріший вереск.

Панас Феденко, скориставшись моментом несподіваної тиші, з виразною зневагою кинув:

— Оце така конференція вільної української літератури?! То я з нею нічого не хочу мати спільного. Це огидна атмосфера фашизму або комунізму. Він швидко покинув трибуну й демонстративно вийшов із залі.

Це мене приголомшило і обурило. Я негайно попросив слова і сказав, що те, що я побачив і почув тут, мене вразило й здивувало. Хто ми є: письменники вільного демократичного чи тоталітарного способу думання? Як можна було позбавити людину слова навіть тоді, коли б ми з нею були на 100 відсотків не згідні? Як член Управи МУРу, я рішуче відмежуюся від такого способу ставлення до тих товаришів, що інакше думають. З цього місця від себе особисто і, сподіваюся, від більшості наших членів, хочу препросити колегу Панаса Феденка за цей прикрий інцидент і запевнити, що МУР, як організація, з цим прикрим епізодом не

має нічого спільного.

Рясні оплески в залі мене підтримали і тим, ніби, злагіднили неприємний випадок. Повернувшись додому, я відразу поінформував Уласа Самчука про цю подію на конференції. Його, природнього демократа, пригнітив цей епізод. Він не тільки підтримав мою позицію, але й одразу, як голова МУРу, написав листа до Панаса Феденка, в якому перепросив його за прикрий випадок і запевнив у повній льбяльності до нього Управи МУРу та організації в цілому. Цікаво, що ставлення до цього епізоду мого доброго приятеля Юрія Шереха не пригадую. Навіть не пам'ятаю чи був він у той час в залі.

Цю мурівську історію я занотував, мотивуючись двома причинами. Поперше, щоб вона залишилася для нащадків. Бо навряд чи хтось із моїх колег її занотує. А з погляду, як жили і взаємились письменники в еміграції, вона варта такої уваги. Подруге, бо цей епізод, своєрідне зіткнення модернізму й традиціоналізму, передував виступу Тодося Осьмачки. Тодось Степанович у засаді вважав себе членом МУРу. Але, як завжди й у всьому, тримав себе тут на певній відстані. Свій виступ він почав з читання якоїсь своєї нової поезії. Потім почав викладати свої погляди на сучасну поезію. І тут, на диво, його дефініції часто майже збігалися з Феденковими. Він, у своєму стилі, кпив з невдалих рим, метафор, образів своїх молодших колег, доводив їхню штучність, неорганічність, стверджував, що спроби модерних поетів розхитати старі клясичні форми і розміри поезії є безсиллям новітніх Геростратів (хоч сам він, починаючи з „Кручі”, найбільше зробив для такого розхитування!) і, нарешті, твердив, що найвідповідальніший розмір для справжньої сучасної поезії, це — гекзаметр. Ніхто, звичайно, не знав, що Осьмачка саме тоді писав уже гекзаметром свого „Поета”. Всі бунтівники, що недавно гучним криком вигнали із залі немилого їм промовця, тепер сиділи тихо, зціпивши зуби. Лише інколи реагували глухим шумом. Бож це виступав не „старий емігрант” та ще й з тавром соціяліста, від якого, згідно з панівною опінією, треба відвертатися, а відомий поет. Тому й мовчки ковтали ті гіркі пігулки, що їх сипав Ось-

---

мачка.

На закінчення свого виступу, Тодось Степанович кинув кілька думок на організаційні справи МУРу. В іронічному тоні, висміюючи ті чи ті недосконалі ще форми внутрішньо-організаційних стосунків між членами й Управою, він закінчив, посміхаючись, закликком, щоб „братія Писателі” були обачні й не забували, що абрєвіатура МУР таїть у собі не тільки евфемічний сенс — „Мистецький Український Рух”, але й грізно поліційний — „Московский Уголовный Розыск”.

У залі — регіт і рясні оплески. Задоволений Осьмачка покидає трибуну.

* * *

Ще одна весела історія вже в нашому таборі. Коли нас перевезли з Ульму до Цуффенгавзену біля Штутгарта, то Осьмачка, звичайно, не дістав окремої кімнати. У тих умовах це було неможливо. Його призначили до кімнати, де жило ще два чи три одинаки. Це для нього було дуже прикро. Але він мирився, бо вже до того випробував кілька таборів і нічого кращого ніде не знайшов. Я не знав таборових стосунків, їх конфліктів і непорозумінь.

Дуже заангажований в загальноеміграційних культурних і суспільних справах (МУР, Комісія створення УНРади, в-во „Прометей”, УРДП тощо), я часто виїжджав з табору. Одного разу я був дома. Саме в той день в таборовому клубі мала відбутися доповідь активного мешканця табору інженера Хамуляка. На жаль, теми доповіді вже не пригадую, знаю тільки, що була вона актуальна й інтригуюча. Я вирішив піти послухати. Заля була повна. Доповідач вправно виконав свою роль. Почалися запитання до доповідача й зауваження. Раптом бачу, до слова зголошується Осьмачка. Чи дістав він дозвіл, чи ні, не пригадую. Але за якусь хвилину Осьмачка вже був на сцені й одразу почав своє слово. Я не маю стенографічного запису його промови. Тому не можу подати її оригінальний текст. Але сенс її зафіксувався в моїй пам’яті на все життя. Подаю ту промову в своєму, далеко, вочевидь, недосконалому переказі, наслідуючи по змозі інтонацію й деякі вирази Осьмачки. Отже, почав

Тодось своє слово так:

— Вельмишановна громадо! Я — поет Теодосій Осьмачка. Живу в цьому таборі від початку його заснування, але й досі не маю потрібного мені спокійного кутка. Я не знаю, яка диявольська сила тут діє проти мене. Давно, коли я видав свою першу збірку поезій „Круча”, академік Сергій Єфремов написав, що думи моїх поезій — це справжній голос трудящого українського народу, і що Осьмачка росте на справжнього великого українського поета. Пізніше я опублікував ще дві збірки. Після того „гепева” вирішила мене знищити. Але я не дався. Вижив. 1942 року я добився до Львова. Там мене зустріли як Боже Провидіння, як воскреслого із мертвих, а львівські газети писали, що найбільше святочне піднесення, яке пережила цього року наша львівська громада, це — прибуття до Львова Тодося Осьмачки. Львів справді прийняв мене як рідного сина. Але прийшов час і ми змушені були покинути Львів й опинитися ось тут у цих казармах. І тут, шановна громадо, я не маю не тільки пошани, а й тихого куточка для праці. А я ж пишу. Бо слово — теж зброя. Наше таборове начальство каже, що нема. Як нема, бісові душі, коли в такому-то корпусі, на такому-то поверсі, кімната ч. 8 (цифру запам’ятав!) вже два місяці порожня, старанно замкнена. Очевидячки, для когось її приховують. Скажіть, люди добрі, чи це справедливо?

У залі — гамір. Зусюди чути якісь невиразні вигуки. Раптом підводиться наш таборовий швець. У якійсь пивниці нашого табору мав він своє місце й сумлінно латав таборянам їхнє взуття. — Я не розумію, — мовив він де-що пригнічено, — щоб мати в нашому таборі такого великого поета і не створити йому умов для праці, це — ганьба. Я думаю, що чекати ласки від нашого таборового начальства, вже нема чого. Пане Осьмачка, — звернувся він до Тодося, — прошу, покажіть зараз же мені ту вільну кімнату. Я її вам сам відчиню.

У залі галас, оплески, сміх.

— Всіх, хто хоче допомогти нашому поетові, прошу піти зі мною.

В залі підвівся якийсь десяток людей. Осьмачка в ту мить сходить зі сцени і переможно прямує до дверей. За ним впевнено крокує швець, а далі цілий гурт тих, що волюли взяти участь у цій цікавій реbelie. Публіка гамірно супроводила таборових „повстанців”. Бідний доповідач розгублено дивився на цей несподіваний фінал, кількаразово пробував втихомирити залю. Але це йому не вдалося.

А тим часом ребеліянти на чолі з симпатичним шевцем знайшли замкнуту кімнату. Замок чи зірвали, чи вміло відімкнути, негайно внесли Осьмаччині лахи і його „чамайдан”. Таким революційним способом вселили Тодося Осьмачку в окрему кімнату.

Незабаром прибігло кілька осіб з таборової Управи. Осьмачка, розповідали мені, сидів поважно за столом і удавав, що дописує якусь сторінку. Керівник мешканевого відділу Управи спитав:

— Хто вам дозволив поселитися в цій кімнаті?

Осьмачка притишеним, але певним голосом відповів:

— Громада, пане добродію, громада.

— Вибачайте, пане Осьмачка, ви ж знаєте добре, що мешкання в таборі розподіляє не громада, а вибраний нею мешканевий відділ.

— Шановний пане, я до вашого відділу сто разів приходив і просив, молив, кланявся, але ви мене не чули. А народ — почув і одразу, правом громади, кімнату мені знайшов.

— Але це — незаконний вчинок. Якщо ви не звільните кімнату, то справа піде до таборового суду, вас покличуть на розправу...

— Пане, — зупиняє його Осьмачка вже дещо владним голосом, — марно! Я дверей до кімнати силоміць не відчиняв. Не явлюся до жодного вашого суду. Говоріть у цій справі з громадою.

На цьому, здається, діалог і скінчився. Чи була якась розправа, чи таборова Управа намагалася показати свою владу, чи просто погодилася з фактом і не побажала з цього робити непотрібного собі розголосу — цього я вже не при-

---

гадую. Знаю тільки, що Тодось Осьмачка прожив у тій кімнаті до виїзду в США.

Характером Тодось Степанович був людиною, я б сказав, замкнутою в собі, чи, точніше, недовірливо-відчуженою. Ця риса особливо поглибилася його хворобою. Навряд чи він мав будь з ким довготривалі дружні й щирі стосунки. Стосунки між нами нагадували припливи і відпливи морських хвиль. То Осьмачка виявляв, здається, щире, безпосереднє, дружнє ставлення, то раптом — недовірлива стриманість, а інколи — абсолютна замкнутість, майже ворожість. У такі моменти він проходив повз мене швидко, ніби не бачив мене. Я на ці „витвари” Осьмачки не реагував ніяк. Я знав їх підґрунтя й цілком спокійно й вибачливо дивився на них. Проходив якийсь час і Тодось Степанович з’являвся до мене з якоюсь шалапутною веселою ідеєю, вісткою чи особистим успіхом. Так 1948 року, після чергового похмурого ставлення Осьмачки до мене, раптом — заходить. Сяючий, усміхнено-життєрадісний, дружній. Після кількох, з чемности мовлених фраз, розкриває свою неодмінну течку, витягає книжку і святково, як на сцені, протягає мені й каже: — Товаришу Костюк, вам першому дарую цю щойно опубліковану книжку. Ви це заслужили. — Я з подякою беру книжку. Бачу — поема „Поет”. Прошу його не вживати суперлятивів, бо я нічим не прислужився до видання цієї книжки. Але Тодось Степанович, заперечуючи, пригадає недавнє видання „Старшого боярина”, яке без моєї наполегливої ініціативи навряд чи було б здійснене. Одним словом, новий приплив дружби, щоб через якийсь час знову змінитися на відчуженість і бокування.

На щойно подарованій книжці „Поет” читаю його присвячення:

„Вельмишановному панові Подолякові-Костюкові Григорію на спогад про турботи про „Старшого боярина”, і про високошановного Юрія Стефаніка згадку... Бо якби не він, то наша література не мала б одної з цікавіших повістей.

З пошаною — Т. Осьмачка

Року 1948, Мюнхен”.

Ця Осьмаччина „формула” потребує деякого розшифру-

вання. Я вже вище згадував, що коли я склав плян для в-ва „Прометей”, то серед інших відомих мені недрукованих ще творів („Тигролови” І. Багряного, „Юність Василя Шеремети” У. Самчука тощо) я поставив і „Старшого боярина” Т. Осьмачки. Осьмачка був десь далеко. Оказійно я повідомив його, щоб він негайно передав мені текст. Одразу прийшла розпачлива відповідь: тексту „Старшого боярина” він не має. Знає, що копію мав Юрій Стефанік. Але він повідомив Тодосю, що валіза з рукописами застрягла в Відні і він не певний, що її скоро дістане. Тоді я написав до Ю. Стефаніка й просив його вжити всіх можливих заходів, щоб машинопис врятувати. Перша відповідь була невтішна. Поробив усі можливі заходи, але чи вдасться вихопити з Відня валізу — не певний. Та незабаром прийшла друга — позитивна. Валізу пощастило вихопити з Відня. Машинопис „Старшого боярина” передає через певні руки Осьмачці. Осьмачка негайно привіз мені. Так „Старший боярин” опинився у мене. Копія ця була дуже знівечена. Я мав великий клопіт, поки довів її до пуття і спішно здав до друку. Тим часом приїхав Осьмачка до нашого табору на постійне. Був щасливий. Прочитав першу коректу, поробив ще якісь свої правки і додатки і наприкінці 1946 року „Старший боярин” вже вийшов друком. Отака причетність моя і Ю. Стефаніка до історії видання „Старшого боярина” і такий захований сенс вищезитованої, дещо плутаної й алогічної дедикації Т. Осьмачки на подарованому мені примірнику поеми „Поет”.

* * *

З публікацією „Поета” пов’язаний ще один кумедний епізод, який кружляв серед літературної та мистецької громади еміграції. Занотую версію, збережену в моїй пам’яті. Поему було видано Видавничою спілкою „Українське слово” в Регенсбурзі. Обкладинку й мистецьке оформлення в цілому виконав молодий, але вже досить відомий маляр Михайло Дмитренко. На двокольоровій обкладинці бачимо: у фотелі сидить чітко стилізована постать молодої людини, з підкресленою мистцем сугестією — мислитель, поет. Одяг — неозначений —

не то комбінезон, у якому люблять працювати мистці-маляри в своїх ательє, не то вміло огорнутий староримський хітон патриція. Мені видавалося таке оформлення обкладинки поеми „Поет” художньо досить вдалим. Але хтось із злосливих друзів Осьмачки, очевидячки для жарту, пустив шептаний жарт: зверніть, мовляв, увагу, як Дмитренко злосливо покпив над образом замріяного мислителя чи поета. Накинувши на нього недбало стилізований одяг, він зробив так, що нижче пояса, у відповідному місці, виразно випинається інтимна частина чоловічого тіла. Цей шептаний жарт дійшов до Осьмачки. Він глянув ніби уважно й повірив, що це зауваження має сенс. І Осьмачка розлютився. Негайно поїхав до Мюнхену. Ательє Дмитренка було, здається, на Дахаверштрассе. В ньому тоді було кілька гостей. Осьмачка ввійшов, розповідали мені, ні з ким навіть не вітаючись, підійшов до Дмитренка і, тикаючи пальцем у обкладинку, запитав чи це він навмисне чи випадково таке встругнув? Спантеличений Дмитренко, здивовано спитав: „Що саме? Що вас хвилює? — А-а-а що саме? — вже з люттю вигукнув Осьмачка. — А це що стирчить? — тикаючи у відповідне місце обкладинки.

— Та що ви, Тодосю Степановичу, — каже, сміючись Дмитренко. — Це ж є звичайна складка недбало накиненого одягу мистця.

Це чомусь ще більше розлютило Осьмачку. Він кинув Дмитренкові якусь образу. Той уже теж скипів і відповів ще гострішою образою на адресу Осьмачки. У відповідь Тодось кинувся на Дмитренка. Вони зчіпилися в бійці. Присутні кинулися й розвели їх. Звичайно, що „слава” про цей інцидент пішла між люди і дійшла до мене.

То вже був, мабуть, останній рік перед виїздом Т. Осьмачки за океан. Я вже не мав можливості ніколи з ним про цей епізод поговорити й устійнити його вірогідність. Бо Тодось тримався від мене на великій відстані. І не тільки від мене, а й від багатьох ближчих йому людей. Він нікому не довіряв і боявся, що хтось зробить на нього донос і перешкодить виїхати за океан. Цим і закінчилися мої контакти з Тодосем Осьмачкою в добу існування таборів ДіПі.

Згодом, уже в Нью-Йорку, десь у вересні 1954 року, а, може, й пізніше, під час одного з моїх частих тоді діалогів з Осьмачкою, він розповів дещо жартома, з властивим йому вїдливим сарказмом, як він у таборі села Егленталь біля Кауфбойерну, в конфлікті з Михайлом Орестом і Василем Гайдарівським (які йому перешкоджали в його „комфорті” біля вікна), налякав їх добре вигостреним ножом, поклавши його на поготові біля себе. При цій нагоді, я жартома сказав: — Тодосю Степановичу, я чув, що ви орудували ножом також у своїй мистецькій дискусії з художником Михайлом Дмитренком, що оформив видання вашого „Поета”. Тодось посміхнувся: — То не зовсім так. Щодо конфлікту з Дмитренком, то я йому мав заплатити за оформлення певну суму. Один мій приятель (Осьмачка назвав прізвище, але я не занотував), що мав у Мюнхені якусь крамницю, обіцяв мені, що заплатить Дмитренкові. І дійсно, він йому заплатив, бо мені про це написав і прислав офіційну розписку. Але, коли книжка вийшла, Дмитренко, зустрівшись зі мною в редакції „Української трибуни”, спитав мене, коли я заплачу належний йому гонорар. — Та ви ж уже свій гонорар дістали, — кажу йому. — Як то я дістав? Хто мені його платив? — підвищив тон Дмитренко. Я витягаю розписку згаданого пана, показую йому й кажу: — А це що по-вашому — брехня? — Так, це брехня. Я жодних грошей від цього пана не дістав, — гостро каже Дмитренко, — і вам не вдасться належні мені за працю гроші привласнити.

Це мене розлютило. — То я що, шахрай?

— Ти краще скажи, гроші мені віддаси?

— Ні, — кажу категорично.

— Він тоді несподівано розмахнувся й мене по писку — ляп! Ну, тоді я вже не міг себе стримати. Я вихопив з кишені свій складний ніжик, затиснув його в кулак і скочив, як тигр на свого напасника, і заїхав йому кулаком, у якому був затиснений ніжик, по мармизі. Черенки ножика, звичайно, роздряпали йому пику в двох місцях. Кров його заюшила, мене вхопили за руки і не дали „заїхати” ще пару разів. Оце і все. На цьому й закінчився мій конфлікт з Дмитренком. Більше він

від мене грошей не вимагав, — закінчив епічно свою жанрову розповідь автор знаменитої поеми „Поет”.

Після виїзду Годося Осьмачки до США мої контакти з ним перериваються на кілька років. Нова зустріч відбулася, правдоподібно, 1953, а, може, й 1954 року в Нью-Йорку. Сталося так: саме тоді новозасновані наукові українські осередки у США УВАН і НТШ дістали невелику допомогу від Східньо-європейського фонду США. За `моєю консультацією в УВАН швидко склали відповідний плян. До нього ввійшли твори як емігрантів, так і репресованих чи переслідуваних письменників Радянської України. До пляну було включено і книжку Т. Осьмачки. Де він тоді жив — не знаю. Але його повідомили про це і він негайно приїхав і запропонував видати збірку своїх поезій, куди мала б увійти і поема „Поет” у дещо новій редакції. Збірка мала назву „Із-під світу”.

Тоді ми вперше після чотирьох років зустрілися знову. Годось був у доброму настрої. Ніби широко тиснув мені руку й проказував: — Ну, то приїхали й ви до Гамерики. Це добре. Тому, мабуть, моя збірка й потрапила до пляну видання.

Я йому відповів, що моя роля тут була маленька, що його, як поета, шанує широкий загал і він, як емігрант, мусів бути в цьому пляні.

— Але редактором цих видань будете ви, — не то питає, не то стверджує Годось Осьмачка.

— О, ні! Мене вже перевантажили докраю. Думаю, що кожна книжка матиме окремого редактора.

— А як же буде з моєю книжкою? — дещо стурбовано питає Осьмачка.

— Не турбуйтеся. Ось щойно приїхав до Гарварду Юрій Шевельов. Він, напевне, не відмовиться. Авторитетнішого редактора й не знайти!

Як і завжди в таких випадках, Осьмачка не виявив ясно свого ставлення до цього питання. Він тільки мугикнув і неоднозначно мовив:

— Ага, може й так...

Т. Осьмачка в Америці вже понад три роки. Я поцікавився, як він пристосовувався в Новому Світі. Він розпові-

---

дав імпресіоністично. Деталі забулися. В пам'яті залишилося: мив підлоги заль і коридорів залізничної станції Пенсільванія в Нью-Йорку. Мив начиння в ресторанах. Потім плюнув і подався світ-заочі шукати щастя-долі. Побував у Детройті, Чикаго, Міннеаполісі. Звідти — помандрував до Канади. Під час мандрів почав писати повість „Плян до двору” (доба колективізації). У Торонто її закінчив і вдалося тут видати. Дістав навіть невеликий гонорар. Поїхав до Едмонтону. Зустрівся з Юрієм Стефаніком. Там його тепло прийняли. Ю. Стефанік заклав Товариство Фонду Осьмачки. Це дало змогу сісти за писання нової більшої речі. Питаю, якої? Не хоче сказати. Вона ще в хаотичному риштуванні, в сивому тумані. Як чітко оформить, тоді скаже. Запросили до Монреалю. Поїхав. Там теж створили йому догідні умови. Але згодом — знову до Торонто. А там прийшла вістка з УВАН. Тому знову опинився в Нью-Йорку.

Я кажу, що сталося дуже добре і що він приїхав вчасно. Саме зараз тут твориться письменницьке об'єднання „Слово”. Його членство в „Слові” дуже бажане. Це його зацікавлює.

— „Слово” — це добра назва, — каже Тодось. — У Києві було путяще письменницьке в-во „Слово”.

Я ще повторив, чи можемо ми розраховувати на його членство. У відповідь, він запитав, хто ж там уже є? Я назвав кількох з ініціативної групи: Галину Журбу, Уласа Самчука, Євгена Маланюка, Святослава Гординського, Докію Гуменну та інших. Він ще запитав: — „А ви там будете?” — Так, — кажу, — я один з ініціаторів. — Тоді рахуйте і мене, — сказав Тодось Степанович. — А знаєте, — раптом повертаючись до теми своєї плянованої збірки, — каже він, — я думаю до плянваного в УВАН тому моїх поезій додати поему „Поет”. Але по-новому відредаговану, з новим 24-м розділом і деякими новими вставками. Що ви на це скажете?

Я зазначив, що це виключно його авторське право. Але, водночас, я думаю, що він до поеми додасть розмаїту добірку своїх поезій з різних часів і збірок. Ми розійшлися майже друзями.

За рік, якщо не більше, цей том вибраних поезій Теодосія Осьмачки (в останні роки він рішуче змінив своє давнє ім'я Тодось на ошляхетнене — Теодосій), під назвою „Із-під світу”, вийшов у виданні УВАН у США. Обкладинку дав Петро Холодний (Молодший), знаменитий портрет виконав Іван Кейван із Едмонтону, а загальну редакцію тексту зробив, як я й передбачав, Юрій Шевельов. Портрет мистця І. Кейвана був дуже вдалий не тільки тому, що він змалював досконало анфас Осьмачки, а особливо тому, що він вникливо вхопив неповторну рису Осьмачки — його іронічну посмішку.

Був Великдень, правдоподібно, 1955 року. До нас завітав Тодось Степанович. Як дарунок, приніс мені щойно видану книжку „Із-під світу”. На ній коротеньке присвячення: „В. Ш. Панові Григорієві Костюку. Щире Великодне із Вашою Родиною «Христос Воскрес!». Т. Осьмачка”.

Був святковий настрій. Рая частувала нас свяченим ячком, смачною, власного рецепту, паскою і ковбасними виробами Бачинського з Давнтавну. Ми з Тодосем випили по чарці віскі й полинули в спогади про наше дитинство, коли це велике весняне свято воістину щороку духовно воскрешало все добре і людяне в душах нашого працюючого народу. Ми пригадали багато чарівних поетичних звичаїв, пісень, гавівок Великоднього тридення. Я — з Поділля (західнього), а Тодось — з Київщини (тепер Черкащина. — Ред.). І о, диво! Наші пригадки довели побутову й культурну єдність українського народу. І це нас найбільше тишило. Такого сяючого, безпосереднього Осьмачки я згодом уже ніколи не бачив. То був винятковий і останній наш справжній Великдень.

Невдовзі Т. Осьмачка зник з мого горизонту, не сказавши мені ані слова, так ніби втік. Коли, куди, якими засобами? — не знаю. Та раптом, 25 серпня 1955 року дістаю листа від нього з Канади. Міста вже не пригадаю, але здається, що з Торонто. В листі — скарга на цензуру в газеті *Український Прометей*, що виходила в Детройті. Що саме там його цензурували — не пам'ятаю, а лист загубився. Редактором газети тоді був Василь Іванович Гришко, людина дуже толерантна до думок інших. Не можу припустити, щоб він щось

справді важливе цензурував. Десь у травні чи червні того ж року Тодось Степанович опублікував у кількох числах цієї газети досить велике есе під заголовком: „На початку — слово”. На тлі найновішого літературного процесу він виклав докладно свої думки про творчість Володимира Винниченка. Можливо, що в цій статті В. Гришко поробив якісь поправки. Але я певний, що були вони не на шкоду статті. Проте, Тодось Степанович був переконаний, що кожне написане ним слово — недоторкане і кожна зміна, навіть на краще, це вже — цензура.

Цікаво, що Осьмачка із своєю скаргою звертався до мене, як до арбітра, в той час, як я не мав жодного відношення до видання цієї газети. Я йому відповів дещо жартома, мовляв, то якесь непорозуміння й про те варто забути.

Нав'язуючись до згаданої статті, хочу ствердити, що для Осьмачки В. Винниченко був одним із небагатьох авторитетів в українській літературі. Шевченко, Франко, Леся Українка, а за нею — Винниченко. У літературі останнього 30-річчя, на його погляд, Винниченко був єдиний і найбільший. До речі, моя активна праця над спадщиною Винниченка була до деякої міри причиною Осьмаччиної довіри до мене. Його дуже турбувала доля архіву й закутка. Він часто казав мені: — Ви ж бачите, як еміграція ставиться до Винниченка. Не випускайте цих справ хоч ви із своїх рук. Бож пропаде все. А це ж була б страшна втрата. Я його заспокоював: „Не вся ж, мовляв, еміграція негує Винниченка — є й свідомі, далекозорі патріоти. Треба тільки якось нав'язати тісніший контакт з цими емігрантами. Нема сили, але треба їх якось об'єднати навколо Винниченківської комісії УВАН. У Детройті існує ще Товариство ім. Винниченка. Вони зберігають чимало його малярських творів. Я їм написав листа. Маю вже контакт з групою Томи Кобзея з Вінніпегу в Канаді. Але треба б написати пару добрих статей про Винниченка та його спадщину. Я пляную, але не маю часу і сили. Все сподіваюся, що хтось таки підтримає мене.

Отакі розмови точилися тоді між нами. І мені здається, що згадувана стаття Тодося Степановича „На початку — сло-

---

во" була написана в наслідок цих наших розмов.

У жовтні 1955 року я знову одержав листа від Осьмачки. На цей раз, здається, з Едмонтону. Писав, що закінчує повість „Про великого мордерця”. Без сумніву мова йшла про його „Ротонду душолюбців”. Настрій в листі був піднесений. Знайшовся вже, писав він, навіть перекладач на англійську мову. Отже, прокльовувалася з листа надія на видання й цією мовою.

У січні 1956 року Осьмачка писав мені, що напав на нього перекладацький настрій. Він переклав, а в-во „Українські вісті” в Ульмі видало поему „Баллада Редінгської тюрми” Оскара Вайлда. А оце вже взявся за працю, по-новому перекладаючи „Макбета”, а опісля запланував перекласти неперекладену досі ніким на українську мову історичну драму „Король Генрі IV” Вільяма Шекспіра. Я писав йому підбадьорливі листи, а сам собі з подивом думав: звідки у цієї хворої людини, що не має ні сталої праці, ні сталого мешкання, ні постійних заробітків, така невичерпна творча енергія?

Мабуть з травня 1957 року Осьмачка замовк. Що робив, де жив — не знаю. Раптом, у другій половині грудня 1957 року Тодось Степанович з'явився з валізкою просто до мене. Вітаю й питаю, що сталося? Набридла Канада чи заскучив таки за Нью-Йорком? Та ні, каже, є справи, які можна вирішити тільки в Сполучених Штатах Америки. І тут же ставить питання руба: чи можна в мене перебути кілька днів. Я, звичайно, погоджуюся. Так почався етап нашого вже ближчого спілкування.

Наближався новий 1958-й рік. ОУН „Слово” вже традиційно влаштовувало зустріч Нового року. Це була завжди щира товариська зустріч письменників із своїми читачами й прихильниками. Зустрічі завжди відбувалися в зручній і просторій залі Українського Інституту Америки (будинок Джуса). То були веселі й дружні зустрічі на доброму культурному рівні. Музичні перерви завжди заповнювала чарівна вихованка високої музичної культури Відня Дарія Каранович, вокальні — улюблені наші тогочасні співачки, блискучі в своїх від-

---

мінних талантах, особливо шановані в нашому письменницькому середовищі, — Ганна Шерей і Марта Кокольська. Наші тоді популярні гумористи — Микола Понеділок та Ікер (Іван Керницький) розважали гостей новорічними гуморесками, а Петро Голубенко своєю сатиричною поемою „Еней в еміграції” доповнював загальний веселий настрій. Після 12-ої години — коктейль і танці. Українська інтелігенція Нью-Йорку та його околиць радо приходила на наші новорічні зустрічі.

Такою в основному була й наша зустріч 1958 року. Тодось Степанович охоче пішов зі мною на цю зустріч. Його поява була, до певної міри, сенсацією вечора. До того він ніколи не бував на наших таких вечорах. До нього підходили, знайомилися й вітали всі — від найстарших — Галина Журба, проф. Володимир Міяковский, до наймолодших — Юрій Тарнавський, Марко Царинник, Богдан Бойчук та інші. Тодось Осьмачка стояв високий, стрункий, з обличчям римського патриція і, як завжди, іронічно посміхався, вислуховував більші чи менші суперлятиви і з певною стриманістю, але ввічливо, тиснув їм руки. Опісля Тодось спитав:

— Гм... І всі вони пишуть?

— Звичайно пишуть, — посміхаюсь.

— Ти диви! І щось путяще?

— То вже вам належить оцінити. Це ж бо ваші духовні діти. Вони не даремно так щиро вітають вас. Вони чекають вашого благословення.

— Ге, благословення! А мене хто благословив? Хіба си-чі в гаю, та німецькі набой на фронті.

— Е-е-е, Тодосю Степановичу, не грішіть. А Тичина? А Єфремов?

Він якусь мить дивився на мене мовчки, а потім стиха мовив:

— Мабуть маєте рацію. Щось таке було. Але про Тичину я ще вам розповім при нагоді.

Наші дбайливі господарі почали наповнювати келихи — хто вином, хто віскі, хто коктейлем. Отже наближалась 12-та година. Я глянув на годинника: стрілки показували останні секунди старого року. Я, як Голова, мусів сказати кілька слів.

На Таймс Сквері годинник б'є дванадцятю. Всіх присутніх вітаю з Новим роком. Грім оплесків, радісних вигуків, обіймів, спонтанний загальний спів. Музика грає якусь бравурну модерну мелодію. Поволі охочі втягаються в масовий танець. Ми з Осьмачкою знову наповнюємо свої чарки коктейлем, уможуємося зручно і спостерігаємо це новорічне шаленство. Раптом музика вдарила щось українське — не то гопак, не то старовинне „чебарашка” — одним слівом, щось розгонисто-вихрясте. Шанувальники модерної румби почали зупинятися й відходити набік. У центрі залишилося либонь декілька пар, які з ентузіазмом підхопили експресивну українську музику й завихрили в новому танку.

Серед цих кількох ентузіястів бачимо Емму Андієвську. Партнера її вже забув. Танцювали вони оригінально — на певній віддалі одне від одного, але дотримуючись спільного ритму. Раптом з Емми злітає черевик на високому каблучі. У залі сміх, але Емма не розгубилася: зухвало хвисьнула ногою з черевиком і той полетів геть у натовп. Заля гучно реагує, а Емма ще з більшим завзяттям босими ногами вибиває потрібний такт. Заля знову вибухає сміхом подиву й бурхливими оваціями.

Т. Осьмачка сидів поруч, уважно вдивлявся в цю сцену і, видно, з подивом мовив ніби ні до кого:

— От сатана! Ви бачите? І вона що — поетка?

— Та ще й яка! — відповідаю в його стилі, — складна й химерна, як цей танець. Обіцяє бути великою.

Осьмачка тільки неозначено мугикнув на ці мої слова й не коментував їх. Було вже далеко по 12-й. Новорічний гамір поволі стихав. Ми верталися з вечора в доброму новорічному настрої.

* * *

Почався новий рік нашого спільного буття — 1958-й. Замість кількох днів Тодось Степанович прожив у нас понад місяць. Не було то дуже весело. Бож треба знати, що хоч я мешкав тоді в дуже фешенебельному районі нью-йоркського істсайду, на розі 78-ї вулиці й знаменитої Лексінгтон аве-

---

ню, тобто в центрі міста, два кроки від Центрального парку, за півквартала від Метрополітен музею, в районі розташувань багатьох мистецьких галерій, зручного доїзду до Колумбійського університету, Центральної публічної бібліотеки, УВАН, по сусідству з Українським інститутом Америки, де був центр нашого ОУП „Слово”, — але мешкання було дуже бідацьке — напівпідвальні дві кімнати з кухнею та іншими вигодами. Як з тимчасовим ми з дружиною змирилися з ним, але тримати в цих умовах ще й гостей, — було суцужно. Та ради не було. Ми не могли відмовити Тодосеві в мешканні й він поволі вростав у нашу родину. Але несподівано один щасливий випадок розв'язав цю прикру побутову ситуацію. Відома співачка і наша кума, Ганна Шерей, із своїм чоловіком Василем, переїздили на нове, зручніше для них мешкання. Вони радо погодилися старе мешкання передати Осьмачці. Дякуючи цьому випадку, наприкінці січня 1958 року Т. Осьмачка легко осів у двокімнатному, з кухнею й усіма вигодами ізольованому мешканні ч. 341 Схід, 119 вулиця, квартира 38, на 6-му поверсі. Рая злагодила Тодосеві подушку, пару простирал, якийсь коц. Було в нас невживане ліжко з матрацом. Усе це я поклав на малу вантажівку й відвіз на нове мешкання Осьмачки. Все було влаштовано, як на наші можливості, добре. Умови для праці добрі: тиша, спокій.

І перший місяць Осьмачка був щасливий. Одного разу якось сказав мені: — Ну, тут я вже закінчу свого Шекспіра, напевно маючи на увазі драму „Король Генрі IV”, над якою, після „Макбета”, він інтенсивно працював. Секрет ще й у тому, що ці обидві драми обіцяв видати Ігор Костецький у своєму щойно заснованому в-ві „На Горі” і, що найважливіше, обіцяв гонорар — 500 доларів. Як гонорар за таку велику працю, ця сума була мізерна, але для зубожілого Осьмачки вона була тим жмутком свіжої зеленої травиці, що її жорстокі візники прив'язують на кінець дишла, до якої голодні коні тягнуться з усієї сили. Ці обіцяні 500 доларів смачно „пахли” Осьмачці й він тягнув свого воза далі у доброму творчому настрої. Я запропонував йому виступити перед ширшою

ню-йоркською громадою з читанням своїх творів. Осьмачка спочатку поставився стримано до такої пропозиції, але, подумавши, сказав, що можливо я маю рацію. Адже ж він ще в Нью-Йорку не виступав. Отже, домовилися: вечір організує ОУП „Слово”. Дата вечора — 2 лютого 1958 у великій залі Українського Народного Дому на 2-й авеню Давнтавну.

Заля, що вміщає понад 500 осіб, була переповнена. Т. Осьмачка для української інтелігенції — сенсація, тому й народу маса, а це добрий знак. Пам'ять зафіксувала цей вечір так. Після відкриття я виголосив вступне слово про поета, а тоді попросив до слова Теодосія Осьмачку.

Його зустріли оваціями і він спочатку висловив кілька своїх думок про мистецтво слова та про поезію оригінальну і перекладну. Потім прочитав невелику добірку своїх поезій і закінчив читанням свого перекладу „Баляди Редінгської тюрми” Оскара Вайлда. Його думки про мистецтво оригінальної й перекладної поезії засвідчили, що він ворог не модерної, а безпредметної та безідейної поезії. Його оригінальні поезії аудиторія прийняла з захопленням, а читання „Баляди Редінгської тюрми” викликало подив і ошелешення. Він не читав її, як звичайно, а якось своєрідно проспівав її, — монотонно і сумно. Той вечір дав Тодосеві Степановичу не тільки добрий гонорар, а й моральне задоволення. Він відчув, що українська громада в масі своїй його шанує. Це був добрий укол для його дальшої творчої праці. Я також був не менше задоволеним, бо бадьорість Осьмачки утверджувала мою надію, що він тепер із свого мандрівного життя увійде в нормальну творчу течію.

Аж раптом, десь наприкінці лютого 1958 р., Осьмачка почав приходити подратованим і ніби фізично втомленим. Питаю — в чому справа?

— Біда, — каже, — і тут знайшла мене диявольська сила. Б'є електричним струмом... Не дає ні спати, ні працювати...

Я приголомшений, але намагаюся спокійно провадити розмову:

— Хто б'є? Що ви вигадуете?

— Еге, вигадую. Пожили б ви на моєму місці...

Я дивлюсь на його змучене обличчя й не доберу, що йому сказати.

— Що ви говорите? Таж ваше мешкання цілком ізолюване. Має товсті кам'яні стіни. Які ж струми можуть пройти крізь них?

— Еге!! „Товсті стіни”, „ізолювані”... Та ви розумієте, що дияволи з гепеви мають тепер такі досконалі електричні машини, що й крізь залізну стіну чи цементну, залізобетонну проходить струм і б'є людину...

— Але ж, Тодосю Степановичу, в тому мешканні кілька років жили Шереї і їх жодні струми там не били.

— Ге, Шереї... Вони їм не потрібні. Гепева не на всіх полює.

— Чому ж мене, чи, скажімо, Багряного не б'ють. Адже ним, та зрештою і мною та і нам подібним, „там” таки цікавляться.

Т. Осьмачка глянув на мене й дещо зневажливим тоном мовив:

— Та що ви мене переконуете й умовляєте. Давно відомо: „Тісний чобіт чужої ноги не муляє”.

Одним словом я тоді збагнув, що на Тодосю насунула давня хвороба, що Кирилівка не була симуляцією. Але що робити? Як його заспокоїти? Я не знав і не міг. Тодось пішов од мене похмурий і стривожений.

* * *

Саме в той час я одержав також тривожні вісті з Парижу й з Мужену: стан здоров'я Розалії Яківни Винниченко дуже погіршав. Треба негайно приїхати і рятувати архів. Я вирішив, що треба негайно їхати. Та виникає ряд труднощів, а насамперед — брак грошей. Дирекція Архіву Колюмбійського університету від імени якої я мусів провести цю акцію, за такой короткий час не могла мені видати потрібної суми. Проф. Артур Мозлі (директор Архіву) радить знайти фонди приватним способом. Коли повернуся — все буде покрито. Хоч це було тоді тяжке завдання, але я так і зро-

---

бив. Подруге, відділ віз Державного департаменту не поспішав з візою й закордонним пашпортом, а я квапив. Потре-те, свій від'їзд, майже на місяць, я мусів був узгіднити з керівництвом Будинку єврейської культури (Atran House for Jewish Culture), де я теж мав працю. Все це вимагало турбот і часу. І от, саме в цей гарячий час дістаю „СОС” від Осьмачки з психіатричного відділу шпиталю Бельв'ю, що на 2-й Авеню Мангетену. Що за біда? Як і чому він туди потрапив? Вириваю час, їду туди. Виявляється така майже анекдотична історія: після останньої розмови зі мною Осьмачка зневірився в моїх можливостях захистити його від тортур таємним промінням чи струмом. Витерпівши „тортури” ще два чи три дні, він вирішив шукати захисту в поліції. Зайшовши в найближчу районну дільницю, він вніс скаргу і просив захистити. Там швидко збагнули, з ким мають справу, посадили Осьмачку в авто й відвезли в Бельв'ю для перевірки й відповідної діагнози. Тодось збагнув, куди він уліз аж тоді, коли його одягли в шпитальний одяг і замкнули у відповідне приміщення. Розповідаючи це все, зі сльозами благає рятувати. Обіцяю зробити все можливе, але попереджаю, що цими днями вилітаю до Франції, щоб рятувати архів В. Винниченка. Якщо сам не встигну, то може знайду когось із „братсьєв пісателєй”, щоб довершив його „визволення”.

Повернувшись, я задумався. Що робити? Я ж за два-три дні відлітаю до Франції. Кого ж попросити? Святослав Гординський десь у Римі чи Едмонтоні. Вадим Лесич? Балакун великий, але в практичних справах для когось — безнадійний. Телефоную до Юрія Лавріненка. Він тоді був головою Фонду Осьмачки. То мусів би допомогти. Інформую його, але Юрко дуже співчуває, та взяти на себе якісь обов'язки відмовляється. Він саме тоді почав працювати над антологією „Розстріляне відродження” і ні на що інше вже не має часу. Рішуче відмовляється. Я його переконував, що це на короткий час, що морально ми зобов'язані в біді допомогти товаришеві, що я теж щось пишу (я тоді працював над матеріалами дослідження про національну політику Комуністичної партії для великого збірника, що готувався на замовлен-

---

ня Інституту вивчення історії, політики та культури СРСР. Праця була термінова, але доведеться відкладати, бо такі наші умови). Алеж нещастя Осьмачки це дуже болюча справа. Хто ж нею заопікується, як не ми з тобою? Але моя красномовність не переконала Юрка. Він рішуче відмовився. Я був дуже пригнічений. Але що мав робити? Телефоную до д-ра Тершаковця, психіатра, що професійно пов'язаний з Бельв'ю. Викладаю йому історію Осьмачки. Прошу заопікуватися ним. Доктор поставився з професійним розумінням і твердо обіцяє взяти Осьмачку під свою опіку. Мені аж легше стало на душі. Далі я прошу пані Ніну Сороченко, інтелігентну киянку, що активно співпрацювала в Фонді Осьмачки, і свою дружину тримати з Осьмачкою навіперемінки контакт на час моєї відсутності.

3-го березня я відлетів до Парижу. А тим часом, д-р Тершаковець вирішив забрати Осьмачку з Бельв'ю до дуже добре влаштованої психіатричної лікарні World Island (Острів Світу) під свою безпосередню опіку. Там йому не було погано. Чудовий красвид острівця на Іст Рівер, чисте повітря, чисте, зелене з квітниками подвір'я. Осьмачка міг вільно рухатись. Він був замкнений, хоч і мав повну волю, але туга за нормальним життям і улюбленою працею справді мучили його. Моя дружина розповідала мені згодом таке: через кілька днів після мого від'їзду вона отримала від Тодоса листа. Починався він дуже поважно: „Вельмишановна Леді Костюк”, а далі йшла аргументація прохання. Я того листа читав. Але, на жаль, зараз його в Осьмаччиній папці нема. Де він подівся — не можу собі уявити. Лист дуже цікавий. Логіка, аргументація, мова, синтакса — специфічно Осьмаччині. Коли побачив Раїсу, то дуже зрадив. А коли вона вручила йому скромний дарунок з фруктами й печивом, то в нього аж затремтіли руки, каже дружина. Перше його питання було: — Коли повернеться ваш чоловік?

— Не знаю точно. Він казав, що десь наприкінці цього місяця.

— О, Боже! То аж за місяць. Дорога пані, а чи не могли б ви тут зайти до відповідного начальства й умовити їх,

---

щоб відпустили мене з вами додому.

Дружина каже, що це її аж злякало. Вона не знала, що йому на те відповісти. І може невлад сказала:

— Ні, Тодосю Степановичу, я цього не можу зробити. Приїде Григорій і він усе полагодить. Не турбуйтеся. А я не можу...

Він дуже скрушно прийняв таку відповідь і тільки тихо проказав:

— Гм, не можете. Дуже жаль. То я маю сидіти тут ще цілий місяць?

І він понуро, — каже Рая, — схилив голову й на якусь мить замовк. Я теж мовчала, згадує дружина, і сиділа, як на голках. Не знала, що сказати й як розрадити. Раптом Осьмачка підводить голову й каже:

— Я маю ще одне прохання: я написав листа-скаргу до Трумена. Лист готовий як належить. Ви тільки, будьте ласкаві, наклейте поштову марку і киньте у поштову скриньку... Цей недавній, один з найбільших президентів Америки має велику силу і вплив ще й тепер. Я прошу його, як демократа, врятувати мене з тої ями, куди вкинула мене республіканська поліція.

Раїса казала, що була приголомшена й цією місією. Але листа взяла, наклеїла марку і вкинула в поштову скриньку. Той лист, звичайно, пішов до коша. Розумніше було б його не висилати. Хай би затримався в архіві.

Прощаючись, Раїса хотіла сказати йому щось приємне, заспокоююче.

— Ви не переймайтеся дуже, Тодосю Степановичу. Ось незабаром приїде Григорій і ваша справа буде полагоджена. Та й не погано ж вам тут. Такі гойні дерева, квіти, тиша, добре повітря та годують, напевне, добре.

Осьмачка, казала Рая, подивився на неї якось так пронизливо і стиха відповів: — Та воно ніби й так. Але, дорога пані, ця відпочинкова ідилія — не для мене. Я не маю права гайнувати час. — Це і наступне речення він вимовив уже нервовопіднесеним тоном. — На мене чекає праця, яку ніхто інший не виконає.

Дружина казала, що просто не знала, що їй на те сказати, чим і як утішити Тодося. Вона зніяковіло висловила йому тільки надію, що все складеться добре. Попрощалася і пішла.

1-го квітня 1958 року я повернувся з Франції. Дружина докладно розповіла мені про свої клопоти з Осьмачкою. Я побачив, що мушу негайно його відвідати. На другий же день я поїхав до Осьмачки. Він дуже зрадив.

— Повернулися? О, як добре, що ви прийшли. А я хотів сьогодні ж утекти, — признався одразу мені Тодось.

— Як утекти? Чого? Для чого? — кажу одразу я з жалем. — Я поговорю з доктором Тершаковцем і, я певний, що вас офіційно випустять.

— Так? Допоможете? Буде це для мене велике щастя. Я просто вже не можу далі тут перебувати, — наполягав настирливо Тодось.

— Не драматизуйте, майте терпіння, — кажу йому, — все буде поладжено, але на це потрібний якийсь час. Я ж щойно повернувся, в мене купа родинних, службових, творчих справ. Не можу ж я тільки вашою справою клопотатися, — кажу йому широ. — Але, напевно, найближчими днями поладимо.

— Ага... цими днями... — і в Тодося на обличчі промайнула злісна іронічна посмішка.

Щоб змінити розмову на дещо іншу тему, я спитав: „Чи за цей час хтось з літературної братії його відвідав?” — Ніхто! — промовив понуро і тихо Осьмачка.

Я нічого не відповів, але подумав: оце так „братія пісателі”! Аж моторошно стало — спотворені душі такого меркантильного, егоїстичного, антигуманного віку! Страшно подумати: нікого з пишущої братії не хвилює, що в шпиталі для психічнохворих гине один з найбільших поетів нашої несамовитої доби. Він потребує уваги до себе, потребує контакту з живими духовноблизькими йому людьми. В його стані атмосфера дружніх стосунків посилює віру в реальне життя. А це ж були ті шанувальники Осьмачки, які любили постійно бувати в „підсонні Осьмачки”, любили позувати поряд, коли на Ось-

---

мачку хтось спрямовував фотоапарат. Але відвідати хворого, допомогти йому — о-о-о, то вже буденна нецікава справа.

Почувши ту відповідь Осьмачки про „пищу братію”, мені хотілося висловити дуже терпке, далеко не сальонове речення. Але я стримався й удавано спокійно сказав:

— Нічого, Тодосю Степановичу, не горюйте, ще кілька днів і ви будете в своєму мешканні.

Коли я прощався, то відчув, що ці мої слова „ще кілька днів” — різанули гостро Осьмачку. Він чекав від мене негайної розв’язки, а я йому — „ще кілька днів”.

Справді, в хаосі різних турбот промайнуло кілька днів. З д-ром Тершаковцем я з’ясував справу Осьмачки. Лікар щиро пройнявся долею Осьмачки й обіцяв все полагодити позитивно. Раптом, одного дня з’являється Осьмачка.

-- Що випустили? — питаю дещо тривожно.

— Ні, я сам пішов...

— Для чого ви це зробили? — мене вже бере лютя.

— Я не можу довше чекати... — А на губах саркастична зла посмішка.

— Ви ж знаєте, що ваша справа в процесі розв’язки. Вас мали ось-ось офіційно звільнити. А тепер, що буде? — кажу з докором.

— Мене то не цікавить, — відрубую Тодось.

— Я вам дружньо раджу: зараз же верніться до шпиталю.

— Навіть і не думаю...

Мене кидає в жар. Спокійно, як тільки можу, кажу йому:

— Тодосю Степановичу, та ж із шпиталю негайно подзвонять у поліцію, що втік такий-то пацієнт. Вас швидко піймають. Тоді вже справа вашого звільнення буде безнадійною...

— Я поліції в руки не дамся, — чую рішучу відповідь. Розпач та й годі! Що робити? Телефоную до доктора Тершаковця. Пояснюю ситуацію. Він здивований.

— Та ж його справа майже вирішена позитивно, а тепер — клопіт. Але почекайте кілька хвилин. Я зараз пов’яжуся з шпиталем. Чекайте на мій дзвінок.

Чекаємо. За якийсь час — дзвінок. Д-р Тершаковець пові-

домляє, що справа Осьмачки полагоджена. Його звільняють під опіку доктора Тершаковця і мою. Доктор радить, щоб Осьмачка негайно повернувся до шпиталю, і там дістане офіційний документ звільнення. Переказую це радісно Осьмачці. Але у відповідь чую:

— Я туди не поїду. Нема дурних.

Я дивлюсь на нього збентежено й нервово. — Ви що, кажу, не хочете дістати офіційне звільнення?

— Еге, „звільнення”. Їм треба тільки, щоб я до них прийшов. Тоді схоплять мене і „капут”.

Я просто розгубився. Що робити? Як його переконати? Тоді кажу:

— Тодосю Степановичу, що ви говорите? Чому таке недовір'я. Таж д-р Тершаковець відповідальна і прихильна до вас людина. Він бажає зробити вам якнайкраще в цій ситуації...

— Я туди не піду, — чую категоричне. І він замовк.

Мої нерви ледве витримували. Я теж замовк. Що робити? Напливала злоба. Хотілося встати й сказати: іди ти, чоловіче, до бісового батька від мене й роби, що знаєш. Але це тільки промайнуло в моїй замотеличеній голові. Сказати так йому я не міг. Раптом чую вкрадливий голос.

— Якщо ви підете й самі цю справу полагодите, то я піду з вами.

Це вже було щось можливе. Я вирішив усі свої справи відкласти і їхати.

— Гаразд, — кажу, — їдемо негайно.

Коли ми підійшли до вхідної брами шпитального подвір'я, Тодось зупинився і каже:

— Я на вас чекатиму тут...

— Що ви вигадусте, Тодосю Степановичу? — нервуюсь. — Як же без вас можна полагодити вашу справу? А може треба буде десь розписатися?

— То розпишетесь ви за мене, — виразно іронізує Осьмачка.

Це вже щось несамовите. Але бачу, що дискусія зайва. — Добре, кажу, ніби байдуже, але як треба буде таки, то покличу вас.

Іду в реєстратуру. Звідти мене спрямовують до головного лікаря.

— Так, — каже головний лікар, — справу пацієнта Осьмачки ми погодили з д-ром Тершаковцем. Ми звільняємо Осьмачку під безпосередню опіку його та товариша Костюка. Чи це ви?

— Так, я.

— От і добре. Справу можна б оформити зараз. Але ж пацієнт утік...

— Ні, він тут. Він щойно прийшов до мене з проханням допомогти йому.

— Ну, то добре. І головний лікар сказав мені, куди зайти й остаточно оформити звільнення. Там видали мені якийсь документ, я десь, як опікун, розписувався. Цим справа звільнення завершувалася. Мені порадили, як чисто формальний момент, з цим зголоситися до контрольного відділу при виході з подвір'я шпиталю. Йду до контрольного центру. Подаю папір.

— Це ви Осьмачка? — питають.

— Ні, я — опікун.

— Попросіть пана Осьмачку. Він мусить тут розписатися.

З тривогою йду до Осьмачки. Кажу йому, що справа звільнення вже оформлена. Потрібний тільки його підпис в контрольному центрі.

Тодось трохи посміливішав. Відійшов кілька кроків від брами. Але, зупинившись, каже:

— Я не піду. Ви розпишіться за мене...

Мене знову бере лють. Я обурено кажу:

— Тодосю Степановичу, ви не жартуйте в поважній справі. Не мене звільняють, а вас і потребують вашого власного підпису. Чи ви хочете, щоб через таку дрібницю вас тут затримали?

Тодось, зиркнувши підозріло на браму, тривожно питає:

— Чому затримали?

— Через ваше незрозуміле небажання підійти й розписатися. Прошу не затримуйте справу, ходіть зі мною. — І повертаюся до контрольного пункту. Тодось, недовіриливо огля-

---

даючись на всі боки, поволі йде за мною. Там йому байду-же підсунули якийсь папірець, на якому він нервово надряпав свої карлючки. Після цього ввічливо-усміхнена жіночка, вручаючи перепустку, каже йому: „Гуд лак, сер!”.

Ми пішли до вихідної брами. — Ну, що, кажу, а ви боялися. Тодось мовчав. Тільки, коли вийшли геть далеко за браму, настрої його покращав. На станції метро Третьої авеню 77 вулиці ми попрощалися. Тодось їхав на своє мешкання — Схід 119 вулиця. Тиснучи мою руку, він сказав:

— Це тільки, дякуючи вам.

— До побачення. Тримайтеся міцно й працюйте спокійно, — відповів я і ми розійшлися.

Увесь травень і першу половину червня Осьмачка був відносно спокійний і, можна сказати, в активному творчому ритмі. „Трагедія Макбета” була вже в основному готова, і він інтенсивно працював над перекладом драми „Король Генрі IV”. Водночас активно і вперто шукав видавця англійською мовою „Ротонди душогубців”. Інколи він заходив до мене, говорив про свої турботи, а іноді — читав уривки із свого перекладу. Його засоби існування вичерпувалися, „Фонд Осьмачки” ледве покривав оплату за мешкання. Я порадив йому покищо дістати допомогу від урядової установи „Вельфар”, яка опікується убогими людьми. Він категорично відмовлявся. Але згодом, за порадою д-ра Тершаковця, погодився. На моє прохання, Аня Бойчук (дружина Богдана Бойчука), що здається працювала в системі „Вельфар”, на підставі довідки д-ра Тершаковця про стан здоров’я Осьмачки, швидко оформила, й він почав одержувати щомісячно допомогу в сумі 30 доларів. Щомісяця з „Фонду Осьмачки” пані Сороченко приносила йому 50-60 доларів і це назагал забезпечувало йому скромне життя.

У Філядельфії Остап Гарнавський запланував літературний вечір Т. Осьмачки й запросив його приїхати. Спочатку Тодось радо погодився. Одначе десь за тиждень до вечора заявив, що поїхати не може. Що таке? Чому? Каже, що почувас себе дуже погано, що „москалі” знову б’ють його струмом, не дають спати, що він не може зібратися з думками

й бути готовим до виступу.

Це були вже тривожні симптоми, але він ще тримався і працював. Якось прийшов у доброму настрої й сказав, що дістав листа від Костецького. Обіцяє, як тільки переклад „Король Генрі IV” буде закінчено, він одразу пришле 250 доларів. Другу частку виплатить тоді, коли драми будуть опубліковані. Ага, подумав я, новий пучок свіжої пахучої травиці для коняки. Це була звичайна буйда Костецького. Але я нічого не сказав Тодосеві. Хай собі заспокоюється. Це дає йому певний поштовх до праці. І то корисно. Десь у середині липня 1958 р., мабуть о 3-й годині ночі, дзвінок до мого мешкання. Схоплююся з ліжка, виходжу і бачу — Осьмачка.

— Що сталося, Тодосю Степановичу?

— Якщо можна, дозвольте переночувати, — каже він замість відповіді.

— Прощу дуже, кажу, але чому? Що з вашим мешканням?

— У мене — неможливо... Добивають... Якийсь москаль у сусідній квартирі має спеціальний прилад, яким через стіну й підлогу страшним струмом б'є мене в потилицю. Мало голова не тріснула. Я не втерпів і вчора пішов до нього й спитав: чого ви хочете від мене? За що катуєте? А він глянув на мене з ненавистю і гаркнув: — Іди геть! Ми тебе все рівно вб'ємо. І сьогодні почалася атака. Смертельна. Я мусів схопитися й утекти з дому.

Я дивлюся і слухаю його, як приголомшений. Осьмачка стояв у пожмаканій, невиразного кольору сорочці, в потертих, засиджених кортових штанах. В одній руці зім'ятий дощовик, у другій — набита повна течка. З нею він ніколи не розлучався. Це, я знав, його найважливіші рукописи. Лице сіре, змучене, вкрите передчасними глибокими зморшками. Все це чомусь особливо кинулось мені в вічі тепер при яскравому світлі електричної лампи. Запрошую до приміщення й кажу: маю дві ковдри, подушку, а ліжко, як знаєте, віддав вам на новосілля. Тож до вашого розпорядження, на жаль, тільки підлога.

— Та то найкраще, я дуже дякую, — хапливо каже Тодосю.

Кажу добраніч і йду досипати. О годині 6-й ранку — обережний стук у двері. Прокидаюся. Відчиняю двері — Годось уже одягнений, з течкою та іншими причандалами.

— Що, не спиться?

— Та де, я чудово спав. Той диявол не знав, де я... Але я вже мушу йти.

— Чого поспішаєте. Поснідаємо, а тоді й підете.

— Ні, я мушу зараз іти. Той кат зараз спить, а для мене це найкраща пора для праці. Мушу закінчити „Генрі IV”. Костецький наглисть, а обіцяних 250 долярів не прислає. Ще якусь мить пом'явшись, стиха питає:

— А чи не міг би я кілька днів переночувати в Українському Інституті Америки?

— В цій справі треба говорити з керівництвом Інституту.

— Алеж ви там близько до начальства. „Слово” має свій осідок. Має свою кімнату для архіву. Чи не міг би я в кімнаті архіву „Слова” переночувати кілька ночей?

Я був уражений такою обізнаністю і хитрим ходом його думки. Але резонно сказав:

— То правда, що УІА є нашим центром. Туди приходить для ОУП „Слово” вся пошта, там у пивниці маємо маленьку кімнату для наших видань і архіву, там ми відбуваємо чергові засідання Управи „Слова” й час-від-часу — ширші літературні вечори. Це я випросив у керівництва Інституту для ОУП „Слово”... Але влаштовувати там на нічліг наших членів я не мав права. Тож раджу вам, зверніться з таким проханням до керівництва.

Годось вислухав мене й за якусь мить, з дещо злою інтонацією, спитав:

— То ви нічого не можете тут допомогти? — Нічого, — відповідаю просто.

— Тоді, до побачення! І пішов. А далі сценарій подій розгорнувся так: 18 липня 1958 року — телефонний дзвінок від панни Шерей. Щойно, каже, був у неї Осьмачка. Приніс листа до пані Сороченко, залишив ключі від свого мешкання і сказав, що покидає Нью-Йорк, бо тут москалі й гепоушники його замучать. Куди виїжджає — не сказав.

Ось тобі й новий клопіт. Але приймаю це як неминучість. Та й не маю змоги над цим довго роздумувати. Я в вихорі прерізної праці й щоденних обов'язків. Пробігло кілька днів. Раптом, одного дня, десь об 11-й ранку чую дзвінок. Через скляні вхідні двері бачу — Осьмачка. Вдаю, що нічого не знаю. — Заходьте, прошу. Що доброго? Давно не бачив вас.

— Як іде праця над „Генрі IV“?

— Я не був у Нью-Йорку. Був у Філядельфії...

— Гостили у когось?

— Ні, шукав праці й якусь, бодай псячу буду для життя. Переїжджаю до Філядельфії.

— Чому? Що сталося, — питаю.

— Тут далі жити не можу. Гепева та її прислужники покінчать зі мною. Б'ють нещадно. Працювати не можу. А мені ж треба скоро закінчити переклад. А вони ж мені мозок свердлять! Боронитися не маю змоги, мушу втекти.

Я слухаю і не знаю, що казати. Не знав я чи в таких випадках є якісь спеціальні правила для розмов з людьми такого психічного стану. І я просто й безпосередньо сказав йому:

— Тодосю Степановичу, я думаю, що через велику перевтому і досить прикрі події останнього часу вас опанувала хвороблива уява, а може й галюцинація. Невже ви, селянський син, настільки вже розкисли, що не можете взяти себе в руки й перебороти цю хворобливу ману?

На обличчі Тодосю появилася зла іронічна посмішка.

— Ви мені не вірите, — мовив він сухо, — то не маю з вами про щось говорити. Але боротися далі з тим діяволом, що в сусідньому мешканні, я далі не можу.

Це мене розізлило. Без надуми кажу йому:

— Тодосю Степановичу, я довідався точно, хто той ваш сусід, якого ви звинувачуєте в катуванні вас таємною машиною. То нещасний старий інвалід, давній емігрант, росіянин, доживає віку на утриманні міста (вельфар). Він вами зовсім не цікавиться. Ви йому непотрібний. Ваша підозра, то звичайне непорозуміння.

Осьмачка на якусь мить мовчки дивився на мене. А тоді каже:

— Гм! Інвалід, кажете, інвалід... А хіба при сучасній техніці потрібна воляча сила? Досить одного слабенького пальця, щоб натиснути кнопочку і в рух піде найбільша сила! — І переможньо, з іронічною посмішкою дивився на мене, мовляв: а що?

Я розреготався. Сперечатися було зайве. І я спокійним тоном сказав:

— Як ваш давній знайомий і приятель, мушу вам сказати, що ваше рішення переїхати до Філядельфії чи деінде я не схвалюю. Чому? Поперше, ви навряд чи десь знайдете таке зручне, спокійне і недороге мешкання, яке маєте тут. Подруге, тому, що ви покидаєте гурт відданих вам людей, які завжди готові вам допомогти, що в нових умовах, серед нових людей, які, може, не завжди зрозуміють вашу ситуацію, ви можете потрапити в таке становище, з якого штовхнуть вас у якусь далеку глуху лікарню, звідки вже трудно буде вас забрати.

Осьмачка якусь мить мовчки дивився на мене, а тоді відповів приповідкою: — „Отак ви мене накрили мокрим рядном”. Але не лякайте і не переконуйте. Вам не болить, коли тлумлять мене немилосердно струмами, коли відчуваю часом, що мій мозок ось-ось вибухне, як бомба. Та залишімо це. Чи не міг би я у вас переночувати пару ночей. У понеділок маю важливу справу в американському видавництві. Як полагоджу справу, то відразу ж і віїду.

А я відразу кажу йому, що ночувати він може скільки йому потрібно. Але пригадую, що тільки на підлозі, бо ліжко в його покинутому мешканні. Він розуміє, дякує і каже, що кращого йому нічого не треба. Вигляд у нього змарнілий. Напевно не спав, а бродив вулицями Нью-Йорку цілу ніч. Ми з дружиною йдемо з дому на годин чотири. Пропонуємо йому наш старий, але зручний, як ліжко, фотель для відпочинку. Він радо погоджується.

Повернулися о годині п'ятій пополудні. Осьмачка вже відпочив і посвіжішав. Підвечеруємо спільно й пропонуємо Ось-

---

мачці товаришувати нам на виставу „Отелло”, що сьогодні йде у відкритому Народному театрі Центрального парку. Він радо погоджується.

Приходимо завчасно. Влаштуємося зручно й поринаємо в гострі й тяжкі ситуації цієї невмирущої трагедії. Але наприкінці першої дії Тодось почав тривожно оглядатися, а на перерву встає й каже:

— Я піду.

— Чому? Що не цікаво?

— Ні, ні, цікаво, для мене зокрема. Але мене й тут знайшли. Оті з заднього ряду. Вже раз стукнули, як було темно...

Я не сперечався. Безсенсово. Я тільки сказав: — Але ми будемо до кінця.

— О, прошу. Я теж. Тільки перейду в інше місце. — І пішов.

По виставі зустрічаємося і йдемо додому. Випиваємо по склянці молока і йдемо спати.

Вранці Тодось виходить із свого закапелка поголений, прибраний, хоч і в своєму пожмаканому брудному костюмі. Але бадьорий, відпочилий. Сніданок у нас — м'яковарені яйця й кава. Запрошуємо Тодося. Відмовляється. Рая — в клопоті. Питає Тодося, чого б він хотів на сніданок?

— Кавуна з білим хлібом, — відповідає він, сміючись.

Рая — святкує. Є в неї хліб і кавун. Негайно подас. Тодось сідає і справді уплітає такий сніданок.

У Центральному парку є такий чарівний куток, що має назву Шекспірівський город (Shakespeare garden). Тодось хоче подивитися. Йдемо. Там справді гарно. Розмаїті квіти, ставки, річки, водоспади, мостики, кладки. Все в мініатюрному вигляді, але збережено стиль доби й ландшафт місця, де жив Шекспір. Ось гойна морва (шовковиця). Виросла вона з гілки, що її відрізав і привіз до США 1926 року один ентузіяст Шекспіра. І що інтригуюче в цьому, що цю гілку відрізано з того дерева морви, яку посадив сам Шекспір 1606 року, як встановили сумлінні дослідники життя драматурга.

Всім цим Тодось захоплений. Він же тепер увесь у Шек-

спірі. Він довго мовчки стояв перед розкішною шовковицею і згодом, ніби сам до себе тихо мовив:

— Гм!.. З того самого дерева, що його посадив сам Шекспір.

Ми сіли на лавку. Тодось, ніби мрійно, каже:

— Я пригадую собі, як я вперше почав знайомитися з Шекспіром у російських перекладах. Я тоді ще не знав, що є й українські. Я наслухався на лекціях, що це великий, світової слави, драматург, і кинувся читати доступні мені російські переклади. І, знаєте, над кожним твором я спав. Це була нудьга невимовна.

— Звідки ж у вас та пристрасть до Шекспіра, яка опанувала вас тепер, — перебиваючи його, питаю.

— О, то сталося давно. Ще року 1928-29. Я довідався, що є й українські, й польські переклади. Я почав читати їх і вони промовляли до душі краще, ніж російські. Та й це мене не задовольняло. Я вирішив вивчити англійську мову. Вивчав самостійно, з підручником і словником. І, знаєте, за деякий час, я дістав оригінал трагедії „Макбет” і спробував із словником читати. Поволі я входив у смак читання й перекладання. І, як знаєте, згодом мій переклад було опубліковано. Але тільки тепер, читаючи Шекспіра в оригіналі, я знаю, що збагнути силу й душу письменника можна тільки читаючи оригінал.

— Коли ви читаєте оригінали Шекспіра, то мусіли б легко й розмовляти, але, як я бачив, ви не дуже відважуєтеся розмовляти, — зауважую, ніби між іншим.

— А розмовляти — не можу. До того ж, я нічого не розумію, коли говорять до мене. Вони не вимовляють окремо слів, а ніби клекотять, — відповідає Осьмачка.

* * *

Ще такий епізод: Рая читає спогади дочки Л. Толстого Олександри „Отец”. Осьмачка кидає гострий погляд і питає:

— Цікаво?

— Для мене — дуже, — відповідає Рая.

— Я думаю — це ж про Толстого! Шкода тільки, що

це написано мовою наших гнобителів.

Рая ніяковіє. Не знаю, що сказати. Потім обережно мовила:

— Та що ви, Тодосю Степановичу, якою ж мовою могла написати дочка?

— Якою? Французькою. Вона цю мову знала краще за російську. Та це я так, між іншим. А старого Толстого я таки шаную. Хоч і дивак, але велика й чесна голова. Вмів бачити і розуміти глибоко людське життя. Та й гуманіст і ширій шукач правди.

Пізніше Рая казала мені, що вона зникла, коли Осьмачка прорік свою погорду до російської мови, бо мені, каже, видалося, що це не наш добрий приятель поет Осьмачка, а Пампущенко, герой з Винниченкового роману „Божки”. Пригадуєш, коли йому хтось з друзів казав, що вийшла дуже цікава книжка, яку варто прочитати, то він насамперед питав: якою мовою? Коли чув — російською, то відразу кидав: „то плював я на неї!”

Це було влучне спостереження і я щиро сміявся.

* * *

Ми в Центральному парку. Багато чоловіків, звичайно, без капелюхів. Я — теж. Але де-не-де, люди старшого віку, в капелюхах. Осьмачка ж у своєму зношеному вицвілому, колись, мабуть, доброї якості фетровому капелюсі. Він вочевидь почуває себе дещо ніяково. І, щоб розвіятися, питає:

— Цікаво, якого віку чоловіки носять такий бриль як мій?

— Не знаю, — кажу. — Думаю, що різного. Це нічим, крім погоди, не регульовано. От тільки, мені здається, ваш фетровий у таку погоду затеплий. Ви ж маєте легенький літній справжній бриль. Чого ви його не взяли?

— Той бриль залишився „закладником” у моїй покинутій квартирі, посміхаючись відповів Осьмачка. — Покидаючи той „апартамент”, я своє ліжко постелив так ніби я лежу під ковдрою, а голову прикрив брилем. Так, як я справді й робив, коли мене тлумили ті анципери електричним струмом. То хай тепер стріляють у мій бриль. Я його на те офірував, — за-

---

кінчив тоном переможця Тодось Осьмачка, і щиро сміявся. Я теж сміявся й одночасно думав: — „Він же безнадійно хворий. Уявний світ приймас за дійсний і тим щиро задоволений. Шизофренія!”

* * *

Сидимо за моїм робітним столом. Осьмачка бере з бічної шафи збірку Миколи Зерова „Сонетаріум”. З незмінною іронічною усмішкою перегортає сторінки, щось читає і ніби до себе мимрить:

— Гм! „Сонетаріум”. Це значить ціла купа сонетів... Чи це хтось читає?... „Лотофаги”... „Лестригони”... „Партеніт”... Кого це може привабити? Кому ці мертві назви із стародавньої, до того ж не нашої, історії можуть щось промовити?

Я слухаю, дивлюсь на нього й не знаю, що сказати. Та враз питаю:

— Ви це серйозно чи жартома?

— Серйозно, — чую відповідь, і при тому — іронічна посмішка з виразними гримасами сарказму.

— Вас що дратує форма сонета чи їхній зміст?

— І те, і те — нічого не варте, — кидає байдуже Осьмачка.

Я навіть розгубився. Але намагаюсь щось перечити чи пояснювати.

— Так ви ж знаєте, що сонет найвитонченіша форма поетичного мистецтва. До нього вдавалися всі найвидатніші поети світу — від Петрарки до Франка.

— Та то кожному, мабуть, кортіло показати, що й він може змайструвати таку штуку, — іронічно зауважує Осьмачка.

— Це не серйозно, Тодосю Степановичу. Як ви можете кидати підозру в легковазі до літератури на таких велетнів її як Іван Франко?

— Я ні на кого нічого злого не кидаю. Я тільки стверджую, що фаворизування сонета, з одного боку, перетворює поета в ремісника, а з другого, — збіднює літературу. Не можна ж вередливу людську душу, більше того, — бурхливий рух всесвіту убгати лише в скупі сонетну форму.

— Але ж колись, у молоді роки, — кажу дещо виключно, — ви старанно бігали на літературні вечори АСПИСу й уважно слухали поезії тих „ремісників”.

— Та... бігав. Але нам швидко їхнє ремісництво набридло і ми втекли від них. Але скажіть мені, — раптом спрямовуючи розмову в інший напрямок, — каже Осьмачка, — чому це про неоклясиків ніхто не скаже серйозного критичного слова? А вони ж сумнівні патріоти.

— Я не розумію, що ви маєте на увазі?

— Вони негативно ставилися до Єфремова, а Грушевського зневажали, знецінювали наш, сказати б, національний фонд.

— Тут щось не те, Тодосю Степановичу. Тут хтось щось плутає. Хто найактивніше і найближче співпрацював у Комісії літератури АН, якою керував С. Єфремов? — Все ближче оточення М. Зерова. А П. Филипович був постійним секретарем та автором і співредактором майже всіх збірників Комісії. Оскільки я знаю, вони всі глибоко шанували С. Єфремова за його широкі знання, за його глибинну працю й ті основи, які він поклав у новітній курс української історії літератури. То інша справа, що при всій пошані до академіка Єфремова, вони не поділяли його методології та періодизації. Вони вчені іншого, модерного покоління і засвоїли собі дещо інший спосіб наукового думання. І це їхнє право. А чому ви думаєте, що вони зневажали Грушевського, то я не збагну.

— А „Убивство” Могілянського — це не зневага?

— О, Боже! Поперше, Могілянський — це ще не неоклясик, а подруге, то ж лише художнє оповідання і з літературного, і людського боку непристойно його трактувати як справжню біографію вченого, якщо навіть автор для свого героя запозичив бороду вченого. Згодьтеся, що такий підхід до мистецької літератури не об'єктивно-вникливий, вульгарний, спрощений.

Дискусія була довша. Всього зараз не пригадаю. Пам'ятаю тільки, що Осьмачка все ж таки залишився із неприязним застереженням до неоклясиків.

* * *

Заходить мова про його творчість. Питає якось мене чи подобаються мені його новотвори в „Поеті”. Скажімо такі, як „проясень”, замість загальноновживаного „мотто”. Я сказав, що ставлюся дуже схвально до всіх новотворів, що виникають з органічного ґрунту української мови. Але одночасно, в засаді, я і не заперечую, і не обстоюю право впровадження в українську літературну мову таких міжнародно вживаних слів як „мотто”, „пейзаж” тощо.

А чому ніхто з еміграційних критиків не звернув уваги на мого „Зінька Самгородського”, на його мову, мистецькі засоби, ідею? Невже те все там нічого не варте?

Це було кинено камінь виразно в мій город. Я на те сказав:

— Ви вимагаєте неможливого. Ви ж добре знаєте, що літературної критики, як систематично діючого творчого сектора, в еміграції не існує. Люди, що були більш-менш причетні до критичних роздумів, потрапивши в нові умови життя, намагаються пристосуватись і вижити в цих умовах. Про золотий час своїх критичних роздумів вони тільки мріють. І це стосується навіть тих кількох щасливіших, яким вдалося влаштуватися при університетах чи бібліотеках. Бо й їхня праця вимагає великих зусиль, а про побічну літературно-критичну працю годі й думати. Отже, в цих умовах, до яких критиків можна мати будь-яку претенсію? Тож не тільки ваш „Зінько Самгородський” залишився належно неоцінений, а й багато інших вартісних появ останнього часу.

Це, вочевидь, зачепило його за живе і він, тільки глухо, зареагував реплікою:

— Ну, таких як „Зінько Самгородський” ви багато не нарахуєте...

— Вибачте, — кажу йому, — я не роблю порівнянь. Я тільки пробую пояснити, чому на вашого „Самгородського” не появилася досі ґрунтовної рецензії.

— Добре, а чому, на вашу думку, деякі рецензенти поставилися так негативно до моєї мови в „Ротонді”? — перескочив осьмачка в дещо інший бік...

— Думаю тому, що ви цілковито зігнорували норми укра-

їнської літературної мови, так мені здається.

— Де? В чому?

— Ну, ви, наприклад, вживаєте в нормальній мові інтелігента такі жаргонізми, як „ліворверт”, „хвершал”, „чамайдан”, „пролітаріят”, або й такі неграматичні форми в іменах по-батькові: „ОвсіЄвич”, „ОлексіЄвич” та багато подібного. Природно, що такий мовний пейзаж художнього твору вражає кожного більш-менш вибагливого читача...

— А знаєте що, — перериває мене раптом Осьмачка, — ви може не знаєте, або й не хочете знати, що всі оті, як ви кажете, літературно-мовні нормативи носять на собі тавро московської науки. Наші мовознавці — просто раби московського духу. Я ж виходжу з основ органічної будови української мови. Якщо народ наш на свій лад щось перекрутив, то це значить, що він виходив із свого органічного сприймання цього слова. Тому для мене це набагато авторитетніший ґрунт, ніж нормативи вихованців московської науки.

Він на мить замовк. Потім, піднявши голову, глянув з усмішкою на мене і, характеристичним для нього притишенням, але з ясним звучанням, голосом мовив:

— Я це роблю свідомо. І буду впроваджувати це в українську літературну мову всіма можливими засобами і шляхами.

Бачу, що дискусія зайва. Сміюся дружньо і бажаю йому успіхів.

А ось ще кілька побутових сцен.

Якось зранку заходить Осьмачка й тихенько каже мені:

Вибачайте, що з такою справою морочу вам голову. Але — мушу. Маю труднощі з кишечником. Чи не має у вас клізми? Порятуйте.

Просто — розпука. Трудний для мене день. Сьогодні в мене лекції. Я мушу ще дещо продумати, а тут — ця несподівана морока. Клізму маємо. Тільки вона захована десь у закапелках. Треба шукати, але хіба ж можна відмовити, коли Тодось приїхав і просить? Кажу йому лаконічно: почекайте. Кидаюся по всіх закутинах, знаходжу, прилаштовую і вручаю Тодосеві. Він з подякою відходить.

Другий епізод. Ранок. Готуємося до сніданку. Раптом дзві-

нок. Заходить Осьмачка. В руках звичайна крамнична, чимось напакована, торбинка. Дещо ніяковіючи звертається до Раї:

— Вибачте, чи не міг би я зварити собі кашу на вашій печі?

— Та чому ж ні? Прошу дуже. Я зараз вам зварю. Яку хочете — вівсяну чи манну? — привітно відповіла Рая.

— О, ні! То я сам варитиму. Дякую.

— А хіба там, де ви мешкаєте, нема печі, що ви аж з Давн-тавну мусите їхати до нас варити кашу? — втручаюся вже я в розмову.

— Та я потрапив до нелюдяної господині. Коли я наймав у неї кімнату, то без права користування кухнею. Інколи тільки міг зварити каву чи кашу. Але одного разу, коли я зварив собі кашу, вона сказала мені, що я дуже забруднив її кухню й більше не дозволяє мені варити кашу.

Тодось Степанович діловито витягнув з торбини вівсянку, літр молока і горщик для варення каші, ложку і почав варити.

— Дивлюсь я, — кажу йому, — на всю цю вашу процедуру й думаю: зайва і непотрібна витрата сил і часу. Чому? Поперше, простіше було б приїхати до нас і просто поснідати з нами. Для чого всі ці речі возити з собою й морочити собі й людям голову? Подруге, на 14-й вулиці є кілька доступних для люду ідалень швидкої обслуги, де за 25 центів можете купити повну тарілку каші. Це без усякої мороки й наполовину дешевше, ніж ота каша, яку зараз варите.

На це Осьмачка відповів:

— Приїжджати до вас щодня на сніданок я не маю права. А щодо каші, яку я варю, то вона напевне на 100% смачніша й споживніша, ніж та, що в „кафетерії”.

Тут вже годі сперечатися було.

Третій епізод. Осьмачка ночує в нас. Уранці дружина готує сніданок. Тодось збирається йти, а Рая стурбовано просить почекаати на сніданок, але він відмовляється, бо в нього не гаразд із шлунком — він мусить мати щось дієтичне. І це він підбере собі тільки в „кафетерії”.

Раю хвилює таємничість і впертість Осьмачки. Вона каже:

— Та навіщо вам ходити до кафетерії. Ви скажіть, яка то дієтична страва. Якщо я маю, то приготую.

— Ні, пані, ви того не маєте, — продовжує ніби бавитися Осьмачка.

Це Раю вже бере за живе. — Як це я не маю? Що це за така особлива дієтична страва?

Тодось якусь мить дивиться на Раю і, посміхаючись, каже:

— Я хотів би погризти свинячі ратиці з квашеним огірком і запити молоком.

Створилася майже комедійна ситуація. Я сміюся, Рая почуває себе ніби трохи ображеною, але, як кажуть, взявши себе в руки, дещо холодно і не без іронії мовила:

— То це така дієта для хворого шлунку? Свинячих ратиць я справді не маю...

Тодось підводиться й каже: „Отож! То я піду й пошукаю”. І пішов.

На Раю ці витівки діють погано. Вона каже, що нашому другові все ж таки щось бракує. Я, сміючись, питаю: хіба це новина для тебе?

— Але раніше він не так гостро проявляв таке. — І тут же вона запитала — чому він відмовився з нами снідати? І це його примха останнього часу.

Думаю, що в нього особливий симптом психічної хвороби — недовіра до людей. Його опанував страх, що його хочуть отруїти, а тому він не довіряє нікому, в тому числі і нам. Такий стан у нього не вперше. Але не варто цим перейматися. Промине.

Поки ми отак гуторили, Тодось повернувся.

— Ну, як, поснідали ратицями?

— О, так, поснідав дуже добре! — каже, посміхаючись, і тут же питає: — Чи не міг би я відпочити у вас якусь годину? У мене о 4-ій годині зустріч з одним моїм можливим видавцем.

— Прошу дуже, — кажу йому. — Канапа до вашого розпорядження, а на розвагу — ось щойно дістав том „Історії української літератури”, останнє твориво наших київських друзів. Там згадують і вас не тихим, а злим словом.

Він радо взяв книжку і занурився в читання. Я поїхав до архіву. Повертаюся о год. 3-ій. Тодось ще тримає книжку в руках.

— Ну, як, — питаю, — просвітились? Тепер знаєте своє місце в історії української літератури?

От, сатанюги! Згадуючи моє прізвище, їм, як скаженим псам, люта слина з рота тече. Гриця Косинку вони вже трохи милують, а про мене не можуть спокійно слова вимовити. Та воно й зрозуміло. Косинку вбили і їм тепер легше на душі. А мене — не вдалося! І їх лють розпирає, коли згадують моє ім'я. Отака історія!

Встав, попрощався і пішов. Куди, і чи повернеться, — не сказав.

Минуло тижнів зо два. Від Осьмачки — жодної вістки. І раптом наприкінці липня приходить від нього лист із „Союзівки” (так зветься відпочинкова оселя Українського Народнього Союзу в Кетскільських горах штату Нью-Йорк). В листі читаю: „Всі ми носимо уста ще не зовсім звиклі до вільного слова... Це наслідок минулого... Тому я боявся говорити, куди я їду. Аж тепер повідомляю, що я в «Союзівці»”.

Ну, думаю, Богові дякувати. Там спокій, гарна гірська природа, порівняно — безлюддя. Туди вже проміння „москалів” і „гепеви” не досягне, і він працюватиме спокійно. Але через якихось десять днів, одного пополудня заходить Осьмачка. З усіма своїми мастностями: невелика валізка (з рукописами), до неї причеплена течка, а на руці — дощовик. Посвіжілий, трішки присмалений сонцем і гірським повітрям.

— Що сталося? — питаю.

— Нічого особливого, — відповідає Тодось. Витягла мене із „Союзівки” все таж справа „Ротонди”. Завтра маю побачення з редактором. Чи дозволите переночувати?

— Я, звичайно, даю згоду й пропоную спільну трапезу. Тодось дякує за запрошення, але каже, що має з собою свій сніданок. І тут же витягає з течки півлітра молока і якийсь яблучний чи сливовий пиріг. І тут же з апетитом усе те уплітає.

— Оце, — каже, — мій дістичний сніданок. А тепер до-

звольте мені піти до парку. Я там на самоті трохи подумаю, — каже, посміхаючись, Тодось. Встав і пішов, а я сів за свою працю. Згодом, о год. 8-й, сходимося, п'ємо чай і продовжуємо нашу розмову.

— Дзвонив, — каже Тодось, — до пані Сороченко і просив її скласти всі мої книжки в картонні пакунки й вивезти в безпечніше місце. А вона цього не зробила.

Я вирячив на нього очі.

— А чого це вона повинна була пакувати ваші книжки та ще й вивозити кудись?

— А хто ж це може мені зробити? Я ж просив, а вона обіцяла, але не зробила, а книжки можуть пропасти.

Ці його не зовсім логічні міркування зlostять мене.

— Це, Тодосю Степановичу, чорт-зна що з вашого боку. Поети все ж таки мусять бути джентлменами, — випаляю йому згаряча. — Як це ви могли старшій спрацьованій інтелігентній жінці, яка до того ж взяла на себе добровільно організацію „Фонду Осьмачки” і робить це самовіддано й успішно, як ви, кажу, могли ще й просити її каміння тягати для вас!?

— Та, що ви вигадуєте? — перебиває мене Тодось. — Яке каміння? Та то ж книжки пропадають! Вам це щось говорить?

— Книжки пропадають? А чому ви не поїхали, скажімо, навіть сьогодні туди й самі не спакували те „каміння”? Але я не розумію ще одного: коли вам стрілило в голову тікати з того мешкання і, знаючи ціну тих книжок, чому ви тоді не спакували їх?

Осьмачка на якусь мить ніби розгубився. Він, мабуть, не чекав, що я так накинуся на нього. Тоді каже:

— А чи ви розумієте, що коли б я почав ще й пакувати ті книжки, то ті дияволи були б мене там угепали?

— Виходить, що на цю явну небезпеку ви наражаєте пані Сороченко?

Осьмачка знову глянув на мене своїми сірими, аж зеленкуватими, очима і сказав:

— Оце ви мене накрили мокрим рядном. То, виходить,

що я опинився в ролі Фальстафа, який через своє боягузство послав у небезпеку жінку? Іронічно посміхаючись, Осьмачка дивиться на мене. Я ж натомість спокійно продовжував:

— Я думаю, Годосю Степановичу, що всі ці ваші турботи — зайві. Не треба ті ваші книжки пакувати. Відпочивайте ще якийсь час на „Союзівці”, а потім повертайтеся до своєї доброї квартири, плюньте на всіх „москалів” та „гепеушників” і працюйте спокійно.

— О, ні! — нервово відповів Осьмачка. — Ніколи! Хай її диявол візьме! Туди я не вернуся!

— А де ж ви дінетесь? Знайти нове мешкання в Нью-Йорку майже неможливо.

— Я залишу Нью-Йорк.

— Такого кроку я рішуче не схвалюю. Тут ви маєте скромне, але стале забезпечення...

— Ні, я такого забезпечення не маю.

— Не грішіть, Годосю Степановичу. Пані Сороченко з „Фонду” оплачує мешкання. На харчі маєте щомісяця 50 доларів. Скромно, але жити можна. Бо от Докія Гуменна живе на 30 доларів місячно, — може недоречно сказав я.

Осьмачка враз схопився і підвищеним тоном каже:

— І ви їй вірите? Та вона найбагатша серед нас усіх. Із одної Канади недавно вона вивезла понад 5 тисяч доларів!

— Хто вам цю байку розповів?

— Це не байка, а правда! Я знаю точно! Я маю певні відомості, коли їй в Едмонтоні влаштували вечір, то там скидали для неї не по 10, а по 1000 доларів. Ось як вона живе на 30 доларів місячно...

Я вислухав цю тираду й вирішив не сперечатися — марна річ. Тут проявилася друга риса характеру Осьмачки — заздрість.

Я переводжу розмову на „Союзівку”. Питаю, як йому там було?

— Добре, — каже, — спокійно. Сподіваюся закінчити свого „Короля Генрі IV”. Ось тільки прикро, чому Костецький і досі не присилає обіцяних 250 доларів? Я сміюся:

— Не чекайте тих 250 доларів, а закінчіть її висилайте обидва переклади.

— Та що ви! Як? А ті 500 доларів, що їх Костецький обіцяв? Махнути на них рукою?

— Годосю Степановичу, — кажу йому широко, — ну, звідки Костецький візьме тих 500 доларів? То просто було його добре дружнє побажання визначити бодай символічно гонорар.

— То чому ж ви радите висилати йому мої переклади?

— А тому і для того, що це єдина надія все ж таки опублікувати цю вашу працю. Бо ні один видавець на еміграції не ризикне таке видати. А Ігор Костецький знає ціну цим перекладам, і, можливо, знайде фонди на їх видання. А це вже був би великий успіх. Отже, гонорару він вам не заплатить, але видати переклади — може.

— Я на таке здирство не погоджусь, — каже пригнобленим тоном Осьмачка.

— То воля ваша.

— І на цьому наша розмова кінчилася.

* * *

Його також дуже турбувала доля „Ротонди”. У пресі появився неприхильний відгук. На жаль, тепер не може встановити коли і де. Особливо гостро дорікав критик за антиуєнерівський розділ „Чудєєв”. Діставав Осьмачка й осудливі листи від прихильників і учасників доби УНР. Дорікали вони йому в необ’єктивності, перекрученні й суцільній неправді щодо історії доби УНР. Дорікали в тенденційному, безпідставному розпалюванні ненависти й зневаги до провідників української революції й незалежної держави 1917-1920 рр. Осьмачка вибухав сарказмом, але аргументів йому бракувало. Одного разу, коли Тодось викладав свою реакцію на один добре аргументований до нього лист, я спитав його:

— Добре, а скажіть мені, якщо це не творчий секрет, звідки ви вхопили такий образ, справді чудного Чудєєва? З яких джерел почерпнули ті приголомшені ідеї, що їх виклав Чудєєв на світанковій зустрічі бідній, прибитій горем

молодій жінці?

— Так ви, бачу, таки читали мою „Ротонду”, — мовив дещо притишено Осьмачка. — Гм! То питаєте звідки в мене ті ідеї й де я надібав Чудеєва? Я над тою трагічною долею нашої історії буже багато думав. І все це — результат кипіння в моїй голові й уяві. Але остаточно наштовхнув мене на синтезу ідеї... один матеріял. — Він на мить замовк. А тоді, підвівшись, мовив: „Краще прогляньте самі...”.

Взяв свою течку, витяг якийсь журнал, подав його мені і сказав: — Тут є спогад активного учасника Другого українського військового з'їзду 1917 року. Автор підписався криптонімом, але він відомий військовий діяч, як видно з його писання, і заслуговує на довір'я.

Я подякував і на тому ми того дня розійшлися. У вільний час я переглянув журнал. Виявляється, був то *Літературно-науковий вісник* за 1923 рік. Числа вже не пригадаю. Криптонім автора спогаду про Другий військовий з'їзд, я відразу розкрив. Був то полковник Володимир Кедровський, відомий військовий і політичний діяч доби УНР. Його спогади, з переказом демагогічної промови Гаврилюка, я прочитав уважно. Нічого особливого в ній не було — „жодних Америк” вона не відкривала. Читаючи різну літературу того часу, я знав багато більше подібних крайніх, але не реальних виступів. В. К. з позиції об'єктивного свідка, ймовірно вирішив опублікувати ту промову, як один із документів тієї бурхливої доби. Але в його спогаді ця промова зовсім не виглядала як відкриття якоїсь істини. Тепер у критиків Української Народньої Республіки увійшло в моду підтасовувати такі крайньо гострі фактики й на них будувати „свою правду”. Але марно. З випадкових дрібниць жодної концепції не збудуєш.

Отакі думки снували в моїй голові, коли я прочитав той спогад. На другий чи на третій день прийшов Осьмачка. Першим його питанням було: — Ну що, прочитали?

— Прочитав. Маю свою думку. Вона коротко така: насаперед про автора спогадів. В. К. — це криптонім Володимира Кедровського, активного військового (полковник) і політичного діяча доби Української Народньої Республіки, чле-

---

на Центральній Раді, провідного члена (член ЦК) Української Партії Соціалістів-революціонерів, політичного інспектора армії УНР та інше, отже, особи активно причетної до провідних кадрів Української держави 1917-1920 рр. і відповідальної за її політику. Його критичний спогад зовсім не є огульним осудом провідників УНР, а переказ промови Гавриленка подано, як один із зразків крайніх спалахів тієї буремної доби. Тож робити, на підставі тієї промови, будь-які ширші узагальнення й оцінку провідників УНР — хибно й безвідповідально. І всі ті інвективи вашого Чудєєва на адресу Центральної Ради, а зокрема на Михайла Грушевського, як її голову, м'яко кажучи, нічого не варті. Вони подають сучасному читачеві каламутне, вузькосектантське висвітлення важливих подій доби революції й викривлені образи її провідних діячів.

— То що ж, по-вашому, — перебиває мене Осьмачка, — я мусів би викинути розділ „Чудєєв”, як шкідливий?

— Я цього не сказав. Мова зараз іде про фальшивий ракурс бачення доби Центральної Ради та її провідних діячів. Чудєєв, як літературний тип — це питання окреме. Тож дозвольте тепер кілька слів про нього. Я Чудєєва сприймаю, як психологічне явище нашої національно-державної трагедії. Це, коли хочете, рідкісно-вдале уособлення почуття безвихіддя, розпачу, або, інакше кажучи, — апокаліптичний зойк української людини на руїні відновленої її держави. Отже, Чудєєв — це спалах, повторюю, відчаю і безвихіддя. Він пережив катастрофу УНР й опинився в зоні тотального знищення української людини жорстоко-мстивим російським імперським шовінізмом. Чудєєв — не аналітик. Принаймні цю здібність у нього вже вбили. Він нездібний вже збагнути складнощі логіки нашої національної трагедії. Він не бачить, і не може бачити перспектив. Він утратив віру в життя. Він стоїть над безоднею і в передсмертному відчаї проклинає колишніх своїх богів. Леся Українка колись прорекла велику істину: „Без надії таки сподіватись!”. Чудєєви на таке вже не здібні були. Вони дійшли до останньої межі зневіри і мусили вмерти.

А ваша заслуга, що ви такий тип трагічної української людини в добу сталінського лихоліття схопили й увіковічили в яскравому образі. Так я дивлюся на вашого Чудєєва і вважаю, що він стоїть на місці.

Тодось з піввідкритим ротом та іронічною посмішкою слухав мою хаотичну тираду і ніби хотів кинутися на мене в контратаку. Але, коли я скінчив, він, ніби здивовано, глянув на мене і характерним для нього тихим голосом сказав:

— Слухайте, а чому ви про це не напишете? Та мені ще нічого такого не говорив. Це мені навіть цікаво.

— Напишу, Тодосю Степановичу. Ось тільки вилізу з інших писань, які мене облягли. Але я так ніколи й не написав. Я сидів тоді над монографією „Теорія і дійсність”, мучився над томом М. Плевака (мюнхенська друкарня дуже квапила), готувався перший з'їзд ОУП „Слово” — все це вимагало сили, часу, праці, нервів.

На закінчення нашої бесіди якась внутрішня сила мене підштовхнула сказати:

— Колись ваш трохи старший сучасник, до якого ви, здається, близько горнулися і який, здається, благословив вас на дальшу творчу путь (маю на увазі Павла Тичину) у зв'язку з загибеллю студентської сотні під Крутами, вибухнув знаменитою строфою:

По кривавій по дорозі нам іти у світ...

Вдумаймося в сенс цього рядка: хоч „по кривавій по дорозі”, але нам таки „іти у світ!”. Тут, як бачите, не розпач, не безвихіддя Чудєєва, а усвідомлення чи ствердження хоч і тяжкого, але таки виходу нашого у світ. Не провалля, а перспектива.

Тодось вислухав це і ніби примирливим тоном мовив:

— Я такого вірша у Тичини не знаю. Де він був опублікований?

— Здається, у *Новій Раді*, за березень 1918. Пізніше, до жодної збірки не ввійшов.

— Так, так... Цей попович інколи й розумні речі прорікав, але тут же їх лякався, як чорт ладана.

— А чого це ви, ніби з тоном зневаги, називаєте його „поповичем”? Він, поперше, не попович. А навіть якби й по-

---

пович, то що ж тут поганого? Важить інтелект, талант, справжня поезія, а не походження поета.

— Так я не зневажаю. Я тільки підкреслюю, бо він дуже приховує своє справжнє походження. А я колись його шанував. Радо забігав до нього, щоб прочитати йому щось нове написане. Бо все ж таки він був уже автором „Сонячних клярнетів”, „Замість сонетів і октав”. Він був дуже чутливий на фальшивий тон, на ритмічну недосконалість, на штампований образ, неоковирність синтакси. Він радо приймав мене й Косинку (з Грицьком ми дружили), вислуховував нас і давав свої оцінки. Одного разу, пригадую, він повчав нас, що ми, мовляв, супроти всебілшого тиску і недовіри до нас більшовицької влади мусимо бути розумні й хитрі, як змії. Влада дивиться на нас вовком, а ми повинні довести, переконати її, що ми щось більше, ніж прихильники нової влади. Ми повинні діяти так, щоб нам повірили, що ми не тільки просто лояльні, а ідейно переконані творці нового життя. Тільки тоді ми зможемо написати те, що хочемо і як хочемо. Інакше нас роздушуть, як хробаків.

Почувши цю цікаву пригадку Осьмачки, я подумав: невже Тичина вже тоді сповідував „Кетман”, цей, сказати б, кодекс тактики і стратегії інакодумців доби всепанування ісламу Близького Сходу XVIII-XIX сторіч? Не виключено, бо Тичина вже тоді знав перську мову (фарсі), читав Авіценна, знав боротьбу сект Ісламу. І, можливо, впало йому на думку цю методу інакодумців давнього Ісламу спробувати практикувати в умовах модерної абсолютної диктатури. Бо як інакше пояснити його проповідь розуму й хитрощів? Отаке промайнуло мені в голові. І я спитав:

— Так Тичина вас повчав? А ви що на те?

— А ми з Косинкою сміялися й уважали, що він просто собі жартус.

— А його це, як знаєте, врятувало й допомогло досягти високої позиції, — кажу ніби між іншим.

Це як упекло Осьмачку. І він враз дещо підвищеним тоном мовив:

— Що він осягнув? Хібащо вищого блазня при каті! Не

заздрю.

— Алеж смерть чигала над його головою. То що, по-вашому, — краще, щоб його були знищили, як багатьох інших?

— Не обов'язково. Міг себе трохи стримувати.

На цьому цей наш діалог і обірвався. Але за якусь мить Осьмачка каже:

— А знаєте, Тичина ще був спритним плагіатором.

Я запитливо глянув на нього, не знаючи що сказати.

— Як я вже вам говорив, ми з Косинкою вже писали багато, але ще своїх книжок не мали. Ми любили заходити до Тичини й читати йому свої щойно написані твори. Він дуже радо приймав нас, вислуховував, дечим захоплювався, дещо поправляв. І нам було приємно. Але за деякий час читаю нові поезії Тичини і, бий тебе нечиста сило, пізнаю в них деякі свої найкращі новотвори й образи. Е-е-е, думаю, більше не читатиму. Заходив пізніше, але вже нічого не читав — нема дурних!

Одного разу ми з Косинкою прийшли, а Тичина й каже:

— От добре, хлопці, що ви прийшли. Підемо зараз на зустріч з українськими комуністами. Приїхали з Харкова. Як їхнє становище зміниться, то Україна справді стане на свої власні ноги. Ми з Косинкою радо погодилися й побігли з Тичиною. Знатні гості з Харкова отаборилися в якомусь готелі. Із багатьох приїжджих мені запам'яталися: В. Блакитний, О. Шумський, М. Полоз, Г. Гринько, М. Яловий. Інших — не пригадую. Тичину вони всі знали. Поперше, відомий вже поет. По-друге, мабуть через Блакитного. Бо ж вони давні друзі ще як разом училися в духовній семінарії на попів. Правда, з них вийшли таки добрі попи тільки не в рясах, — саркастично зауважує Осьмачка, — і Косинку вони майже всі знали. Зустріли, як свого, бо ж він ще 1919 року в їхній газеті *Боротьба* друкував свої перші оповідання. На мене дивилися ніби косо, але поводились дуже дружньо. Блакитний — сухенький, блідий і молодий, але з русявою борідкою, щоб виглядати поважніше. Шумський — теж молодий, але з чорною борідкою Мефістофеля, видавався старшим. Гринько — кремезний, мовчазний, з великою голеною головою, що нагадувала голову сфінкса. Полоз запам'ятався струнким, військової постави люди-

---

ною і з сухим, дуже діловим тоном у розмові. Яловий — веселий, добродушний, з яким ми відразу стали за пані-брата. Взагалі, то були всі молоді і мудрі хлопці. Недарма всіх їх згодом Сталін перестріляв.

* * *

Осьмачка знову зник з мого овиду. Але за якийсь тиждень раптом заходить. Бачу настрій згірклий, занепалий. У чому справа? — питаю.

— Прикрішій ситуації я ніколи не переживав, — каже Тодось. — Я думав, що в еміграції є люди, які мають зрозуміння, що таке література. Думав також, що є друзі, бо багато хто світить переді мною зубами. А виходить — гірко помилився.

— А в чому справа? — ще раз питаю.

— Канадський перекладач не хоче переслати мені перекладу „Ротонди”, поки я не пришлю належної за переклад суми. Мені не вистачає 300 доларів. Мені сказали, що м’ясики Стасюк, людина заможна, любить бути меценатом. Варто поговорити з ним. Я пішов. Прийняв ніби радо. Каже, що читав мій „Плян до двору”. Ніби захоплений. Каже, що сам написав спогади. Дістає книжку, пише люб’язно посвяту й дарує мені. Я все те терпляче витримую і, нарешті, пояснюю, чого я до нього прийшов. Гостинний меценат раптом знітився. Щось почав мимрити, що 300 доларів — це грубі гроші, що він витратився на видання своїх спогадів, що зараз перебудовує свою крамницю, а це забирає купу грошей. Тож виділити тепер ще 300 доларів аж ніяк не може. Я встав і пішов. Бісова душа, думав, що мені досить його улесливої похвали і... його спогадів. Їх я викинув у перший смітниковий ящик на вулиці.

Тоді я звернувся до „Самопомочі”. Своя ж народна кооператива. Але вони дають позику тільки тим, хто має свої вклади в них. Я ж вкладу не маю. Правда, там мені сказали, що радо дадуть позичку й мені, якщо хтось, хто має в них свій рахунок, поручиться за мене. Я звернувся до кількох, що постійно прикидалися моїми прихильниками і друзями. Еге-е-е! Всі відвернулися. Ви розумієте тепер моє становище? — Він на

якусь мить замовк. Тоді притишеним дружнім голосом мовив до мене: — Тільки ж ви, прошу, не подумайте, що я з цими жалями прийшов до вас, щоб просити позички. Я знаю ваш стан. Ви й так мені багато помагаєте. Ні, я прийшов до вас, щоб висловити свою тяжку гіркоту. Щоб відвести свою душу. То ж вибачайте. Не сила була вже мовчки носити у серці. — Знову коротка павза, а тоді: — Я сьогодні напишу листа Костецькому. Я певний, що тих 250 долярів він мені пришле. Тоді все питання буде розв'язано. Правда?

Він був дуже знервований, майже потрясений своєю невдачею, холодом і байдужістю так званих друзів і шанувальників. Правда, 300 долярів на той час — це була досить солідна сума. Коли вже навіть власник ковбасні не відважився такої суми дати, то що можна було вимагати від наших недавніх емігрантів, які переважно ще тремтіли над кожним доляром. Тому я не дуже дорікав тим „друзям”, що відмовили Осьмачці. Але мені стало якось боляче за нього. Його зневіра в людях, його наївна віра в ненадійного Костецького, мене лякали. Що робити? Як допомогти? Власне, як допомогти — ясно: треба ризикнути трьомастами долярів. І я блискавично вирішую цей тягар взяти на себе. І ніби між іншим, питаю Тодосю, кого він просив поручитися в „Самопомочі”? Він назвав Ю. Лавріненка, президента УВАН М. Ветухова, В. Лесича, П. Марченка і ще дві чи три особи, прізвища яких я забув. Невже і Марченко йому відмовив? А може до Марченка він і не звертався, бо Марченко перед тим багато йому помагав.

— І всі відмовили?

— Всі.

— Знаєте що, кажу, давайте поїдемо ще раз до „Самопомочі”.

— Та я там уже був кілька разів. Не можуть. Я не маю в них рахунку. Марні розмови.

— Нічого. Поговорю ще я.

І ми поїхали. Тоді в „Самопомочі” орудував давній, ще з України, народний кооператор Раковський. Треба, кажу, дати цій людині позичку. Зрештою, ви ж знаєте, що це відомий наш поет. Раковський знав, що я голова ОУП „Слово”. — Та

я радо, але... поручитесь? — Так! — Тоді справа розв'язана. Потрібно 5 доларів, щоб пан Осьмачка став членом „Самопомочі”. — Я витягаю п'ять доларів. Осьмачка щось там підписує і дістає членську книжечку. Я підписую поручення й Раковський зникає в робочі кімнати „Самопомочі”. Ми сідаємо на канапу. Тодось ще не зовсім зорієнтований і дещо розгублений. Питає: — Чи щось з цього вийде? — Не знаю, — кажу йому, — побачимо. Раковський пішов обгдворити нашу справу. Осьмачка сидить, як на голках. За якийсь час його кличуть до каси. Бачу передають йому пачку грошей. Він затиснув їх у кулаці й з особливим блиском у очах прямує до мене. І каже:

— Знаєте, — позичили! — Тодось дивиться на мене й питає: — ви поручилися? — Поручився. — І зробили мене членом „Самопомочі”? — Так.

Осьмачка якусь мить мовчки дивиться на мене, а тоді вибухає:

— Знаєте... це як у сні. Просто і швидко. А я ж стільки мучився, до кого не звертався... Ні! Спасибі! Але не турбуйтеся, я поверну позику. Повірте. Ось тільки пришло Костецький...

Почувши згадку про Костецького, я посміхаюся і кажу жартиливо:

— Тодосю Степановичу, все в порядку. Хай живе „Ротонда”!

Ми попрощались. Тодось поїхав у своїх справах, а звідти — на „Союзівку”.

* * *

1 серпня я з Тодьом виїхав до Канади, де з Самчуками майже місяць прожили на фермі Івахнюків. Повернувшись наприкінці серпня, я довідався, що із „Союзівки” зник Осьмачка. Згодом дійшли до мене ще чутки, що бачили Осьмачку в Сіракузах, в Рочестері, а звідти подався до Чикаго. Все ніби в пошуках праці. Але все це — чутки. А справжньої вістки не було. Аж 4-го жовтня 1958 року дістаю коротенького листа з Міннеаполісу. Чого він там опинився, що робить — збагнути

не можна було. Кінчав листа багатозначним реченням: „Тут відбувається страх важлива справа. Пізніше визнаєте”.

То був саме скажений час підготовки до Першого з'їзду ОУП „Слово”. Я був замотеличений докраю. Чи відповів на того листа — не знаю. Знаю тільки, що запрошення на з'їзд я йому вислав. Осьмачка відповів дружнім привітальним листом до з'їзду. І на тому наш контакт знову обірвався.

4 квітня 1959 року Осьмачка повернувся до Нью-Йорку. Просто з вокзалу, без попередження, заїхав до мене. І тут, без усяких передмов, виклав на стіл досить пристойно видану книжку, що мала англійську назву „Red Assassin”. То був англomовний переклад його „Ротонди душоубців”.

— Оце, — каже, — є наслідок тих дуже важливих подій, що відбувалися в Міннеаполісі, про які я вам натякав у листі. Знайшов я там видавця, який охоче видав. Розіслав уже примірники відомим рецензентам. Цікаво, що напишуть. А завтра я сам віднесу до *Нью-Йорк Таймс*.

Я привітав його з успіхом, але не радив самому нести книжку до *Нью-Йорк Таймс*. Такі авторські дарунки поважні газети в США розглядають як халтуру, як літературу нижчого сорту. Вони беруть до уваги (і то не завжди) книжки, що їх присилають видавництва.

Чи послухався мене Годось, не знаю. Здається, що ні. Він дуже вірив, що „Ротонда” проб'є всі перешкоди і знайде свого читача в американському світі. На жаль, помилився. Книжка розголосу не дістала. І то зрозуміло: проблематика, типаж і форма „Ротонди” не відповідали ментальності американського читача.

Відразу стало гостро питання про мешкання для Осьмачки. Де йому жити? Звичайно, на початку він буде якийсь час перебувати у нас. Але це не розв'язує питання. Дзвоню до мого приятеля, вихованця Харківського політехнічного інституту інж. Петра Марченка. Він великий любитель поезії і поетів. Одразу дістаю позитивний плян. Насамперед, на деякий час він забирає Осьмачку до себе. А там, каже, підшукаємо щось зручне для нього. Від слова — до діла. На другий чи третій день Петро Пилипович приїхав і забрав Осьмачку до

себе. Перебування в подружжя Марченків було добрим відпочинком для Осьмачки. Петро і його симпатична дружина Леся були чудовими бесідниками. Вони у відпочинкові години радо вислухували старі і нові поезії свого гостя й вели з ним бесіду про ціле коло відомих їм поетів. Один епізод, що його відразу переказав мені Марченко, варто тут занотувати. Одного разу, пригадавши кількох видатних еміграційних поетів, Марченко спитав Осьмачку:

— Скажіть, Годосю Степановичу, як ви дивитеся на Василя Барку?

Осьмачка деяку мить помовчав, а тоді каже:

— Знаєте, коли розмовляєш з цією людиною про літературу, мистецтво, про життя, мораль, то відчуваєш, що це людина талановита і розумна. Але починаєш читати його поезії, то не віриться, що їх писала та сама людина.

Марченко переказував мені ще деякі думки і вислови Осьмачки, але я їх, на жаль, не запам'ятав. За деякий час подружжя Марченків, при допомозі своїх приятелів із Квінсу, Марини і Юрія Зеленських, знайшли в українській родині Янцевичів добру ізольовану кімнату. Господарі радо погодилися здати кімнату і Осьмачка оселився там. І все пішло, здавалося, добре. Однак за якийсь час господарі почали помічати якісь дивні події в кімнаті квартиранта. Часто вночі він починав пересувати меблі, ходити, стукати. А на ранок господарі зауважили, що перед вікнами збудовані якісь барикади. Підсунуто стіл, на ньому — стільці, валізки, накидані якісь ковдри. Що за нещастя? Виявляється, пояснив їм Осьмачка, що тут його знову знайшли „агенти гепеви” й почали тероризувати своїми всепроникливими струмами. Господарі дзвонять Марченкам і Зеленським й просять негайно забрати такого дивного чоловіка. Інакше звернуться до поліції. Зеленські й Марченки вмовляли Осьмачку не робити прикрощів господарям. Запевняли, що жодного струму ніхто не спрямовує і не може спрямовувати. Але нічого не допомогло. Почалася в нього нова стадія хвороби. Телефонують мені. Що робити? Так ніби я знав, що в таких випадках можна робити. Кажу: скажіть хай прийде до мене. Годось прийшов.

— Як справи, питаю.
— Та як, б'ють чортові москалі й не дають жити.
— А може то вам тільки здається? — кидаю йому.
— Зда-є-ть-ся! — протяжно, з гіркою іронією відповідає Тодось. Побули б ви в моїй шкірі. Відчули б, як то здається.

Бачу, що дискусії зайві. Що порадити? Кажу йому: — якщо не буде де переночувати, приходьте. Місце на нашій підлозі є. Він дякує й каже, що зараз піде на Давнтавн і там пошукає якогось кутка. Так почалися нові злигодні Осьмачки. Від квітня до липня 1959 він змінив чотири мешкання. Кінця цьому не було видно. Я почав думати, як цьому зарадити? Раптом пригадав собі, вже не раз згадуваного мого київського знайомого М. Радолицького. Він на Бронксі (верхня північна частина Нью-Йорку) мав невеликий, але прибутковий бізнес — контору купівлі і продажу нерухомостей — Ріл Естеїт „Дружба” (Real Estate „Drushba”). У нього завжди були для продажу порожні будинки. Я подзвонив і спитав його чи не міг би він в один з порожніх будинків примістити Осьмачку. Він одразу відповів, що йому якраз потрібний мешканець до одного будинку і він охоче візьме Осьмачку. Я повідомив Осьмачку про таку можливість і він одразу погодився. Тим більше, що це мешкання безкоштовне й сам собі господар на цілий будинок. Був це будинок під числом 1172 Вайят Стріт на Бронксі, навіть мебльований. Осьмачка переїхав. Почався новий, здавалося, спокійний відтинок в його бутті. Інколи він приходив до нас. Спокійний, дотепний. Одного разу прийшов увесь — руки, обличчя — в невинитій фарбі. Що таке, питаю? Ви що найнялися фарбувати хати? — Так, — каже, — найнявся, — й при тому іронічно посміхається. Виявляється, що Радолицький прийшов якось і сказав, що мусить помалювати всю хату всередині й ззовні. Щоб Осьмачка не був здивований, коли одного дня прибуде маляр. Осьмачка, нібито, спитав Радолицького, чи не міг би він (Осьмачка) помалювати хату за ті гроші, що їх призначено маляреві? Радолицький виявив сумнів, чи Осьмачка щось розуміє в фарбуванні хат. І, нібито, почав перевіряти й переконався, що Осьмачка таки знає як фарбувати хати. Запро-

---

понував йому платню (напевне дуже занижену), на яку Осьмачка погодився. Привіз фарби, драбини, щітки, вказав якими фарбами фарбувати ті чи ті кімнати і поїхав. А Тодось, ось уже тиждень чи більше фарбує. Внутрішні кімнати — вже готові. Родолицький оглянув і нібито залишився задоволений. Тепер Тодось приступає до фарбування ззовні. Розповідає цю епопею веселим, бадьорим тоном і з нездоланим своїм гумором.

Так жив і працював Осьмачка в цьому безкоштовному мешканні здавалося спокійно й безтурботно. „Гепева” його там не знаходила й не біла струмом. Принаймні він ніколи тоді на це не скаржився. Навпаки, казав, що добре працюється. Відшліфовує, удосконалює свої переклади „Макбета” й „Короля Ліра”, що їх цими днями висилає Костецькому. Той поклявся в останньому листі, що гроші ось-ось вишле. Одне слово, ніщо не віщувало якоїсь нової кризи в житті Осьмачки. Раптом, дзвонить мені Радолицький: Осьмачка 16 квітня 1960 року з будинку зник. Здав ключ, а куди пішов — не сказав.

Що за нова містерія! Ніколи мені про цей намір не натякав. Минуло місяців два. І ось, у червні, дістаю листа з Філядельфії. Писав, що тиняється, ні роботи, ні мешкання знайти не може. Зараз прихистила його дружина Миколи Куліша, Антоніна, що й сама ледве перебивається з дочкою з дня-на-день. Щось неймовірне!.. Дзвоню до Остапа Тарнавського й прошу заопікуватися Осьмачкою. А він тоді, здається, ще був службовцем ЗУАДКу. Знайшли Осьмачку, влаштували його доглядачем (суперінтендантом) будинку ЗУАДК. Дали кімнату і 100 доларів місячно. Умови цілком можливі для життя і творчості. О. Тарнавський влаштував йому добрий багатолюдний літературний вечір. Осьмачка читанням своїх поезій і особистим поводженням прихилив до себе публіку. „Виглядав гідно”, — як казала мені згодом Галина Журба. Одним словом, знову все склалося ніби добре. Причин для бунту чи втечі не було. Так до лютого 1961 року. Наприкінці лютого, нікому нічого не сказавши, Осьмачка зникає з Філядельфії. За якийсь місяць прийшла вістка, що його бачили в Парижі, звідки він кудись вже виїхав. Далі його сліди губляться. Аж

на початку червня дістаю листа з Мюнхену чи від Майстренка, чи Кошелівця, не пригадаю тепер. Довідаюсь з листа, що в одному із шпиталів Мюнхену лежить паралізований Осьмачка. Оце так! „Фініта ля комедія”, як кажуть італійці. І треба ж було для цього літати за океан! Пишу одразу моїм мюнхенським друзям: Майстренкові, Кошелівцеві, а особливо проф. Іванові Бакалу (Інститут вивчення культури і політики СРСР). Прошу їх заопікуватися Осьмачкою та його речами (архівом, який він возив з собою) і з'ясувати по-можливості, як і чому Осьмачка опинився в Мюнхені? З їхніх листів, яких під руками тепер не маю, мені запам'яталося таке: із США Осьмачка потрапив до Іспанії. За тижнів два чи три він опинився в Парижі. Грошей на життя в нього вже не було. Він почав жити як безпритульний. Паризька поліція швидко звернула увагу на нового імпазантного вигляду безпритульного. Перевірили документи і, виявивши, що це американський громадянин, відвезли до американської амбасад. Там, довідавшись, що він ще й поет, дали грохи грошей і квиток на літак до США. Запропонували негайно вернутися до США. Він обіцяв. Алеж сів і полетів до Мюнхену. Мета була: зустрітися з Костецьким, довідатися, як іде друк його перекладів Шекспірових драм, і, найголовніше, виврати давно обіцяний гонорар — 500 доларів. Мюнхен, тобто українська громада його, прийняла Осьмачку холодно і байдуже. Він не мав навіть де переночувати. Інколи, як вдавалося дістати дозвіл, ночував у нужденних еміграційних установах, а переважно — на лавках у парку над Ізаром. На одній з таких лавок, наприкінці травня 1961 року його розбив параліч. Лежав у безпам'ятстві. Під головами була його течка з рукописами й документами. Поруч — маленька валіза, виповнена машинописами й деякими його книжками. Поліція, вияснивши, що цей невідомий — чоловік з Америки, негайно відвезла його до шпиталю й повідомила американську амбасад. Вістка відразу дісталася й до української громади.

Отакі в загальному інформації про пригоди Осьмачки після зникнення з Філядельфії я дістав від моїх мюнхенських друзів. Як уже вище зазначено, я негайно написав їм,

---

щоб заопікувалися Осьмачкою та його архівними матеріалами. Вони ретельно зібрали все, що поліція знайшла коло Осьмачки на бульварі, склали у проф. І. Бакала. Він через рік привіз їх і здав на збереження до архіву УВАН у США. Друзі мої писали, що відвідують Осьмачку, що він довго лежав непритомний, але згодом поволі почав рухатися й говорити. Отже, є надія на покращання.

В перші дні ще непритомного Осьмачку відвідали Іван Багряний і Микола Лівіцький. Згодом, через рік, діставши вістку про смерть Осьмачки, Багряний того ж дня, 7 вересня 1962 року, написав мені:

„Останній раз я бачив його в лікарні в Мюнхені, розбитого паралічем і безпам'ятного, в ліжку, витягнутого на весь зріст, суворого, як Данте. Всіма забутого і покинутого. Ця різноч подібність задуманого в безпам'ятстві, вимученого і вже потойбічного Осьмачки до Данте потрясла мене до самої глибини душі. І я тоді мало не заломився навки в моїй вірі в українську людину, для якої і найкращі сини нації — *порожнеца*.

Не знаю коли, але якщо моє серце трохи потягне, якщо його не доконає швидким темпом наша сумна замрячена дійсність, я вирізьблю той образ Осьмачки, який лишився в моїй душі”.

Мої згадані мюнхенські друзі регулярно інформували мене про стан одужання Осьмачки. Взяло це понад місяць часу. Іван Бакало писав, що Осьмачка поволі приходиться до себе. Говорить майже вільно. Сам підводиться і сидить. Ліва рука рухається вже задовільно. З американської амбасадки уважно стежать за процесом одужання і правдоподібно відправляють до США. І справді, десь у другій половині липня, більш-менш зміцнілого Осьмачку, спеціальним військовим транспортним літаком привезли до США і помістили в шпиталі для психічнохворих військових. Його адреса була: Valley Forge, General Hospital, Phoenixville, PA.

Коли ж з'ясувалося, що Осьмачка не військовий, а в його течці знайшли мої листи, мою адресу й телефон, то вирішили, що я найближча до нього особа. Тому негайно по-

---

дзвонили мені. Чоловічий чіткий діловий тон інформував мене, що до їхнього військового Головного шпиталю у Валлей Фордж потрапив з Європи мій друг Теодосій Осьмачка. Вони просять мене негайно вжити заходів, щоб забрати його від них. Я подякував, повісив слухавку і гірко подумав: яких заходів я можу вжити? Куди і як я можу його забрати? Ані технічних, ані матеріяльних засобів я не мав на те. Але відчував поза всім, що мушу щось робити. Насамперед, дзвонив до голови ЗУАДКу д-ра Галана й одночасно — до секретаря ОУП „Слово” Остапа Тарнавського. Філядельфія близько до того шпиталю, де лежить Осьмачка. З'ясував їм ситуацію й просив, щоб хтось з них негайно поїхав до Головного шпиталю в Валлей Фордж і там з адміністрацією вирішив, як і куди краще перевезти Осьмачку. Обидва обіцяли допомогти. Але я так і не знаю чи встиг хтось з них побувати в шпиталі. Бо адміністрація Головного військового шпиталю, не дочекавшись мого негайного приїзду, справу розв'язала сама. За свій рахунок відправила Осьмачку до відомого вже йому шпиталю Бельв'ю в Нью-Йорку. Звідти, негайно, не повідомивши навіть мене, відпроварили Тодося Степановича до психіатричного відділу великого Пілгрім Стейт Шпиталю у Лонг Айленді. Сталося це 15 серпня 1961 року. 20 серпня я вперше відвідав Осьмачку. Добирався туди трудним залізничним шляхом з Нью-Йорку. З останньої зупинки до Пілгрім шпиталю треба було ще добиратися пішки понад півгодини. У ресстраційному відділі мене попросили насамперед зайти до головного лікаря психіатричного відділу. Головний лікар був людиною похилого віку, статечний і, явно, глибокодосвідчений. Осьмачка його дуже зацікавив, як людина загадкового радянського світу, поет, не говорить англійською мовою й одночасно — перекладач Шекспіра. Він уважно вислухав біографічну канву Осьмачки і сказав, що це дуже важливо для вироблення правильного ставлення до цього пацієнта тепер. Він також сказав мені, що він і адміністрація шпиталю вважають мене опікуном Осьмачки. Все листування і пенсія хворого йтимуть на моє ім'я. Я не відмовлявся. Бо бачив і розумів, що нема нікого з рідні, кого б цікавила

доля Осьмачки.

Побачивши мене, Годось дуже зрадив. Я був перший українець, що відвідав його в цьому шпиталі. І він це оцінив. Він сидів у самокатній колясці. Вигукнув радісно моє ім'я і протягнув до мене праву руку. Ліва рука і нога ще не діяли вільно. Був у шпитальному халаті темносірого кольору. Выглядав вимучено і зморшки на обличчі надто поглибилися, колір обличчя — жовтосірий, вицвілий. Охоче брав фрукти й кекси, які я приніс, і апетитно їх уплітав. Тут же висловив турботу за долю своїх рукописів — за течку і валізку. Я сказав, що все збережено в Інституті вивчення СРСР у Мюнхені, де працює професор Іван Бакало. Найближчим часом він перевезе це до США. Це Осьмачку заспокоїло.

На обставини не скаржився, але в дальшій розмові кинув: „Якби мене хто звідси забрав”. Я на те тільки сказав йому, що насамперед треба одужати в шпиталі, а тоді вже подумаємо, як і куди звідси виїхати. Видно, що після паралічного струсу, в нього почала прокидатися жадоба до розумової праці. Він просив мене принести йому добірку творів Лесі Українки, чи не єдиної серед новітньої клясики, перед якою він схилив свою голову. Англійською мовою просив принести „Пісню про Гайявату” Лонгфелло. Просив також чистий бльокнот. Все це наступної візити я приніс йому. І Лесю Українку, і „Пісню про Гайявату” він читав до самої смерти. І не тільки читав, а й робив на полях якісь свої зауваження. Це я бачив, але не мав ніколи часу прочитати ті примітки. Вони б напевне дали щось нове про інтелектуальний стан Осьмачки того часу. На жаль, все це, спаковане в його архіві, лежить і досі не вивчене.

Якось я побачив під його подушкою великий жмут, спаного його кривулями, паперу разом з бльокнотом, якого я йому приніс.

— Що за рукопис, — питаю, — щось пишете?

— Та то різні нотатки, які я ще раніше робив, а тепер перечитую, дещо виправляю, дещо додаю нове. А, знаєте, дороге мені, бо в кишені піджака приїхало зі мною. І не розгубилося.

— Але що це — повість, роман?..

— Ні, то нотатки різного мотлоху, що інколи приходять мені в голову — про людей, поетів, про книжки — одне слово — усякий дріб'язок.

Це мене заінтригувало. Я попросив переглянути. Він витяг з-під подушки й дав мені. Я побіжно переглянув і побачив, що тут є чимало афоризмів і думок, які вже можна публікувати і цим врятувати від загибелі. Візьмемо кілька, як зразок:

„Коли трапляється мені велике горе, то завжди Шевченко, Шекспір і Гете встають передо мною, викликають гіркі думки, а під кінець дають утіху і заспокоєння”.

„Гете був і є такий же, як і Шекспір, — байдужий серед людського горя. Після Сатани зараз же стоять Шекспір і Гете”.

„Я певний, що якби Шевченко з'явився перед Шекспіром і Гете, то вони б мали його перед своїми духовними очима, як божество, щось подібне до богочоловіка. Бо Шевченко збільшив славу Спасителя, як людолоуба”.

Отакі й подібні висловлювання я прочитав на тих безладних листках. Мені здалося все, як я вже писав вище, досить цікавим. Тим більше, що такий жанр у творчості Осьмачки був невідомий. Я попросив Осьмачку дати мені ці нотатки. Я їх прочитаю, упорядкую, погоджу з ним й опублікую в збірнику ОУП „Слово”, що його я тоді інтенсивно готував. Так воно й сталося. Їх я опублікував у збірнику „Слово” ч. I, 1962, стор. 294-297 під заголовком „Думки” (Із шпигального нотатника). На жаль, Тодось Степанович не побачив їх вже друком. Саме тоді, коли збірник друкувався, він помер. Я мусів був негайно викинути дещо з хроніки і знайти місце для некролога про щойно спочилого славного нашого побратима.

„Пісню про Гайявату” він очевидячки читав. Бо, як я зауважив пізніше, багато строф поеми були окреслені його непевною рукою. Зовсім інша доля спіткала бльокнот, що я приніс йому разом з „Гайяватою”. Перші сторінки його були виповнені ще досить логічно викладеними афоризмами, дум-

---

ками, враженнями. Але щодалі, то сторінки виповнені вже плутаними, а згодом — безглуздими реченнями, окремими словами та плутаними несвідомими складами й окремими літерами. А потім пішли вже якісь кривулі, гачки, риски і крапки. Мені видавалося, що це була ілюстрація інтелектуального занепаду. Але коли я в той час говорив з ним, то здавалося, що процес думання його неушкоджений. Говорив логічно, навіть із спалахами властивого йому гумору. Пригадую такий епізод. Однієї суботи я приїхав з пані Мариною Зеленською. Це була добра знайома Осьмачки. Побачивши цю милу молоду вродливу жінку, він дуже зрадів. Вітаючись, вона простягнула йому свою гарну руку. Тодось зніяковіло захався, вхопив якусь білу шматинку й почав старанно витирати свою руку, а при тому, посміхаючись, каже: „Вибачте, пані Марино, бо, знаєте, у мене руки як у kota язык”.

Цей безпосередній селянський дотеп створив певне відпруження в зустрічі. Ми засміялися, й наша розмова пішла дружньою колією.

При наступних наших зустрічах були цікаві й нецікаві розмови. Коли в нас вичерпувалася тема різних особистих болів і скарг, то Осьмачка дуже свідомо переходив до загально суспільних і літературних питань. Якось він спитав: що чути з України? Чи є там щось обнадійливе? Я на це йому відповів: чи знає він, що із славної когорти „Ланки” живим вернувся з концентраку тільки Антоненко-Давидович і написав навіть новий роман „За ширмою”. На цю мою інформацію якийсь дивно зареагував.

— Так... я чув. Справді, єдиний з усіх... Двадцять років відбув каторги... і вижив... Так, я знав його. Це з тих, що не хочуть умирати... І не вмруть!.. Замовк. За мить питає: „А роман цікавий?”.

— Не знаю. Не читав ще.

— А чи є щось свіже і справді нове в поезії? — знову питає.

— Є! На мою думку, надзвичайна молода плеяда. — І я тут згадав йому імена тоді в нас дуже читаних — Василя

Симоненка, Ліни Костенко, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Дмитра Павличка, Віталія Коротича і ще добрий десяток молодих.

— І ви думаєте, що це справді щось вартісне?

— Якщо їм не позтинають голови, то це буде значущий здобуток нашої поезії. А я ще забув сказати вам, що поряд з цим спалахом поетичних талантів, творять великої сили аналітичної думки й громадянської відваги літературні критики: Іван Дзюба, Іван Світличний і Євген Сверстюк. Їх є більше, тільки зараз прізвищ не пригадаю.

Тодось слухав уважно. Потім ще спитав: — А в прозі?

— А в прозі надійно веде перед Олесь Гончар, — відповідаю.

— Це цікаво. Може й справді це покоління скаже те, чого ми не зуміли. Може й справді, — тихо проказав Осьмачка.

Іншим разом я сказав йому, що поволі збираю матеріял до другого збірника „Слово” й дуже хотів би мати щось з його творів.

На це він трохи сумовито мовив: — Якби то прийшла моя валізка з Мюнхену, то можна щось було б знайти. А так... — і він замовк.

Щоб вивести Тодосю із сумного стану, раптом кажу: — А знаєте, заплановано видати збірник вибраних літературознавчих праць Павла Филиповича. — Це враз його ніби збудило і підбадьорило. — Це дуже розумно. А як з поезіями?

— Поезії готує брат Павла Филиповича Олександр. Живе він в Міннеаполісі. Він хоче до збірки написати ґрунтовну хроніку родини Филиповича. Має на те якісь сімейні документи.

Осьмачка згідливо похитував головою й повторював: „Дуже добре”.

— А літературознавчу спадщину хто готуватиме? — На жаль, умовили мене. — То чому ж, на жаль? Велике діло зробіте. То був мудрий і чесний письменник. „Шануй гніздо старого чорногуза”, — процитував він заголовний рядок одної поезії Филиповича. — Я його знав. Була то велика, вчена і чесна людина.

Я був здивований ясністю думки, доброю пам'яттю Тодося, коли мова зайшла про літературу і його давніх сучасників.

Так продовжувалися мої відвідини Осьмачки й наші неплановані (спонтанні) розмови. Вони тривали до кінця серпня 1962 року. Мушу сказати, що в моєму надмірному завантаженні, — це був дуже тяжкий обов'язок. Він вимотував в мене усі сили. І все ж таки кинути Осьмачку напризволяще я не міг. І я подумав собі: невже у великій українській громаді Нью-Йорку та його околицях нема нікого, хто міг би хоча на половину полегшити моє становище й відвідати Осьмачку бодай двічі на місяць. Де ж шанувальники поета ділися? Де „друзі-письменники”? А може не знають, що він хворий? І я вирішив звернутися до сумління української громади, а зокрема до „братів-письменників” із закликом. Не пригадаю вже тепер точно, але чомусь думаю, що на початку 1962 року, у *Свободі*, я опублікував звернення до всіх людей доброї волі й друзів-письменників. Повідомляв, що у такому то шпиталі лежить паралізований видатний наш поет. Щоб полегшити його тяжкий стан, просив відвідати його і цим засвідчити своє співчуття, турботу і пошану до самотнього хворого поета. І ось патріотична і „гуманна” українська громада Нью-Йорку та його околиць, а зокрема — „інженери людських душ” „брати-письменники”, відгукнулися на мій заклик, м'яко кажучи, мовчанням і байдужістю. Це мене тяжко вдарило. Я збагнув, що живу не серед згуртованих почуттям людського братерства, а серед збайдужілих заробітчан і грошоробів. Єдиною особою, що відгукнулася на мій заклик і відвідала Осьмачку, була Ізідора Петрівна Косач-Борисова — молодша сестра Лесі Українки. Жінка похилого вже віку, але великого людського серця і глибоко громадського інстинкту. Розповідала мені пізніше, що Осьмачка дуже зрадив, як побачив її. Не знав, де її посадити коло себе. Був веселий, говіркий, згадував Київ. Показував книжку Лесі Українки. Це, казав, моя єдина розрада і порада. Під час тієї нашої розмови, — каже Ізідора Петрівна, — в палату ввійшла симпатична молода медсестра. Дуже чемно, професійно посміхаючись, сказала пару привітних фраз і запропонувала Осьмачці

зужити належні пігулки. Чемно попрощалася й пішла. Тодось із сяючим обличчям, дещо інтимним тоном сказав: — А знаєте, вона закохана в мене. — І це, — казала Ізідора Петрівна, — говорив він серйозно, з почуттям душевного щастя. Ізідора Петрівна не стала йому перечити. Вибачливо посміхаючись, вона побажала йому щастя й швидкого одужання.

* * *

Так я в своїй ролі залишився одинаком. Як я вже не раз згадував, у різні трудні моменти моєї історії з Осьмачкою, на допомогу мені приходили подружжя Лесі й Петра Марченків та Марини й Юрія Зеленських. Тож і тепер, ще до мого звернення в пресі й після нього, вони інколи допомагали мені своїми автами доїздити до шпиталю, а при тому й самі відвідували Тодося. Але вони не могли щотижня мене возити. То ж переважно я був змушений користатися такими можливостями: метро, поїзд, власні ноги. Іншого виходу не було. Позбавити Осьмачку зв'язку із зовнішнім світом довше як на один тиждень, я просто морально не міг. Тому виконував свій обов'язок далі. Тодось ніби й не скаржився на умови. Але все ж таки час-від-часу починав мрійливу розмову, що як то добре було б, коли б хтось звідси його забрав. Йому хотілось би відчутти нешпитальну атмосферу. — Я не обтяжував би жодну родину, — казав він. — Мені б тільки якусь окрему псячу буду і я б нікому не заважав, — повторював він мені вже так за звичкою, не сподіваючись, що я можу тут щось реально допомогти. У такі хвилини я заспокоював його як міг, бо не бачив жодної можливості здійснити його мрію.

Наприкінці серпня 1962 року до Нью-Йорку приїхав з Міннеаполісу д-р Михайло Міщенко, психіатр за фахом і давній приятель Осьмачки. Він зателефонував мені й сказав, що хотів би зі мною відвідати Осьмачку. Правдоподібно 30 чи 31 серпня ми поїхали. По дорозі він купив пачку якихось кексів і пляшку сливового соку. Зустріч була радісна і дружня. Осьмачка відразу впізнав свого давнього приятеля. Радо взяв подарунки і, перепросивши гостя, почав одразу потроху пити сік. Зайшла мова про його перебування тут. Він одразу звернувся до д-ра Міщенка з проханням знайти йому десь краще місце.

Міщенко обіцяє пошукати, а тим часом зауважує, що Тодось вже випив більшу половину пляшки соку.

— Не пийте стільки. Це ж дуже розвільнюючий сік. Тодось посміхнувся й відповів жартома:

— Не турбуйтеся. Мій шлунок витривалий. Він розвільнень не знає й кістки перемелює.

— То добре, — зауважив Міщенко, — але я все ж раджу не пити більше.

А фактично, там мало що лишилося — пляшка була вже майже порожня.

На другий чи на третій день д-р Міщенко зателефонував мені й повідомив, що знайшов добрий будинок для старих людей. Умови життя й обслуга там набагато кращі, ніж у шпиталі. А найважливіше, що тут працюють дві його добрі знайомі: головна лікарка і головна наглядка. Обидві українки. Вони дуже перейнялися долею Осьмачки й обіцяють створити йому найкращі побутові умови. Коли справу буде оформлено, — потелефонують. Тоді спільним зусиллям організуємо перевезення Осьмачки до Будинку для старих. Так і домовилися. Здавалося, все йде найкраще. Проминуло ще кілька днів. Раптом 7 вересня, о 10 годині ранку дзвінок. Слухаю. Говорять із Стейт Пілгрім Госпіталь. Ваш приятель Теодосій Осьмачка сьогодні о 6-й годині ранку помер. Просимо негайно вжити дальших необхідних заходів щодо похорону. Тіло покійника лежить в моргу шпиталю.

Грім з ясного неба! Чому, що сталося, яка причина? Питання — даремні. Мені стало млясо. Я сів. П'ять фатальних слів крутилися в моїй голові: ... умер... негайно вжити необхідних заходів... Поволі починаю усвідомлювати, що це практично означає: 1) Домовитися з Похоронним закладом Яреми щодо всієї технічної процедури похорону. 2) Негайно виїхати до Бавнд Бруку і там у Консистерії домовитися, щоб на цвинтарі було забезпечене місце для покійника. 3) Устійнити дату й порядок похорону. 4) Сісти і написати дві вістки: а/ про смерть і б/ про дату похорону Осьмачки. 5) Взяти на себе всю його заборгованість „Самопомочі”. 6) Потурбуватися його літературною спадщиною. Це тільки

найголовніше. А насправді обов'язків випало набагато більше. І все навалилося на мою, до краю заклопотану голову. Але — допомоги — ні звідки. Мушу. „Так велел мне Рок” — це, здається, з Єсеніна.

Моє пресове повідомлення (від ОУП „Слово”) зробило свою справу. На призначений час в похоронному закладі Яреми зібралось багато людей. Я попросив друзів і колег покійного чергово стати до почесної варті. Першими підвелися проф. Володимир Міяковський і проф. Євген Чикаленко. Після них варту тримали Василь Барка, Вадим Лесич, Йосип Гірняк, я, Юрій Лавріненко, Іван Бакало і ще кілька, прізвища яких тепер не пригадаю. Прощальне слово про покійника сказав Юрій Лавріненко.

На Бавнд Брук, за труною покійника, вирушила колона авт, на яких було зо три десятка людей. Прощальні слова над могилою виголосили Іван Бакало, Йосип Гірняк й останнім — я. Проф. Бакало згадав 1921-1922 роки, коли заяснів молодий талант Осьмачки і вразив багатьох проникливо-всеохопним баченням світу, його пізніші двобої з панівною антинародньою владою, його втеча поза межі СРСР, безсатанні мандри по світі й трагічний фінал на мюнхенському бульварі над Ізаром. Гірняк, як колись Багрянний, кинув гіркий докір еміграційній спільноті за її варварську байдужість до своїх кращих талантів. Я, продовжуючи думки Гірняка, делікатно поширив докір на коло літераторів, які теж у трудний час його хвороби, не обдарували, бодай морально, свого старшого і заслуженого колегу. Він, продовжував я, не прожив, а перестраждав своє життя. На його душу, на його творчість лягла страхітлива тінь його похмурої, кривавої доби. Порівняно недавно, коли писав він свою „Ротонду”, у трагічній розпуці світового безвихіддя, він проказав:

*Бо простягаю руки у кайданах
До немірених позахмарних ям,
Й питаюся, страждаючи мов рана:
Коли Земля нам щастя не придбала,
То може щастя наше там?*

Коли я проказав ці рядки, то блискавично пригадав і тут

же переказав, як він мріяв про якусь бодай собачу буди, де міг би відчутися себе у творчій самоті. Але зла доля й такої буди для нього пошкодувала. І при цих словах мене почали душити в горлі спазми. Я замовк.

Труну почали опускати. Посипалися останні жменьки землі й квіти на його труну. Так Тодось Осьмачка закінчив свій тяжкий земний шлях.

За деякий час, на могилі поета було споруджено з темно-червонястого мармуру важкий степовий хрест за проектом Святослава Гординського. В Архіві УВАН встановлено окрему шафу, де повинна зберігатися уся творча спадщина Осьмачки. Я подбав, щоб там було зосереджено не тільки рукописну спадщину, але й усю його опубліковану в періодичній пресі й окремими книжками творчість. Ніде не було його першої збірки поезій „Круча” (1922). На мій заклик, може хто має її приватно, відповіді не було. Звернувся листовно до славістичних відділів великих бібліотек США, Франції, Англії. Від усіх дістав негативні відповіді. Тоді написав до славістичного відділу Празької Державної бібліотеки. І звідти, за допомогою відомого, тепер уже також покійного українця, Ореста Зілинського, я дістав фотокопію „Кручі”. У пляні було зібрати з різної періодичної преси його статті, спогади, поезії. Це взяв був добровільно на себе Юрій Стефаник. Але, на жаль, — не встиг.

Оце все, що залишилося в мой пам'яті про останні роки життя одного з визначних зачинателів української пореволюційної літератури, своєрідного поета, справжню вагу якого в історії нашої літератури оцінять лише наші нащадки.

ПРО АВТОРІВ

Людмила КОВАЛЕНКО

Коваленко (Івченко) Людмила народилася 1898 р. на Катеринославщині. Закінчила Вищі Жіночі курси в Києві. Друкувалася з 1923 р. (*Нова громада, Червоний шлях, Життя і революція*) до арешту чоловіка — письменника Михайла Івченка. Перекладала українською мовою французьких клясиків — Бальзака, Вольтера, Золя, Мопассана. Після війни жила в Мюнхені (Німеччина), а потім — в США. Авторка книжок „Наша, не своя земля”, „Віта нова”, „Давні дні”, „В часі і просторі”, „Рік 2245” та ін. Померла 1969 р. Похована на українському цвинтарі в Бавнд Брук (США).

Марія КЕЙВАН

Кейван Марія народилася 1914 р. в с. Задубрівці на Снятинщині; дружина художника Івана Кейвана (1907-1992). Закінчила гімназію і медичні студії в Познанському університеті. Працювала лікарем у Коломийському шпиталі, а потім — в таборах для „переміщених осіб”. З 1949 р. живе в Канаді. Активно співпрацювала з НТШ, Літературно-мистецьким клубом, організувала і шістнадцять років очолювала гурток книголюбів у Едмонтоні. Авторка повістей „Карвендель”, „Пливе-шумить ріка”, „Ой, заплакала мати”.

Володимир БІЛЯЇВ

Біляїв Володимир народився 1925 р. на Донеччині. Під час Другої світової війни був вивезений на працю до Німеччини. 1949 р. емігрував до Австралії, де працював у металургійній промисловості. Брав активну участь у закладенні підвалин громадського і культурного життя української діаспори в Австралії. З 1954 р. живе в США. Вірші почав писати 1948 р. в таборах для „переміщених осіб”. Автор збірок поезій „Поліття”, „По той бік щастя”, „Осіння основа”. Член Спілки письменників Украй-

ни. З 1984 р. працює в „Голосі Америки”, нині — на посаді керівника Українського відділу.

Петро ОДАРЧЕНКО

Одарченко Петро народився 1903 р. в с. Римарівці Гадяцького повіту на Полтавщині. Закінчив гімназію, Ніжинський інститут народної освіти та аспірантуру. Був на викладацькій роботі. 1929 р. його заарештували і обвинуватили в „антирадянській агітації і в участі в контрреволюційній організації”. Після шестирічного заслання, яке відбував у Казахстані, 1943 р. виїхав на Захід. Працював у різних українських установах Варшави, Відня, Мюнхену. З 1952 р. живе в США. Працював у Бібліотеці Конгресу США, в „Голосі Америки”. Автор книжок „Світова слава Шевченка”, „Тарас Шевченко і українська література”, „Леся Українка” та ін. Дійсний член УВАН і НТШ. Член Спілки письменників України.

Юрій СТЕФАНІК

Стефанік Юрій народився 1909 р. на Покутті в сім’ї видатного українського письменника Василя Стефаніка. Закінчив правничий факультет Львівського університету (1935). Після навчання поїхав до Канади, де працював співредактором газети *Українські вісті* в Едмонтоні (1937-38). Повернувшись до Галичини, працював у редакції журналу *Життя і знання*, а також редактором місячника *Новітній ремісник*. З кінця Другої світової війни — на еміграції: спочатку — в Німеччині, а з 1948 р. — в Канаді. Автор книжки „Моїм синам, моїм приятелям” (1981), ґрунтовного дослідження про Юрія Морачевського, численних літературознавчих статей. Очолював Об’єднання українських письменників „Слово” в Канаді. Помер 1985 р. Похований у рідному Русові на Снятинщині.

Григорій КОСТЮК

Костюк Григорій народився 1902 р. в Боришківцях на Поділлі. Закінчив Київський інститут народної освіти та аспірантуру Інституту ім. Т. Шевченка в Харкові, захистив кандидатську дисертацію. Викладав історію

української літератури в Луганському ІНО. 1935 р. його було заарештовано і обвинувачено в „приналежності до контрреволюційної націоналістичної організації”. Після п'ятирічного ув'язнення, яке відбував у заполярній Воркуті, в липні 1944 р. емігрував на Захід. Один із засновників МУРу і УРДП. 1952 р. виїхав з Німеччини до США. Працював у Колумбійському університеті. З 1954-го по 1975 рік очолював Об'єднання українських письменників „Слово”. Автор книжок „Теорія і дійсність”, „Окаянні роки”, „На магістралях доби”, „Зустрічі і прощання” (том I), „Сталінізм в Україні” та ін. Лавреат премії ім. В. Винниченка. Член Спілки письменників України.

ЗМІСТ

Від упорядника.....	5
Людмила Коваленко. <i>У пошуках „справжньої України”</i>	13
Марія Кейван. <i>У самотній мандрівці до вічності</i>	35
Володимир Біляїв. <i>„Хай собі він буде геній...”</i>	85
Петро Одарченко. <i>„Таке мені все осоружне...”</i>	101
Юрій Стефаник. <i>Свідомий своєї великості</i>	109
Григорій Костюк. <i>Осьмачка здалеку і зблизька</i> ..	117
Про авторів	195

ДОБРОТВОРЦІ

Видання цієї книжки стало можливим насамперед завдяки Фундації ім. І. Багряного, а також завдяки матеріальній допомозі Анатолія Каменіва, Мусія Штуня, Олександра Листа, Івана Деркача, Олега Буренка, Михайла Лозинського, Олександра Скопа, Василя Кревсуна, Федори Юхименко, Софії Темницької, Лесі і Пилипа Місьонгів, Василя і Анни Пищимук, Степана і Галини Максим'юків, Павла Беци, Миколи Теслевича, Петра Одарченка, Олени Лисик, Леоніда Ліщини, Мирослава і Люби Прокон, Андрія Ступи, Олександра Кобаси, Анатолія Валуха, Віктора Головаша, Юрія і Ольги Гнипів, Марії Андрусяк (в пам'ять д-ра Іллі Андрусяка), Дмитра Строїча, Володимира Лизогуба, Степана Феденка, Федора і Марії Гайових (у пам'ять Кузьми і Тетяни — батька і матері, та брата Михайла Гайових; батька Іларіона і матері Євдокії Глобів), Олега і Ніни Кармелюків, Анни Пилип'юк, Леоніда Мостовича, Івана Шкіренка, Леоніда Петренка, Федора Ярмака, Івана Довгоп'ята, П. Тараненка.

Видавництво уклінно вдячне всім вам, дорогі добротворці, хто долучився до благородної справи пошанування пам'яти одного з найбільших поетів нашої несамовитої доби Теодосія Осьмачки.

Вічна Йому пам'ять!

Художньо-документальне видання
ЖИВИЙ ОСЬМАЧКА. Спогади
Упорядкування **Сергія Козака**

Художник
Іван Яців

Художньо-технічний редактор
Андрій Смик

Коректор
Ірина Власенко

Комп'ютерний набір
Раїса Дашевська

Фундація ім. І. Багряного
Видавництво
„Українські вісті”

Ukrainian News
19411 W. Warren Ave.
Detroit, MI 48228
USA

Видруковано в США з оригінал-макету „УВ-СК”

Українська друкарня **Олександра Майсюри**
Grarhe Printing, 3407 Caniff, Hamtramck, MI 48212

Тираж 1000 пр.

Живий Осьмачка: Спогади. — Д. *Українські вісті*. 1998 — 205 с. Упорядник **Козак С. Б.**

Це перша книжка спогадів про один з найбільших українських талантів — Теодосія Осьмачку (1895-1962), чия доля навіть з-поміж особливо незвичайних є винятковою. Це книжка про тяжкий земний шлях визначного українця і письменника, який не прожив, а перестраждав своє життя. В долі Теодосія Осьмачки, можливо, як ні в якій іншій, відбилася доля всієї нашої України, яку він так любив, яку шукав усі роки життя на чужині.

Manufactured in the United States of America

